

КАЗАХСКО-РУССКИЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
KAZAKH-RUSSIAN INTERNATIONAL UNIVERSITY

ВЕСТНИК ХАБАРШЫСЫ BULLETIN

ISSN

2307-5686

Выпуск № 3 (40)

Ақтобе, 2022 г.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Международный научный журнал

**«ВЕСТНИК КАЗАХСКО-РУССКОГО
МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА»**

**«ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ»**

Халықаралық ғылыми журналы

International Scientific Journal

**«KAZAKH-RUSSIAN INTERNATIONAL
UNIVERSITY BULLETIN»**

АКТОБЕ

2022

СЕНТЯБРЬ

**ВЕСТНИК КАЗАХСКО-РУССКОГО
МЕЖДУНАРОДНОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

**ISSN 2307- 5686
DOI 10.55536/2307-5686**

**ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

**Международный
научный журнал**

Выходит 4 раза в год

**Направления: экономические науки, гуманитарные науки, технические
и естественные науки, юридические науки**

2022

Выпуск № 3 (40)

Собственник: Товарищество с ограниченной ответственностью
“Международное высшее учебное заведение” Казахско-Русский
международный университет” (ТОО “МВУЗ” КРМУ”)

LTD “International higher educational
institution “Kazakh-Russian International
University” “LTD “IHEI” KRIU”

Международный научный журнал
«Вестник Казахско-Русского
Международного университета»
издается с 2012 г.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

**Главный редактор
Амре Марат Шамильевич (ректор)**

«ҚОХУ Хабаршысы» Халықаралық
журнал мақалаларының тақырыптамасы
элеуметтік-гуманитарлық және
жаратылыстану техникалық ілімдер
салаларында. Жарыққа шығатын
материалдарда аталған бағыттардағы
өзекті мәселелер, эмпирикалық
зерттеулер нәтижелері қарастырылады.

Заместитель главного редактора

Бухарбаев Марат Абулхаерович (к.пед.н., доцент, проректор по
НИР и ПТО)

СОСТАВ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Кусаинов Аскарбек Кабыкенович (д.п.н., профессор, академик,
представитель правления Академии Педагогических Наук Казахстана)

Дуйсенбаева Ботагоз Баймухамбетовна (к.э.н., доцент)

Исайкин Дмитрий Анатольевич (к.ю.н., профессор)

Галым Фаиз Галымович (к.ю.н., доцент)

Кулумбетова Дина Болатовна (к.э.н., профессор)

Жумагалиева Бакытгул Зулкарнаевна (к.э.н., профессор)

Козловский Артем Леонидович (доктор PhD, доцент)

Тематика статей международного
журнала «Вестник КРМУ» отражает
научные интересы специалистов в
области социально-гуманитарных и
естественно-технических знаний. В
публикуемых материалах рассматри-
ваются актуальные проблемы данных
направлений, обсуждаются результаты
эмпирических исследований

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Букаев Николай Михайлович (д.ю.н., профессор, академик РАЕН)

Гатут Л. Будионо (доктор PhD, профессор Университета Панкасия,
Индонезия)

Рогожникова Татьяна Павловна (д.ф.н., Омский государственный
университет им. Ф.М. Достоевского, РФ)

Тюрин Юлиа Габдрашитовна (Доктор экономических наук, Член-
корреспондент Российской академии естествознания, профессор
Департамента общественных финансов Финансового университета при
Правительстве РФ, Федеральное государственное бюджетное
образовательное учреждение высшего образования «Финансовый
университет при Правительстве Российской Федерации»)

Волосова Нонна Юрьевна (Доктор юридических наук, доцент,
заведующий кафедрой уголовного права Оренбургского государственного
университета)

Азрил Азахари (доктор PhD, профессор Университета Трисакти,
Индонезия)

АДРЕС РЕДАКЦИИ

030006 г.Актобе, ул. Айтеке би, 52. Тел. +7(7132) 21-73-65, ф.:21-
42-12.

E-mail: vestnikkrmu@mail.ru web-site: <http://kriu.edu.kz/>

The subject of international journals articles
in “Vestnik KRIU” are socially humanitarian
and natural-technical fields. Urgent problems
of philosophy, psychology and sociology are
considered in published materials. There are
results of empirical researches in the articles

Журнал зарегистрирован в Комитете
информации и архивов Министерства
Культуры и информации Республики
Казахстан (№ 13379-Ж
от 19 февраля 2013 г.)

Территория распространения —
Республика Казахстан,
Российская Федерация
Дата выхода: 30.09.2022 г.

© ТОО “МВУЗ”КРМУ”, 2022

СОДЕРЖАНИЕ

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ / ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

- Дарменова Н.А., Мухамбетова С.К.** ВОСПИТАНИЕ РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА У ДЕТЕЙ
СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА 5
- Искендіров С.Р.** О ВООРУЖЕНИЕ МОНГОЛОВ В ЭПОХУ ЧИНГИСХАНА И ЕГО
ПОТОМКОВ – ЧИНГИЗИДОВ 10

ТЕХНИЧЕСКИЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ

- Пиримжаров М.Х., Калиев Т.Т.** СОДЕРЖАНИЕ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ
СОВРЕМЕННОГО ДИЗАЙНЕРА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
ОБРАЗОВАНИЯ 14
- Сарсембаев Г.К., Бимагамбетова Г.А.** ЕУРАЗІЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОДАҚТЫҢ
ТОЛЫҚ ФИАСКОСЫ 17
- Бимагамбетова Г.А., Байтаков Т. Ж.** ЕЛЕК ӨЗЕНІНІҢ ЛАСТАУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ
ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ӘСЕРІ 23
- Елешұлы Ілияс.** ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕГІ АДАМ ҚАУІПСІЗДІГІ 28
- Бимагамбетова Г.А., Амиядинов Н.Ж.** АҚТӨБЕ ҚАЛАСЫНЫҢ АУАСЫН ЛАСТАУШЫ
ОБЪЕКТІЛЕРДІҢ СИПАТТАМАСЫ 31
- Сағынова А.М., Тоғысова А.С., Казагачев В.Н.** РОБОРОБОДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ
РОБОТОТЕХНИКАСЫ 36
- Жолмуратова Г.С., Боранқұлов Н.** ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ 43
- Жанаева Н.З.** ОБОСНОВАНИЯ РАЗМЕРА САНИТАРНО-ЗАЩИТНОЙ ЗОНЫ ТОО
«КТП-ТРАНС» 50

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

- Саимов А.Ж.** ТҰРҒЫН ҮЙ ҚҰРЫЛЫСЫНА ҮЛЕСТІК ҚАТЫСУ САЛАСЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ 59
- Саимов А.Ж.** ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТҰРҒЫН ҮЙ ҚҰРЫЛЫСЫНА
ҮЛЕСТІК ҚАТЫСУ ТУРАЛЫ ЗАҢНАМАСЫН БҮЗҒАНЫ ҮШІН ЖАУАПТЫЛЫҚ 62

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

- Аманқосов Қ.Ж. , Бекқалиев Е.Қ., Мәулина Н.Х.** ИНВЕСТИЦИЯНЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ КАТЕГОРИЯ РЕТІНДЕ СИПАТТЫ БЕЛГІЛЕРІ 66
- Ильясов Н.Н., Сағидолла А.К., Сугурова А.Ж.** КӘСІПОРЫН ҚЫЗМЕТІН
ЖОСПАРЛАУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ, НЕГІЗГІ ТҮРЛЕРІ 70
- Муканова А.А., Матякупова Н.З., Алдан Н.Н.** КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕР БАНКТІК
БӘСЕКЕЛЕСТІКТІҢ СУБЪЕКТІЛЕРІ РЕТІНДЕ 79

**СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ /
ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР**

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ СӨЙЛЕУ ӘДЕБІНЕ ТӘРБИЕЛЕУ

Дарменова Н.А.

5B010100 – «Мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу» мамандығының 4 курс студенті

Мухамбетова С.К.

Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52

Аннотация: эстетикалық тәрбиеде тілдік дамуға ерекше рөл беріледі. Мектепке дейінгі балалық шақ әсіресе сөйлеуді меңгеруге сезімтал, ал егер ана тілін меңгерудің белгілі бір деңгейіне 5-6 жасқа жетпесе, онда бұл жолды, әдетте, кейінгі жас кезеңдерінде сәтті аяқтау мүмкін емес. Балалар меңгерген дағдыларды мәдениет, қарым-қатынас, кем табысты танымдық қызмет және, демек, бастан келешекте қиындықтар кезінде мектепке бейімделу. Мақалада сөйлеу этикеті ұғымы ашылады, сөйлеу этикетінің даму факторларына шолу жасалады және мектеп жасына дейінгі балаларда сөйлеу этикетінің қалыптасу деңгейлері анықталады, сонымен қатар мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс жасаудағы сөйлеу этикетінің негізгі ережелері көрсетілген.

Түйінді сөздер: сөйлеу, этикет, сөйлеу этикеті, қарым-қатынас, мәдениет.

**ВОСПИТАНИЕ РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА У ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО
ВОЗРАСТА**

Дарменова Н.А.

Студентка 4 курса по специальности 5B010100 – «Дошкольное обучение и воспитание»

Мухамбетова С.К.

Кандидат педагогических наук, доцент

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Ақтөбе, ул. Әйтеке би, 52;

Аннотация: особая роль в эстетическом воспитании отводится языковому развитию. Дошкольное детство особенно сензитивно к усвоению речи, и если определенный уровень владения родным языком не достигнут к 5-6 годам, то этот путь, как правило, не может быть успешно пройден на более поздних возрастных этапах. Дети, не владеющие навыками культуры общения, менее успешны в познавательной деятельности и, следовательно, испытывают в дальнейшем трудности при адаптации к школе. В статье раскрывается понятие речевой этикет, дан обзор факторов развития речевого этикета и определены уровни формирования речевого этикета у детей дошкольного возраста, также выделены основные правила речевого этикета в работе с детьми дошкольного возраста.

Ключевые слова: речь, этикет, речевой этикет, общение, культура.

EDUCATION OF SPEECH ETIQUETTE IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN

Darmenova N.A.

4th year student in the specialty 5B010100 – "Preschool education and upbringing"

Mukhambetova S.K.

Abstract: special role in aesthetic education is given to language development. The preschool child is particularly sensitive to the assimilation of the speech. If a certain level of proficiency in their native language is not achieved by 5-6 years, this way is not able to be successfully completed at a later age stages. Children who have not learned the culture of communication are less successful in educational activities and thus experience further difficulty in adapting to school. The article reveals the concept of speech etiquette, an overview of the factors in the development of speech etiquette and defines the levels of formation of speech etiquette in children of preschool age, highlights the main rules of speech etiquette in work with children of preschool age.

Keywords: speech, etiquette, speech etiquette, communication, culture.

Ребенок сегодня это «саморазвивающаяся система», которая в процессе быстрого темпа роста объема информации и необходимости её переработки требует пристального к себе внимания.

Общество нуждается в людях профессионально компетентных, предприимчивых, имеющих активную жизненную позицию, обладающих гибким и нестандартным мышлением, способных к самостоятельной творческой деятельности и главное культурной речью.

С раннего детства ребенок учится говорить, а вместе с данной способностью и культуре общения. Ведь эстетически воспитанный ребенок в будущем сможет не только обеспечить не только себе достойное место в обществе, но и способствовать прогрессу самого общества. Речевой этикет сложный процесс гуманизации ребенка с окружающим его миром, усвоение ими средств речевого этикета приводит к доброжелательности, отзывчивости к положительным взаимоотношениям со взрослыми. Дошкольный возраст является сенситивным периодом овладения ребенком основных средств речевого этикета.

Теоретическую базу исследования составили работы ученых: фундаментальные работы в области культуры общения имеются у Б.Г. Ананьева, В.М. Бехтерева, Л.С. Выготского, М.С. Каган, А.Н. Леонтьева, Н.Н. Обозова, С.Л. Рубинштейна; система этического воспитания в дошкольных учреждениях рассматривается в работах Н.А. Ветлугина, И.Л. Держинский, В.А. Езыкеева, Н.С. Карпинская, Н.П. Сакулина; вопросами деятельности и общения занимались А.А. Леонтьев, И.Д. Ладнов, А.В. Петровский, М.С. Каган, И.А. Зимняя; языковым тонкостям педагогического общения уделяется в работах А.А. Введенской, В.Н. Никитенко, К.М. Левитана, В.М. Федосовой; созданию продуктивных педагогических условий формирования правильной культуры речи у детей занимались Н.И. Формановской, С.В. Петерина, И.В. Курочкина, Т.А. Антонова, Н.С. Малетина, Н.А. Ветлугина, И.Л. Держинский, В.А. Езыкеева, Н.С. Карпинская, Н.П. Сакулина и др.

На основе теоретического анализа научных источников определить основное значение речевого этикета у детей дошкольного возраста.

Для достижения поставленной цели выдвинуты следующие задачи:

1. Изучить психолого-педагогическую и методическую литературу по данной теме.
2. Выявить особенности развития речевого этикета и его особенностей у детей старшего дошкольного возраста.

Сегодня речь является одним из важнейших средств общения людей. Речь сложный и многогранный психологический процесс. Сам речевой процесс предполагает, во-первых, формулирование и формирование мыслей языковыми средствами, во-вторых, принятие языковых конструкций и их восприятие. Можно сказать, что речь является психолингвистическим процессом, устная форма существования человеческих языков.

И.П. Павлов утверждал, что только человек обладает особенностью мышления, которая помогает ему в процессе общения отвлечься от действительности [5, с. 99-103].

Этикет, по мнению И. Курочкина, порядок поведения между людьми разного происхождения и положения, способствующий наилучшему взаимопониманию между ними. Знание этикета помогает быть приятным для окружающих. Он также определяет несколько аспектов понимания речевого этикета: правила, регулирующие поведение и речевые правила.

Речевой этикет — это совокупность правил поведения и общения, которые реализуются при определенных обстоятельствах, и выражается в системе устойчивых формул и выражений.

В работах Л.А. Введенской определены факторы развития речевого этикета [1]:

1. На речевой этикет влияют речевые особенности партнеров, которые вступают в диалог, а именно от социального статуса субъекта, национальности, возраста, пола и характера.

2. На речевой этикет влияет ситуация в которой происходит общение (мероприятия, урок, конференции, просто общение).

Основу речевого этикета составляет речевые формулы, которые можно разделить на три типа: речевые формулы для начала общения; речевые формулы, применяемые в процессе общения; речевые формулы для окончания общения.

Л.К. Граудина в своих работах определила особые уровни речевого этикета:

1. Речевые формулировки (начало беседы, кульминация, завершение);
2. Общепринятые формулировки;
3. Способность перехода в разным уровням общения в зависимости от уклона беседы;

Ф.А. Сохин утверждает, что на речевой этикет влияет возраст собеседников, так, например, дошкольники в беседе применяют ранее осознанные правила и используют их в собственных высказываниях [6].

Н.И. Формановская рассматривала речевой этикет дошкольников, как выработанные обществом правила речевого поведения, обязательные для всех членов общества, национально-специфические, устойчиво закрепленные в системе речевых формул, но все же исторически изменчивые [10].

Сегодня развитие речи детей является приоритетным в условиях реализации Федеральных образовательных программ. Началось обновление, модернизация дошкольного образования и вместо привычного раздела «Развитие речи детей» появилась образовательная область «Коммуникация».

Я.А. Коменский, И.Г. Песталоцци, К.Д. Ушинский, Е.И. Тихеева и другие занимались рассмотрением вопроса воспитания культуры речи дошкольников.

Я.А. Каменский утверждал, что словам нужно учить в единстве соединения предмета и слова, ведь процесс получения реальных знаний развивает речь и мышление. Дети с ранних лет необходимо приучать к отчетливости и ясности в своих высказываниях [3].

Л.П. Бueva пишет, что с ранних лет ребенка необходимо приучать действовать и функционировать как единое целое со всем миром, должны быть установлены единые рамки поведения [6].

Язык есть форма мысли, развивая культуру речи ребенка, развиваешь в нем мыслящую способность, к такому мнению приходит К.Д. Ушинский в статье «Родное слово».

А.М. Пешковский утверждал, что культурно-речевое воспитание детей это дело особой важности. Детей необходимо раннее, усиленное обучение детей говорить, что поможет в будущем лучше понимать друг друга, что предоставит ребенку, детям, овладеть разносторонними коммуникативными знаниями и умениями.

А.С. Макаренко в своих работах писал, о том, что ребенок, подражая близким изучает мир. И очень важно помочь ребенку правильно изучать мир, а именно следить за своей речью, правильно говорить, понимать происходящее, уметь воспринимать действительность [4].

В.А. Сухомлинский в своих трудах огромное внимание уделяет работе воспитателя, который второй после родителей влияет на жизнь ребенка. Воспитатель - это человек помогающий малышам вписываться в человеческий социум и активно взаимодействовать с ним [8].

Воспитатель, соблюдая все правила и установленные нормы, для нормального, доброжелательного взаимоотношения в коллективе, формирует о нормах поведения у ребенка, тем самым влияет на взаимоотношения ребенка со сверстниками и взрослыми, а также может повлиять на улучшение взаимоотношений в семье.

Культура поведения предоставляет возможность ребенку чувствовать себя комфортно в новых для него условиях.

Обучение правилам речевого этикета происходит при соблюдении таких дидактических принципов, как наглядность, систематичность, прочность обучения, а также опора на активность и сознательность детей, учет их индивидуального развития [6].

По мнению Ф.А. Сохина в детстве происходит освоение грамматического строя языка, через речь близких, предметы быта, окружающий природный мир. Также ученый ввел причины и следствия овладения речью детей: дети от трех до пяти лет способен выявить ошибку в действиях и словах, способен различать конкретные действия, ребенок от 5 до 7 лет способен уже вывести причины данного действия, произвести следственный анализ происходящего. Ребенок старшего дошкольного возраста способен связно выражать мысль, анализировать речь, выделять ее особенности [6].

Владение речевым этикетом способствует приобретению авторитета, порождает доверие и уважение. Знание правил речевого этикета, их соблюдение позволяет человеку чувствовать себя уверенно и непринужденно, не испытывать неловкости и затруднений в общении к такому мнению в своих работах приходит Н.И. Формановская [10].

Таким образом, владение речевым этикетом означает:

- владение основными правилами приветствия, знакомства, высказывания критического замечания, комплимента, проявления благодарности, обращения с просьбой, ведения спора, выступления перед аудиторией и др.;

- осознание, что для развития доброжелательных отношений с людьми необходимо соблюдение порядка построения предложения, высказывания, речи, а также подбора слов, подходящих в конкретной ситуации;

- обучиться и применять умения по выполнению речеисполнительных установок, например, определять нужные громкость и тембр голоса, соблюдать речевые паузы, пользоваться интонационным разнообразием, сочетать произнесенную речевую конструкцию с мимикой, жестами и позами;

- соблюдать нормы речевого поведения, при этом умея выбрать то из правил, которое подходит к конкретной жизненной ситуации.

Совокупность поведенческих правил, и правильная их интерпретация называется речевым этикетом, позволяющий демонстрировать уважение в людях.

М.М. Алексеевой, В.В. Гербовой, Э.П. Коротковой, А.М. Леушиной, О.С. Ушаковой и другие выдвинули ряд требований, к которым необходимо стремиться педагогу для достижения наибольшего развития правильной, культурной речи ребенка: правильное произношение слов, четкая дикция, грамотность речи, выразительность речи, большой словарный запас, отсутствие слов паразитов, употребление как односложных так и многосложных слов, умение вести диалог, умение пересказывать текст, умение доказательно обосновывать свои утверждения.

Н.И. Жинкин утверждал, что содержание речевого этикета, вводимое в жизнь детей, должно отвечать потребностям дошкольников и условиям их жизни [1].

О.Н. Сомкова выделяет основные правила речевого этикета, с которыми должны знакомить дошкольника [7]:

говорить людям при встрече слова приветствия: здравствуйте, доброе утро, добрый день, добрый вечер и другие. При окончании встречи говорить людям слова расставания: до

свидания, до скорого свидания, до новой встречи. Говорить слова расставания, когда уходишь из дома, из детского сада, из гостей; всем, кто тебя провожает из музея, из кафе, из других мест;

- благодарить добрым словом «спасибо» или «благодарю» людей, которые сделали для тебя что-то хорошее или оказали помощь;
- обязательно говорить слово «пожалуйста», когда просишь людей о помощи, о том, чтобы тебе дали нужную вещь, купили игрушку или книжку.

Обучение речевому этикету осуществляется в тесной взаимосвязи с формированием в группе доброжелательных отношений детей друг к другу. Каждая ситуация речевого общения предусматривает обогащение словаря дошкольников вариантами формул речевого этикета, обучение детей способам их «развертывания», развитие доброжелательности интонации и мимики такую точку зрения высказывает Л.К. Граудина [2].

Вводя в речь ребенка такие слова как этикет, доброжелательность, культура, речевой этикет, приветствие, дополняя их разнообразными формулировками, помогаешь ребенку приобретать большой словарный запас, дети узнают не только новые слова, но и целесообразность их использования.

Анализируя образовательные программы, мы выделим, что речевому этикету выделяют большое внимание. Например, в программе «От рождения до школы» под редакцией Е. Вераксы отражены следующие задачи по развитию речевого этикета:

- выразительное чтение рассказов или пересказов;
- совершенствование диалоговой речи, умение высказывать свою точку зрения;
- обогащать содержание общения детей с взрослыми и сверстниками;
- формировать грамматическую правильность речи, поддерживать желание говорить правильно [6].

В программе «Детство» определены следующие задачи на практическое овладение нормами речи:

- развивать умение, использовать, вариативные формы приветствия, прощания, благодарности, обращения с просьбой;
- развивать умение использовать вежливые формы обращения к незнакомым людям: детям и взрослым;
- развивать умение выражать эмоционально-положительное отношение к собеседнику спомощью средств речевого этикета.

О.Н. Сомкова, в своих работах отмечает, что правила речевого этикета необходимы для построения взаимоотношений людей. Усваивая правила и принимая их как руководство, ребенок продолжает накапливать знания и в школьном возрасте, попадая в разные ситуации, формирует уже не фундамент, а несущие стены своего будущего [7].

Л.А. Пеньковская выделила и описала основные качества речи: точность; чистота означает отсутствие в речи чуждых литературному языку элементов; логичность – это выражение в смысловых связях компонентов речи связей и отношений между частями компонентами мысли; богатство – это широкое и свободное использование языковых единиц в речи, позволяющие оптимально выразить информацию; уместность – это употребление в речи языковых единиц, соответствующих целям, ситуации, условиям, содержанию общения [9].

Овладевая речевым этикетом, сложившимся в родном языке, дошкольник согласно теории Н.И. Формановской должен усвоить: умение быть доброжелательным не только словесно, но и в мимике, жестах, поступках; уметь развертывать вежливые формулы; хороший словарный запас [10].

Дети часто контактируют с друг другом и со взрослыми и развивать речевой этикет необходимо потому что, для формирования правильного общения детей необходимо учить определенным формулам речевого этикета, которые обслуживают типичные ситуации т.к. примените данных формул способствует благоприятному исходу разговора и установлению

дружеских отношений.

Обучая ребенка речевому этикету, воспитатель присваивает ребенку часть речевого опыта народа, помогает ему овладеть культурно-речевыми эталонами, которые характерны для его культурной среды. Помощь в овладении речевыми формулами будет способствовать взаимодействию дошкольников с окружающим миром, развитию комфортного коммуникативного поля и в итоге оказывать благотворное влияние на духовный мир всей семьи ребенка.

Таким образом, актуальность проблемы формирования речевого этикета у детей старшего дошкольного возраста определяется его особой ролью в нравственном воспитании подрастающего поколения, в успешной адаптации к новым социокультурным приоритетам и насущным требованиям современного социума, педагогической значимостью в практике на современном этапе развития российского общества.

Список литературы

1. Введенская Л.А. Русский язык и культура речи: Учебное пособие для вузов /Л.А. Введенская, Л.Г. Павлова, Е.Ю. Катаева. 12-е изд. Ростов Н/Д: Феникс, 2015. 544 с
2. Граудина Л.К., Ширяев Е.Н. Культура русской речи / Л.К. Граудина, Е.Н. Ширяева. М.: Пресс-тайм, 2011. 516 с.
3. Коменский. Ян Амос: Учитель учителей («Материнская школа», «Великая дидактика» и др. произв. с сокращ.) / Я.А. Коменский. М.: Карапуз, 2009. 288 с.
4. Макаренко А.С. Моя система воспитания. Педагогическая поэма / А.С. Макаренко. М.: Наука, 2016. 415 с.
5. Павлов И.П. Психология как наука / И.П. Павлов. Л.: Наука, 2013. С. 99-103.
6. Развитие речи детей дошкольного возраста: Пособие для воспитателя дет. сада. / Под ред. Ф.А. Сохина. 2-е изд. испр. М.: Просвещение, 2009. 223 с.
7. Сомкова О.Н. Образовательная область «Речевое развитие». Как работать по программе «Детство»: Учебно-методическое пособие / Сомкова О.Н.; ред. А.Г. Гогоберидзе. СПб. :ООО «ИЗДАТЕЛЬСТВО «ДЕТСТВО-ПРЕСС», 2017. 160 с.
8. Сухомлинский В.А. Сто советов учителю / В.А. Сухомлинский. М.: Издат. «Уникум», 2010. 512 с.
9. Формановская Н.И. Культура общения и речевой этикет/ Н.И. Форманская // Русский язык в школе. № 5, 2005.
10. Формановская Н.И. Речевой этикет как регулирующее правило речевого поведения. [Текст] / Н.И. Формановская // Функционирование литературного языка в уральском городе: Сб. науч. тр. Свердловск. УрГПУ, 2011. С. 13-20.

О ВООРУЖЕНИЕ МОНГОЛОВ В ЭПОХУ ЧИНГИСХАНА И ЕГО ПОТОМКОВ – ЧИНГИЗИДОВ

Искендіров С.Р.

Магистр гуманитарных наук

В статье рассматривается монгольское вооружение, позволившее монгольской армии захватить обширные земли, создав крупнейшую континентальную империю в истории.

Ключевые слова: Чингисхан, армия, оружие, чингизиды, война

ШЫҢҒЫС ХАН ЖӘНЕ ОНЫҢ ҰРПАҚТАРЫ – ШЫҢҒЫСТЫЛАР ДӘУІРІНДЕГІ МОНГОЛДАРДЫҢ ҚАРАЛУЫ

Искендіров С.Р.

Гуманитарлық ғылымдарының магистрі

Мақалада моңғол әскеріне ұлан-байтақ жерлерді басып алып, тарихтағы ең үлкен құрлықтық империяны құруға мүмкіндік берген моңғол қару-жарақтары талқыланады.

Түйін сөздер: Шыңғыс хан, әскер, қару-жарак, Шыңғыстайлар, соғыс

ARMAMENT OF THE MONGOLS IN THE ERA OF GENGHIS KHAN AND HIS DESCENDANTS - THE GENGHISIDS

Iskendiroy S.R.

Master of Arts

The article discusses the Mongol weaponry, which allowed the Mongol army to capture vast lands, creating the largest continental empire in history.

Keywords: Genghis Khan, army, weapons, Genghisides, war

На протяжении множества лет кочевые племена Великой степи вели разрозненный образ жизни, то враждуя, проливая кровь своих братьев и сестер, то мирно сосуществуя, позволяя людям вести относительно стабильную жизнь. Но все изменилось, когда на политическую арену вышел Темуджин. Он смог железом и кровью объединить различные этнические группы, и в 1206 году на всемонгольском курултае объявил о создании монгольской империи, заодно взяв себе новое имя – Чингисхан.

После курултая, в различных исторически сложившихся устоях общества, произошли, значительные переменны – одна из которых реформа армии.

Большую роль в ее организации сыграли традиционная кочевая культура, а в особенности киданей и чжурдженей, от коих монгольская армия переняла различные моменты.

Армия была разделена на два рода войск: основным критерием для которых было вооружение, тяжелую и легкую конницы.

При этом легкая кавалерия доминировала в связи с тактикой ведения боя – монголы в первую очередь обстреливали врага обильным градом стрел, и лишь затем вступали в ближний бой. При этом привилегия вступать в лобовой удар принадлежала тяжелой коннице, в то время как легкая конница могла использовать свои сабли и мечи лишь по убегающему врагу или в критический момент.

Собираясь на войну, монгольский воин должен был иметь при себе: два или три лука, и столько же колчанов полных стрел (в каждом около 30 стрел), один топор, небольшого размера, для заточки наконечников стрел, и пристегивающийся к колчану, и веревки, чтобы тянуть орудия. Более состоятельные войны могли позволить себе мечи или сабли [1]. Но это касается только легкую кавалерию, тяжелая конница могла позволить себе разнообразие.

Основным оружием тяжелой конницы было копьё в виде длинной пики с небольшим крюком под наконечником, при попадании который вырывал противнику органы и стаскивал с седла. Эти копыя берут свое происхождение от чжурчжэней, которые приделывали к своим копьям дополнительные отклоняющиеся назад лезвия, кои после выдергивания острия из тела противника наносили серьезную рану [2, с. 19].

А вот легкая кавалерия, как и говорилось ранее, использовала на войне лук. Луки были двух типов: первый – “китайско - центральноазиатский”, имевший прямую рукоять, округлые выступающие плечи, длина его составляла от 120 до 150 см; второй тип – “ближневосточный”, также, как и первый тип имеет округлые плечи, но уступающий в длине, которая колебалась от 80 до 110 см. Оба лука имеют сложносоставной характер.

Если сравнивать со знаменитым английским длинным луком, то монгольский превосходит его по усилию натяжения, 80 кгс против 35-40 кгс, так и дальности полета выпущенных стрел, 320 метров против 228 метров соответственно [10].

Основным материалом для изготовления служила древесина, а также из жил и рогов животных. Одной из основных деталей лука является рог горного козла. В вымоченном состоянии он приобретает гибкость и его без особого труда можно прикрепить к каркасу. Рог представляет собой основу будущей силы лука [10].

Стрелы, именовались сумун, достигали в длину 70 см, при этом имели хороший баланс. А тройное оперение придавало им стабильности в полете. Существовало множество видов наконечников. Среди них можно выделить два вида: легкие с маленьким острым наконечником для дальней стрельбы и тяжелые с большим и широким наконечником для близких целей [3, с. 14].

Знаменитые наконечники в виде роговых свистулек были весьма специфичны и применялись офицерами для подачи сигналов на большие расстояния. Также монголы использовали отдельный вид стрел для охоты. Иногда на наконечник наносился яд или соль. С целью, если не убить, то нанести максимальный урон и вывести противника из боя [6, с. 222].

Монгольские стрелы обладали высокой скоростью полета, хотя и использовались для стрельбы на относительно короткие дистанции. В сочетании со скорострельными луками они позволяли вести массированную стрельбу, чтобы не дать противнику приблизиться и вступить в ближний бой. Стрел для такой стрельбы требовалось так много, что железных наконечников не хватало, поэтому монголы в Прибайкалье и Забайкалье использовали и костяные наконечники.

Что касается доспехов, то легкая конница не имела их попросту. А вот тяжелая конница использовала различные доспехи в зависимости от времени. Первоначально это были кожаные доспехи, скрепленные между собой детали из кожи, и покрытые лаком. При этом внутренний слой доспеха для мягкости вываривали. Спереди панцирь оставался сплошным до пояса, а ниже имел разрез. Рукава были короткими, едва не доставая до локтя. Все это нужно было для удобства езды на лошади.

В процессе завоевания земледельческих стран монголы освоили и другие виды защитного вооружения. Основываясь на средневековых миниатюрах, можно сказать, что монгольские воины использовали панцири из нешироких вертикальных пластин и из широких поперечных полос конструкций, имелись, также, шлемы и щиты.

Карпини, в своей рукописи “*Historia Mongalorum quos nos Tartaros appellamus*” («История Монгалов, именуемых нами Татарами»), описывал железные доспехи монгол, а также способ их изготовления. Из его труда можно сделать вывод, что доспех был пластинчатый, распространенный в то время на Востоке. За доспехами очень сильно ухаживали, и как Карпини

отмечал, что пластинки так тщательно полировали, что в них можно было смотреться как в зеркало.

Шлем же сверху железный или медный, а то, что прикрывает кругом шею и горло, – из кожи [1].

Одежда была практичной, особенно это относится к меховым одежаниям, предназначенным для холодов. Зимой поверх доспехов надевали меховые тулупы. На голове носили монгольские шапки, конической формы. Обычно шапку украшали мехом хищников: волка или лисы.

Такая одежда позволяла монголам выдерживать сильные зимы; но еще больше воинов выручала невероятная выносливость. Марко Поло сообщает нам, что при необходимости монголы могли по десять дней обходиться без горячей пищи. В таких случаях они могли при необходимости подкреплять силы кровью своих лошадей, вскрывая им вену на шее и направляя струйку крови себе в рот. Обычный «неприкосновенный запас» монгола в период кампании состоял примерно из 4 килограммов выпаренного молока, двух литров кумыса (слабоалкогольного напитка из кобыльего молока) и нескольких кусков вяленого мяса, которые засовывали под седло. Каждое утро монгол разводил в 1–2 курдюках полфунта сухого молока и подвешивал курдюки к седлу; к середине дня от постоянной тряски на скаку эта смесь превращалась в некое подобие кефира [3, с. 24].

Но самое главное оружие монгольских воинов был конь. Размеры лошадей были невелики, рост в холке не превышал 135-140 см, а вес находился в районе 200-300 кг. Имели плотную шерсть, служившую хорошим защитником от морозов и холодов [3, с. 26].

Легкая лошадь монголов, выносливые и неприхотливые, хорошо подходили для маневренной войны, любимой монголами. Лошади, обученные с раннего возраста, могли проходить значительные расстояния в короткое время. Известен случай, когда армия под командованием Субудэя смогла пройти 150 км в течении дня.

Список использованных источников и литературы:

1. Джиованни Дель Плано Карпини. История монгалов (электронный ресурс). Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/carpini.htm>
2. Горелик М. В. Армии монголо-татар X-XIV веков. Военское искусство, снаряжение, оружие. М., 2002.
3. Тарнбул С. Армия Монгольской империи. М., 2003.
4. Худяков Ю. С. Вооружение центральноазиатских кочевников в эпоху раннего и развитого средневековья. М., 1991.
5. Доманин А.А. Монгольская империя Чингизидов. Чингисхан и его преемники. М., 2010.
6. Бергрин Л. Марко Поло. От Венеции до Ксанаду. М., 2011.
7. Разин Е. А. История военного искусства, в 3-х т. СПб., 1999.
8. Худяков Ю. В. Копье и стрела как символы воинской и государственной власти у древних и средневековых номадов Центральной Азии. Улан-Удэ. 2012.
9. Непобедимая армия монголов (электронный ресурс). Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/nepobedimaya-armiya-mongolov>
10. Монгольский лук (электронный ресурс). Режим доступа: http://ru.warriors.wikia.com/wiki/Монгольский_лук

**ТЕХНИЧЕСКИЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ
ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ**

**СОДЕРЖАНИЕ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ СОВРЕМЕННОГО
ДИЗАЙНЕРА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Пиримжаров Махамбет Хожаниязович

Доктор (PhD), доцент

Калиев Тимур Талгатович

Магистрант, Казахско-Русского Международного университета, «7M02111 Дизайн»

В статье рассматривается содержание подготовки специалистов современного дизайнера в системе высшего педагогического образования.

Ключевые слова: дизайн, дизайнеры, высшее образование, подготовка кадров.

**ЖОҒАРЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЗАМАНАУИ
ДИЗАЙНЕР МАМАНДАРЫН ДАЙЫНДАУДЫҢ МАЗМҰНЫ**

Пірімжаров Махамбет Хожаниязулы

докторы (PhD), доцент

Қалиев Тимур Талғатұлы

Қазақстан-Ресей халықаралық университеті, «7M02111 Дизайн» мамандығының магистранты

Мақалада жоғары педагогикалық білім беру жүйесінде заманауи дизайнер-мамандар даярлаудың мазмұны қарастырылған.

Негізгі сөздер: дизайн, дизайнерлер, жоғары білім, оқыту.

**CONTENT OF TRAINING OF SPECIALISTS OF A MODERN DESIGNER IN THE
SYSTEM OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION**

Pirimzharov Makhambet Khozhaniyazovich

Doctor (PhD), Associate Professor

Kaliev Timur Talgatovich

Master student, Kazakh-Russian International University, "7M02111 Design"

The article discusses the content of the training of modern designer specialists in the system of higher pedagogical education.

Key words: design, designers, higher education, training.

Введение

Основой совершенствования системы высшего педагогического образования по подготовке кадров, которые направлены на формирование нового поколения кадров с высокой общей и профессиональной культурой, творчески и социально активных, способных самостоятельно действовать в общественно-политической жизни, ставить и решать задачи на перспективу. В реорганизации содержания подготовки специалистов, исходящей из перспектив социально-экономического развития страны, требований

общества, современных достижений науки, техники и культуры .

Как и во всяком обществе, в условиях рынка для развития нашей республики особое значение обретает подготовка квалифицированных конкурентоспособных специалистов, ибо важность фактора квалифици-рованных специалистов в развитие общества является аксиомой. В последние годы многое сделано и делается в области повышения качества и эффективности подготовки специалистов, их профессионального уровня. В частности, особое внимание уделяется формированию таких свойств специалиста как самостоятельность, творчество (креативность), предпри-имчивость, активность. По подготовке кадров, требуется индивидуализация обучения, самообразования, разработать и усвоить технологии и средства системы дизайнерского образования .

Результаты исследования

Целевые исследования, посвященные совершенствованию содержания графической подготовки дизайнера и методов обучения на основе изучения и анализа их творческой деятельности в современном производстве и педагогическая деятельность в системе высшего образования, подтверждают наличие ряда несоответствий и противоречий в подготовке высоко квалифицированных дизайнеров, в частности:

- несоответствие между содержанием графической подготовки будущих дизайнеров – выпускников высших учебных заведений и требованиями к профессиональной подготовке дизайнеров, предъявляемыми современным автоматизированным производством;

- низкий уровень качества и эффективности графической подготовки (графических знаний и умений, грамотности в области компьютерной графики) в системе высшего дизайнерского образования;

- недостаточность внимания в системе графической подготовки будущих дизайнеров самообразовательной деятельности, как фактор их профессионального становления;

- недостаточность внимания их ориентации на самообразовательную деятельность в процессе графического образования и т.д.

Также, наблюдается несоответствие между объективной необходимостью обучения студентов самообразованию – формированием навыков самостоятельной учебной деятельностью и состоянием учебной деятельности, внутренними возможностями осуществления самостоятельной учебной работы обучаемых различных по содержанию, методам и результатам, что характеризуется разнообразием подходов к рассмотрению особенностей самообразовательной деятельности студентов, её сущности, принципов организации, содержания и методов. Вместе с тем, следует отметить, в педагогической литературе учеба студентов характеризуется не только обучением, но и их самостоятельным образованием.

Вывод

Теоретические выводы, разработанные в процессе исследования могут применены в модернизации содержания графической подготовки студентов – будущих дизайнеров в системе высшего педагогического дизайнерского образования, организации и повышении эффективности их самообразовательной деятельности. Также разработанный практический и методический материал может быть использован для формирования навыков самообразования студентов по проектированию и визуализация дизайна.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

[1] Пиримжаров М.Х., автореферат диссертации «Совершенствование графической подготовке будущих архитекторов в системе высшего образования» (на ученой степени к.п.н.), -Т.: 2009., [1, с. 5].

[2] Зойиров К.А., Теоретические основы интенсификации графической подготовки будущего инженера-педагога в системе высшего профессионального образования. / Ж.

Таълим муаммолари, - Т.: 2003., №2-4., [2. с. 117;119].

[3] Слостёнин В.А., О моделировании образовательных технологий., / Ж. Наука и школа, -2000.,-№4, [3, с. 1;56].

[4] Деражне Ю., Система образовательных технологий, / Ж. Наука и школа, 2001., №3, [4. с. 5]

[5] Архангельский С.И., Некоторые новые задачи высшей школы и требования к педагогическому мастерству,-М.: Знание., 1986., [5. с. 30].

[6] Фарберман Б.Л., Новая педагогическая технологии,-Т.: УзАН «ФАН», 2000., [6. с.127].

[7] Беспалько В.П., Педагогика и прогрессивные технологии обучения, -М.: Просвещение, 1997., [7. с. 335].

[8] Боголюбов В.И., Методы и средства реализации педагогических технологий. / Ж. Школьные технологии, -М.: 2004., №4., [8. с.18;31].

[9] Бушля А.К., О самообразование / Ж. Педагогика. 1989., №2, [9. с.17;23].

10.Короев Ю.И., Начертательная геометрия, Специальность «Архитектура».-М.: Стройиздат, 1987., [10. с.319].

[11] Гилфорд Дж. Структурные компоненты модуля. 2004. [11. С. 93]

ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОДАҚТЫҢ ТОЛЫҚ ФИАСКОСЫ

Сарсембаев Галым Кызашулы

Аға оқытушы, эконномика ғылымдарыны магистрі

Бимагамбетова Гүльнара Адилгиреевна

профессор, биология ғылымдарынын канндидаты

Қазақ – Орыс Халықаалық Университеті. 030006. Ақтобе. Әйтеке би көш. 52.

Мақалада ЕАК-ның қысқаша сипаттамасы, бағасы және оның Қазақстан Республикасы халқының қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайына әсері, қазіргі рухани дағдарыстан шығу жолдары мен Ресей Федерациясының, Қазақстан мен Қытай Республикасының тарихи, экономикалық, саяси қарым-қатынастары қарастырылған, Әрі мемлекеттік органдарға ұсыныстар және Еуразияның рухани өзегі ретіндегі Қазақстанның болашағы көсетілген.

Түйінді сөздер: Еуразиялық экономикалық Одақ, рухани дағдарыс, даму институттары, әлеуметтік-экономикалық жағдай, құқықтық реформалар, көрнекі тұтыну, институционализм теориясы.

ПОЛНОЕ ФИАСКО ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА

Сарсембаев Галим Кызашович

старший преподаватель, магистр экономических наук

Бимагамбетова Гүльнара Адилгиреевна

профессор, кандидат биологических наук

Казахско-Русский Международный Университет 030006 г. Ақтобе ул. Айтеке би д.52

В статье содержится краткая характеристика, оценка ЕАС и её влияние на сегодняшнее социально-экономическое положение населения РК, пути выхода из современного духовного кризиса, рассматриваются исторические, экономические и политические отношения РФ, Казахстана и Китая, рекомендации государственным органам и перспективы Казахстана как духовного стержня Евразии.

Ключевые слова: Евразийский Экономический Союз, духовный кризис, институты развития, социально-экономическое положение, правовые реформы, демонстративное потребление, теория институционализма.

THE COMPLETE FIASCO OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION

Sarsembayev Galim Kyzashovich

Senior Lecturer, Master of Economics

Bimagambetova Gulnara Adilgireevna

professor, candidate of biological sciences

Kazakh-Russian International University 030006 Aktobe, Aiteke bi str., 52

The article contains a brief description, assessment of the EAC and its impact on the current socio-economic situation of the population of the Republic of Kazakhstan, ways out of the modern spiritual crisis, examines the historical, economic and political relations of the Russian Federation, Kazakhstan and China, recommendations to government agencies and the prospects of Kazakhstan as the spiritual core of Eurasia.

Keywords: Eurasian Economic Union, spiritual crisis, development institutions, socio-economic situation, legal reforms, demonstrative consumption, theory of institutionalism.

После объявления частичной мобилизации в стране-партнёре Российской Федерации по ЕАЭС, в Казахстан хлынул поток мигрантов мужчин 18-50 лет годных к призыву на специальную военную операцию на Украине, за три недели прибыло официально 350 тыс. человек, в действительности до 2 млн. граждан РФ. Никаких дополнительных соглашений по миграционным вопросам, а также таможенным и прочим договорённостям в рамках ЕАЭС не заключалось и не обсуждалось. Казахстан несёт всю тяжесть последствий принятых РФ решений по поводу начала специальной военной операции на территории Украины 24 февраля 2022 года. Это жёсткие экономические санкции стран Евро-Союза и США, косвенно и напрямую задевают наши экономические интересы, воздействуют на цены на рынках продуктов питания, аренды недвижимости, рабочие места, стоимости недвижимости, в целом экономики Казахстана. Приведем краткую характеристику оценки состояния экономики РК зарубежными международными организациями.

Таблица 1. Краткий обзор по данным Всемирного банка:

Казахстан	2021
Население, млн	19
ВВП, в текущих ценах, млрд долл. США	202,9
ВВП на душу населения, в текущих ценах, долл. США	10693,5
Охват начальным школьным образованием (% валовый показатель) ⁽²⁰¹⁹⁾	100,0
Ожидаемая продолжительность жизни при рождении	73,2

Площадь Казахстана сопоставима с территорией Западной Европы, при этом плотность в стране — одна из самых низких в мире. В стратегическом отношении Казахстан является связующим звеном между крупными и быстрорастущими рынками Китая и Южной Азии и рынками России и Западной Европы, обеспечивая автомобильное, железнодорожное сообщение, а также морское по Каспийскому морю [1, с.15].

Всемирный банк пресс-релиз 2022 г.«К основным вызовам можно отнести медленный рост производительности, имущественное неравенство, растущую стоимость жизни, нехватку рабочих мест и слабые институты. Эти трудности были усугублены пандемией COVID-19, а также вызвали крупнейшие протесты в истории страны в начале этого года.

Январские события, омраченные насилием и попытками дестабилизации страны, послужили очевидным сигналом о необходимости ускорения реформ для достижения устойчивого роста и общенародного процветания. В этом отношении, власти планируют усилить борьбу с коррупцией и укреплять верховенство закона, объявив о принятии мер по развитию конкуренции и частного сектора, а также по повышению эффективности правительства. Необходимы реформы для повышения уровня жизни и качества человеческого потенциала, борьбы со стагнацией производительности труда и ускорения перехода к низкоуглеродной экономике».

Таким образом, мир оценивает социально-экономическую ситуацию в Казахстане как напряжённую. Практически Евразийский Экономический Союз оказался невыгодным ни Казахстану, ни другим членам этого Союза, поэтому потерпел полное фиаско из-за командно-административной авторитарной системы управления, заложенной ещё «извергом» - И. Сталиным, во многих странах СНГ, в особенности в РФ, которая неспособна мгновенно реагировать на глобальные вызовы человечеству. Кроме того, шесть стран СНГ втянуты в затяжные военные конфликты Армения и Азербайджан, Таджикистан и Кыргызстан, полномасштабная война между Россией и Украиной. РФ как «старый» центр не выполняет объединяющую роль стабилизатора, и не способен консолидировать страны СНГ на решение крупных социально-экономических задач, происходит наоборот, разъединение и скатывание в «санкционную яму» со стороны Запада и США, бессмысленная кровопролитная спец. военная операция на Украине, отношения с Китаем также неудачно сложились проект «Один пояс – один путь» говорит о многом. В бывшем Союзе (СССР) вероятным противником номер один был Китай. Позиция РФ как первого правопреемника в отношениях с Китаем должна строиться на основе дебиторских задолженностей Китая всем странам СНГ, так как И. Сталин просто подарил Китаю в 1949 году самостоятельную и независимую территорию в 1,6 млн. кв. км. суверенную Восточно-Туркестанскую Республику, ныне Синьзян-Уйгурская Автономная Республика (СУАР).

А следующий глава союза Н.С. Хрущев в 1954 году безвозмездно передал Китаю на пятилетие КНР, который образовался как КНР только в 1949 году, контрольные пакеты акций и доли предприятий цветной металлургии и нефтеперерабатывающие заводы в СУАР, построенных на деньги народов бывшего советского союза. Поэтому мощь сегодняшнего Китая обязана во многом бывшему Советскому Союзу, который после кровопролитной второй мировой войны неся тяжёлые потери, восстанавливал свою экономику, и ещё также необоснованно помогал Китаю создавать и строить перерабатывающую тяжёлую промышленность металлургии и нефтепереработки в Восточном Туркестане [2, с.5].

Вместо этих законных требований РФ развязала спец. военную операцию против члена Славянского Союза – братской Украины, подписанного в 1991 году Б. Ельциным, Л. Кравчуком и Шушкевичем в Беловежской пуще договор о Славянском Союзе – трёх славянских республик РФ, Украина и Беларусь, и тем самым положивших конец тоталитаризму - социалистическому лагерю.

Суд Истории есть моральный суд, и сейчас не поздно остановиться и заключить мир с Украиной, извиниться перед всем миром и объединить усилия стран СНГ по законным требованиям к Китаю по спорной территории Восточного Туркестана, так как издревле казахские ханы контролировали эту территорию ещё в XXV - XVIII веках.

Казахстан имеет международное право заявить о положении своих соотечественников - казахов в лагерях перевоспитания в СУАР - бывшей Восточно-Туркестанской Республике, созданной в 1944 году, но этого не происходит, по причине слабой политики и экономической зависимости нашей страны перед Китаем. В данное время под видом пандемии всё мирное население СУАР подвергается открытому «геноциду» со стороны местных властей Китая подъезды жилых многоэтажных домов заварены сваркой люди не могут выйти на улицу, и не зайти, люди испытывают голод, так как не могут элементарно выйти в магазин. Китай перешёл все границы по отношению к коренному, тюркскому населению СУАР.

Под понятиями слабые институты Всемирный банк имел ввиду, развитие институтов казахстанского общества - институты: религии, культуры, этно - психологии, демократические политико-правовые институты, сочетающиеся с теорией Американского институционализма и их взаимодействия между собой. Основоположником которой являются представитель Американской школы Торстейн Веблен, исследовавший потребителей, которые, по его мнению, подвергаются всевозможным видам общественного и психологического давления, вынуждающим их принимать неразумные решения, он ввел понятие «демонстративное

потребление», то есть «Эффект Веблена» показательное потребление, которое возникает при потреблении благ, в основном недоступных для большинства обычных потребителей в связи с их высокой ценой, что подчеркивает социальную значимость их владельцев. Мы наблюдаем покупки наших казахстанских «миллиардеров» престижной недвижимости в Лондоне на Бейкер-стрит, в Нью-Йорке на Манхэттене, в оффшорных зонах Канарских островах, на Кипре, Мальдивах, Майами, Дубай, Анталья и многих других престижных курортах мира, это есть явное демонстративное потребление желание выделиться и показать свою «престижность», невозможно же одновременно жить в этих дворцах, неразумные потребности существуют у наших соотечественников, вместо того, чтобы вкладывать в экономику своей страны, наши отечественные миллиардеры инвестируют непродуктивно, а исключительно в престижную зарубежную недвижимость, нанося тем самым вред и убыток национальной экономике собственной страны.

«26 июля т. г. Международный Валютный Фонд во второй раз уточнил прогноз по росту мировой экономики в сторону снижения с 3,6% до 3,2% в т.г. из-за конфликта в Украине, несбалансированного рынка труда и роста инфляционных ожиданий. Несмотря на ухудшение прогноза роста мировой экономики, по Казахстану МВФ пересмотрел рост ВВП в сторону улучшения на т. г. с 2,3% до 2,9%. В целом, рост экономики развивающихся стран будет выше развитых», — сказал зам. Председателя Национального банка РК Акылжан Баймагамбетов. На этом фоне годовая инфляция за июль выросла с 14,5% до 15%. При этом более половины вклада в инфляцию продолжает вносить рост цен на продукты питания. Так, продовольственная инфляция ускорилась с 19,2% до 19,7%, непродовольственная – с 13,2% до 14,2%, что является весомой нагрузкой на потребительскую корзину обычных граждан РК.

В период 30-летнего правления «Елбасы» распространялся тезис сначала экономика, потом политика, результатом этой порочной политики, стало обогащение ограниченной государственно-монополистической, семейно-родственной, клановой «элиты», которая использует разные бюджетные «схемы» по присваиванию государственных бюджетных средств, вплоть до принятия неприемлемых гос. Программ, путём слияния и поглощения частных компаний и банков, незаконных приватизаций крупных государственных банков Халык банк, ТуранАлем банк и т.д. в частно-семейные, акционерные общества. Эти обстоятельства свидетельствуют о глубоком духовном кризисе нашего общества. Рост ВВП РК никаким образом не сказывается на уровне жизни простых граждан РК - социально-экономическое положение населения не улучшается в течении 20 лет, заработные платы на уровне ниже прожиточного минимума, после повышения минимальной заработной платы до уровня 60 тыс. тенге ни о каком реальном улучшении жизни граждан РК речи нет.

За 2021 год Казахстан добыл 85 млн. тонн нефти, что составляет 581 млн.740 тыс. баррелей, по рыночной цене 105 долл. США за баррель общий доход составляет 61 млрд. долл. США. Если учесть вклад иностранных компаний примерно половина дохода принадлежит им, то оставшиеся 30,5 млрд. долл. США принадлежит национальным акционерным компаниям НАК «КазМунайГаз», «КазахОйл», «Казтрансгаз», «ОзенМунайгаз», «МангистауМунайгаз» и др., которые являются частными компаниями и население не имеет никакой доли акций этих компаний, то есть гражданам РК не принадлежит 1/1000 доли от этих предприятий.

5 июня 2022 года в Казахстане прошёл республиканский референдум по внесению изменений в Конституцию РК, затраты из республиканского бюджета составили 16.4 млрд. тенге. Переименование столицы Нур-Султан в Астану 15 сентября 2022 года обошлось городскому бюджету по официальным данным 30 млн. тенге.

Внеочередные выборы Президента РК на 7 лет, запланированные на 20 ноября 2022 года затраты из республиканского бюджета составили - 20,5 млрд. тенге.

Всего: 36.93 млрд. тенге составили непредвиденные расходы государственного бюджета. Неполных 37 млрд. тенге незапланированных расходов составили из государственных бюджетов, для сравнения: сумма 2 млрд. тенге это 42 км. асфальтированной дороги, мы

строили автомобильную дорогу в 2016 году заказчик НАК «КазАтомпром» в п. Кыземшек – п. Жалпак в Созакском районе Туркестанской области это сумма примерно сопоставима - 400 км. асфальтированной дороги.

Строительство школы в Казахстане стоит 7,9 млрд. тенге, то есть на эту сумму можно было бы построить 4 -5 школ в густонаселенных районах.

Строительство больницы на 280 коек в Казахстане стоит 5.5 млрд. тенге, то есть на эти деньги можно было построить 7 – 8 больниц в отдаленных районах Казахстана.

Эти непроизводительные расходы эффективнее было бы направить на социально значимые объекты для населения. Разработка и добыча нефтеносных месторождений происходит в ущерб общенациональным интересам гражданам Республики Казахстан, корыстный личный, частный интерес возобладал над национальными интересами, так как нет развитых свободных демократических, контролирующих институтов гражданского общества: крупных общественных объединений, независимых политических партий, отсутствует политический электорат, нет элементов общемировой системы сдержек и противовесов политических ветвей власти, влиятельного Парламента и независимого Верховного Суда, мы скатывались и скатываемся в течении тридцати лет в государственную систему абсолютной монархии, по сути деградируем и происходит откат в средневековье. Январские события в начале этого года показали всему миру, что терпение народа Казахстана безгранично и злоупотребления со стороны исполнительной власти контролировать всё и вся имеет свои пределы. Авторитарная сталинская командно-административная система изжила себя, в XX веке диктаторы показали себя развязав первую и вторую мировые войны, история не учит многих и сейчас: история повторяется, в виде трагедии и духовного кризиса [4, с.47].

Исходя из вышеизложенного, рекомендуем Правительству РК определить в кратчайшие сроки главные приоритеты:

1) развитие гражданских институтов: снижения требований по регистрации политических партий, общественных объединений, неправительственных организаций, дать им право свободно участвовать во всех политических мероприятиях референдумах, выборах - свободный доступ их, как наблюдателей;

2) судебно-правовая реформа, создание справедливого правового поля; отказаться от практики назначения судей, во все времена в казахской степи были избираемые народные судьи - всеобщие признанные личности - Бий, он являлся умом, честью и совестью казахского народа, большевики-коммунисты взяли это на вооружение, перефразировав на свой лад, в лозунг: «Партия – ум, честь и совесть советской эпохи».

3) политико-правовые реформы свободные выборы в Парламент и в маслихаты всех уровней, свободные выборы судей окажут положительное воздействие на экономику страны, появится возможность проявления профессионализма и компетентности, половина государственных служащих не обладают этими качествами, а назначены по принципу родственных связей, без правового поля невозможны никакие ни политические, не экономические реформы и без поддержки всего гражданского сообщества.

Принятая государственная программа «Рухани жангыру» является единственным путём духовного возрождения всего нашего казахстанского общества, многие госслужащие даже не знают её и многие не осознали этой гос. Программы.

4) Мы предлагаем новую концепцию духовного возрождения нравственности и национальных традиций Правительству РК, Министерством РК, Акиматам всех уровней, департаментам внутренней политики, они должны взять на вооружение эту концепцию, как доктрину. В этом направлении существует концепция социально-экономической гармонии академика НАН РК Ураза Баймуратова, согласно которому, открыт закон доминантного возвышения умеренных духовных потребностей над разумными материальными потребностями и желаниями индивидов, обусловленный реальными явлениями дуального мира. Кратко о концепции состояние духовных и материальных потребностей в сознании людей, она меняется

в зависимости от уровня духовности граждан РК. Развитие человеческого капитала РК тесно связано с национальными культурными ценностями. В национальных казахских ценностях «байдын байлығы халықтың, кедейлік қана озіндықы» - богатство бая принадлежит народу, а бедность принадлежит одному. Издревле в нашем обществе не было сирот, вдов, казахское общество заботилось о них, но в настоящее время государство не укрепляет основной институт общества - семью, и отстраняется от проблем разводов, воспитания детей в неполных семьях, нет существенной поддержки многодетным семьям [5, с.17].

Евразийский Экономический Союз оказался неравноправным образованием, основные институты этого союза находятся:

Евразийская экономическая комиссия в г. Москва РФ,

Евразийский Экономический Суд в г. Минск РБ, а Казахстан как инициатор создания этого союза не имеет никаких институтов, и нет представительства этого союза. В этом союзе договорились о мирном торговом и экономическом сотрудничестве, подписали более 1000 документов о сотрудничестве во многих отраслях: образовании, медицине, страховых и банковских сферах, в промышленности и сельском хозяйстве, а на деле никакого сотрудничества, а только «имперские» амбиции, конфликт, конфронтация и выяснение отношений с «позиции силы», что в результате привело к тяжким последствиям и легло бременем для всего населения СНГ.

Казахстан на сегодняшний день, выполняет роль духовного стержня Евразийского пространства, ко всем странам относится с уважением, с воюющими странами не вмешивается в конфликт, а придерживается позиции нейтралитета, и может в дальнейшем сыграть ключевую созидательную и объединяющую роль между всеми странами СНГ как основной стержень Духовного Возрождения Евразии.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

Список использованной литературы:

1. Василенко, Н.В. Институциональная экономика: Учебное пособие / Н.В. Василенко. - М.: Инфра-М, 2019. - 254 с.
2. Мамаева, Л.Н. Институциональная экономика: Учебник / Л.Н. Мамаева. - Рн/Д: Феникс, 2017. - 360 с.
3. «Алхимия финансов» Джордж Сорос Подробнее на livelib.ru: <https://www.livelib.ru/author/28426/top-dzhordzh-soros>
4. Новая парадигма финансовых рынков. Мировой экономический кризис и его значение Сорос Д. ISBN: 978-5-91657-030-4 Год издания: 2010 Издательство: МИФ Подробнее на livelib.ru: <https://www.livelib.ru/author/28426/top-dzhordzh-soros>
5. Баймуратов, У.Б. Инвестиции и инновации: нелинейный синтез: избр.: в 7 т. / Ураз Баймуратович Баймуратов- Алматы: БИС, 2005. ISBN 9965-578-08-7: 3600 т. 00 т., 1000 экз. Т. 3.- 318 .

ЕЛЕК ӨЗЕНІНІҢ ЛАСТАНУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ӘСЕРІ

Бимагамбетова Г.А.

Биология ғылымдарының кандидаты, профессор

Байтаков Т. Ж.

7M11212 «Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау»

білім беру бағдарламасының 2 курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Бұл мақалада Елек өзенінің ластану көрсеткіштері мен ластану көздері қарастырылады.

Түйінді сөздер: Елек, ШМК, трансшекаралық, гидрохимиялық көрсеткіш, текше метр, концентрация.

ЗАГРЯЗНЕНИЕ РЕКИ ИЛЕК И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ

Бимагамбетова Г.А.

кандидат биологических наук, профессор

Байтаков Т. Дж.

Студент 2 курса образовательной программы

«Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды» 7M11212

Казахско-Русский Международный университет, 030006, г. Актобе, ул. Айтеке би, 52;

В статье рассматриваются показатели загрязнения и источники загрязнения реки Илек.

Ключевые слова: река Илек, ПДН, трансграничный, гидрохимический указатель, кубический метр, концентрация.

POLLUTION OF THE ILEK RIVER AND ITS IMPACT ON THE ENVIRONMENT

Bimagambetova G.A.

candidate of biological sciences, professor

Baitakov T. J.

2 st year student of "Life safety and environmental

protection" educational program 7M11212

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52;

The article discusses pollution indicators and pollution sources of the Elek River.

Keywords: Ilek River, NSR, transboundary, hydrochemical indicator, cubic meter, concentration.

Елек өзені – Жайық өзенінің сол жақ саласы болып табылады. Мұғалжар тауының батысындағы Бестөбе сілемінен қос тармақ болып басталады да, Батыс Қазақстан облысының Жарсуат елді мекені тұсында Жайық өзеніне құяды. Ақтөбе облысының Мұғалжар, Алға, Мәртөк аудандары, Ақтөбе қаласы маңымен Ресей Федерациясының Орынбор облысының Ақбұлақ ауданы, сонымен қатар Батыс Қазақстан облысының Шыңғырлау, Бөрілі аудандары аумағымен ағып өтеді [1, 35 б.].

Су жиналатын алабы 41,3 мың км², ұзындығы 623 км. Жарық саласын қоса есептегенде ұзындығы 699 км. Қар және жер асты суымен қоректенеді. Жылдық ағысының 60-85%- ы көктемгі су тасқанына келеді.

Елек өзеннің 75 саласы бар, оның ішінде ірілері: Қобда, Көктөбе, Табантал, Қарғалы, Сазды.

Елек өзені Ақтөбе қаласына дейін оңтүстіктен солтүстікке, ал содан кейін солтүстік-батысқа жалпы бағыт ұстайды да, облыстық негізгі су тамыры болып табылады. Су жиналудың жоғарғы бөлігі Жарық тауы мен Мұғалжар тауының батыс беткейлерінде орналасқан және төбешікті, ішінара таулы, айырықша бөлектенген жер бедерімен ерекшеленеді. Електің оң жағалау салалары – Жарық, Табантал (Тамды өзені саласымен), Жақсы Қарғалы және басқалары мейлінше қою гидрографиялық желіні құрайды.

Елек –қазіргі кездегі жоғары ластанған өзендердің бірі. Өзеннің экологиялық жағдайы қазіргі кезде үлкен проблемаға айналып отыр.

Өзенінің қазіргі экологиялық жағдайы күрделі, өзен суын тіршілікке өте қауіпті хром, бормен қоса тазартылмаған қалдық сулар, тұрмыстық қалдық және де өндірістік мекемелерде жиналған сулар өзеннің ластануына себеп болып табылады.

Елек суындағы бор концентрациясы сынамалар алу орындарына байланысты ауытқып отырады. Бор концентрациясы Ақтөбе су қоймасы тұсында және Бестамақ елді мекенінде барынша жоғары. Қыс кезінде өзен суы ағынының азаюына байланысты бордың құрамы ШРК-дан қаңтарда – 82 есе, ақпанда – 58 есе, наурызда – 47 есе; жаз уақытында 45 есе ұлғайған. Георгиевка елді мекенінде алты валентті хромның қаңтарда – 45 есе, ақпанда – 44,5 есе, наурызда – 25 есе шектеулі рұқсат етілген концентрациядан ұлғайғандығы байқалады. Мұнай өнімдерінің концентрациясы жыл бойы 6-13 ШРК-ны құрайды, бұл да зиянды әсерлер тудыратын мөлшер деңгейінде [2, 12 б.].

Елек өзені трансшекаралық болып табылатынын атап өткен жөн, ол Жайық өзеніне құяды және нәтижесінде ластанған сулар Каспий теңізін ластайды. Ақтөбе облысындағы сумен жабдықтау көздері – Елек өзені мен Ақтөбе су қоймасы алқабында жер асты және жер үсті суларының бормен ластануы аймақтың әлеуметтік -экономикалық дамуына және аумақта экологиялық жағдайдың қалыптасуына әсер етеді.

Елек өзенінің бормен ластауы Ақтөбе облысы үшін өте өткір мәселе, себебі бор Елек өзенімен тасымалданады және Ақтөбе қаласының рекреациялық ресурс және сумен жабдықтау көзі болып табылатын Ақтөбе су қоймасының шөгінділерінде жинақталады. Бордың үлкен динамикасы су қоймасынан су жіберу кезінде Елек өзенінің төменгі ағысына түсіп, өзен ағзаларына (тератогендік әсер) және халыққа зиян келтіреді.

Мәселенің шиеленісіне қарай, бормен ластанған жер асты суларының жылжу динамикасын зерттеу өзектілігінің жоғары дәрежесіне ие.

Сонымен қатар, Ақтөбе хром қосындылары зауытының табиғат қорғау нормативтерін сақтамай орналастырылуы Елек өзенін алтты валентті хроммен ластауға бірден-бір себеп болуда. Өнім өндірілгеннен бері мұнда шыққан қалдықтарды залалсыздандыру мәселесі дұрас жолға қойылмаған. Мысалы, зауыттан күнделікті шығарылатын қалдық сулардың әр литрінің құрамында 10-12 грамм алты валентті хром болады. Егер, 1 литр судағы хром мөлшері 0,5 миллиграмнан асса, денсаулыққа қауіпті саналады. Ал балықтар үшін су құрамындағы хром мөлшері әр литрге 0,001 миллиграмнан келуі аса қауіпті екендігі әдебиеттерде айтылған.

Ластаған заттар индексі -15,39; сапасы жағынан – 7-ші класқа келеді, шектеулі рұқсат етілген концентрация мөлшерінен бірнеше есе көп: бор – 103,5 ШРК; фенол – 1 ШРК; алты валентті хром – 22,17 ШРК.7

Өзенді ластаушы негізгі көздерден шыққан қалдық заттарды белгілі бір мөлшерлері атмосфералық ауада, топырақта да кездесетіні байқалады [3, 12-13 б., 4, 40.б]

Ақтөбе облысы аумағындағы жер беті суының сапасын бақылау мақсатында, яғни Ақтөбе қаласы бойынша ағып өтетін Елек өзенінің ластану деңгейін анықтау үшін аталмыш өзенде 5

бақылау бекеттері орналасқан. Осы пункттер жыл сайын өзеннің гидрохимиялық көрсеткіштерінің есебін беріп отырады (кесте 1).

Жайыққа құятын Елек өзенінің адам ағзасына, судағы тіршілік иелеріне аса қауіпті хром және бормен оған қоса тазартылмаған тұрмыстық қалдық суымен ластануы- бүгінде облыстық емес, республикалық деңгейдегі өткір мәселеге айналып отыр. Мамандардың айтуы бойынша, бұл – ақтөбеліктерді ғана емес, Батыс Қазақстан және Атырау облысы сонымен қатар Ресейдің Орынбор облысы тұрғындарының денсаулығына төніп отырған қауіп.

Бірнеше жылдар бойына облыстың су қоймаларындағы судың азаюы байқалып келеді, ол сол сулардағы хром және бор көрсеткіштерінің концентрациясының жоғарылауына әкеліп соқтыруда [4,18 б., 5, 20 б].

Кесте 1. Гидрохимиялық көрсеткіштер бойынша Елек өзенінің беткі суының сапалық жағдайы (2010 жылғы мәлімет бойынша)

Өзен аңғарларының атауы	Ластаушы зат	Концентрация Мг/л	ШРК –дан Ұлғаюы	Судың сапалық сипаттамасы
Елек өзені Алға -1	Оттегі	6,12	0,98	3 класс қалыпты ластанған ЛЗИ 2,42
	БПК ₅	2,26	0,75	
	NO ₂	-	-	
	NH ₄	0,18	0,35	
	Бор	0,15	8,53	
	Фтор	0,35	0,47	
	Фенолдар	0,001	1	
Елек өзені Алға -2	Оттегі	8,97	0,67	5 класс лас ЛЗИ 6,53
	БПК ₅	1,79	0,60	
	NO ₂	-	-	
	NH ₄	0,31	0,61	
	Бор	0,5	29,41	
	Фтор	0,28	0,37	
	Фенолдар	0,001	1	
Елек өзені Ақтөбе қ. №1	Оттегі	11,67	0,51	4 класс ластанған ЛЗИ 3,97
	БПК ₅	1,84	0,61	
	NO ₂	-	-	
	NH ₄	0,13	0,26	
	Бор	0,28	16,18	
	Фтор	0,23	0,30	
	Фенолдар	0,002	2	
Елек өзені Ақтөбе қ. №3	Оттегі	10,6	0,57	4 класс ластанған ЛЗИ 2,77
	БПК ₅	2,05	0,68	
	NO ₂	0,036	0,45	
	NH ₄	0,22	0,43	
	Бор	0,20	11,47	
	Фтор	0,17	0,23	
	Фенолдар	-	-	
Елек өзені Георгиевка Елді -мекені	Оттегі	12,4	0,48	5 класс лас ЛЗИ 4,56
	БПК ₅	3,04	1,52	
	NO ₂	0,13	1,6	
	NH ₄	0,21	0,42	
	Бор	0,18	10,6	

	Фтор	0,07	0,09	
	Фенолдар	-	-	
	Хром (YI)	0,162	8,1	

Соңғы жылдары «Фосфохим» АҚ қоршаған ортаның өндірістік қалдықтармен ластануын тежейтін түрлі қорғау шараларын жүргізген. Соған қарамастан Елек өзенінің түрлі компоненттерімен ластануы жалғасып келеді. 2009 ж. Бестамақ елді мекені маңындағы Елек өзеніндегі бордың мөлшері 39,56 ШРК құрады, Қазіргі уақытта Елек өзен суының химиялық құрамы бойынша ластану индексі 13,7 яғни, су сапасы 7 сыныпқа жататын «*төтенше ластанған су*» ретінде сипатталады – бұл өте лас су (ластаушы заттар индексі 6,89), Георгиевка ауылы маңында – алты валентті хромның шектен асуы 3,52 ШРК-ны құрайды, су сапасы 4 класс – суы ластанған (ластаушы заттар индексі 3,66).

«Қазгидромет» РМК Ақтөбе облысы аумағындағы жер үсті суларының ластануын бақылауды 12 су объектісінде жүргізді: Елек, Ор, Ембі, Темір, Қарғалы, Қосестек, Ырғыз, Қара Қобда, Үлкен Қобда, Ойыл, Ақтасты өзендері және Шалқар көлі. Су сапасы келесідей бағаланады: суы «ластанудың жоғары деңгейі» – Елек, Қосестек, Үлкен Қобда, Қара Қобда, Ембі, Ор.

Ал, суы «орташа ластанған» – Қарғалы, Ақтасты, Ойыл, Ырғыз, Темір өзендері, Шалқар көлі. Ластаушы заттардың басым бөлігін атмосфералық жауын – шашын әкеледі. Сулардың канализация ағысымен, тұрмыстық қалдықтармен, өнеркәсіп орындарының қалдықтарымен, су транспорттарымен ластану үлесі де жоғары.

Егіншілікпен айналысатын аудандарда ауыл шаруашылығы судың негізгі ластаушысы болып табылады. Су топырақтың бұзылу өнімдерімен, тыңайтқыштармен, улы химикаттармен, мал шаруашылық кешендерінен шайылған сулармен ластанады.

Жалпы мемлекеттік тұрғыдан алып қарағанда, еліміздің су шаруашылығы мәселелері көп жағдайда әлем қауымдастығымен бірлесіп, ауқымды әрі кешенді тұрғыдан шешім қабылдауды талап етеді. Бүгінгідей су ресурстарының тапшылығы өсіп отырған және әлемдегі климаттың жаппай өзгеруі жағдайында елді сумен қамтамасыз етуді арттыру ісіне бассейн аралық және бассейн ішілік ағысты қайта бөлу және соған сәйкес оларды тиімді пайдалану жолымен ғана жетуге болады. Осыған орай, экономика саласының одан әрі дамуы елдің су ресурстарын реттеу және басқару стратегиясының дұрыс таңдалуына тікелей байланысты.

Жылына бір адамға 1,0 мың текше метр су ресурсы жұмсалатын елдер мен өңірлер – су ресурстары тапшы елдерге; 1,0 және 1,7 мың текше метр аралығындағылар – су жетіспейтін елдерге жатқызылады; ал 1,7 мың текше метрден жоғары көлемде су жұмсай алатын елдер жеткілікті су ресурстары бар елдер болып саналады [6, 65.б., 7, 28 б.].

Қорыта айтқанда, су - өмірдің нәрі, ол - өмірдің өзі, сондықтан да оны аялау, оны көзіміздің қарашығындай сақтау – бәріміздің табиғат алдындағы азаматтық борышымыз. Су байлықтарын сақтау – бүкілхалықаралық іс екенін ұмытпауымыз керек. Су бірінші қажеттілік және біздің байлығымыз. Халық даналығы: «Су ішетін құдығына түкірме, кейін одан су ішерсің» - дейді. Су байлығынан адам баласына келетін пайда көп, оларды тиімді пайдалану, сақтай білу баршамыздың абыройлы борышымыз!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі: Список использованной литературы:

1. Ақтөбе энциклопедиясы. Ақтөбе, 2001 -45 б.
2. М.Сезімбетова. Електі кім ластады? Ақтөбе газеті, 24 сәуір 2003 -18 б.
3. Жаймағамбетова И. Електің соры –бор мен хром.// Алтын Орда №51 -52 (205-206), 26 желтоқсан -8 қаңтар, 2003 -2004 – 7-166.

4. К.Ж.Ахметов, В.В.Степанов. Природные лечебные факторы на службу оздоровления населения Актюбинской области. Актюбинск, 1994 – С.27.
5. Гигиена окружающей среды и здоровья человека. Актюбинск, 1989 – С. 42.
6. Сотников А.Ж. и др. – Водные ресурсы Актюбинской области и их использование. Қайнар. Алматы, 2008 – С. 87.
7. Сотников А. Вода – жизнь. Актюбинск: 1992. – с.27-35.

ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕГІ АДАМ ҚАУІПСІЗДІГІ

Елешұлы Ілияс

7M05211 «Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау» мамандығының 2 курс магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Бұл жұмыс қазіргі әлемдегі адам қауіпсіздігі мәселесін қарастырады.

Негізгі сөздер: қауіпсіздік, адам, қазіргі әлем

БЕЗОПАСНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Елещуций Ильяс

Магистр 2 курса специальности «Безопасность жизнедеятельности и охрана окружающей среды» 7M05211

Казахско-Русский Международный университет, 030006, г. Актобе, ул. Айтеке би, 52;

Данная работа посвящена проблеме безопасности человека в современном мире.

Ключевые слова: безопасность, человек, современный мир

HUMAN SECURITY IN THE MODERN WORLD

Eleshchy Ilyas

Master of the 2nd year of the specialty "Life safety and environmental protection" 7M05211

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52;

This work is devoted to the problem of human security in the modern world.

Key words: security, man, modern world

Қазіргі қоғамда болып жатқан белсенді әлеуметтік-экономикалық қайта құрулар, рухани-адамгершілік және мәдени құндылықтар жүйесінің өзгеруіне әкелді. Сонымен қатар, бұл инновациялар, ең алдымен, жаңа қаруларды жасау арқылы адам қауіпсіздігіне қауіп төндірді. Оларға ядролық, химиялық және бактериологиялық қарулар жатады.

Ядролық қарудың негізгі зақымдаушы факторлары: жарық сәулесі, соққы толқыны, радиация, электромагниттік импульс. Ядролық қару өзінің соққылық қасиеттеріне байланысты ең күшті жою құралы болып саналады.

Химиялық қару өз әрекетін ауаға, суға, топыраққа залал келтіретін улы заттарды тарату арқылы жүзеге асырады. Уытты заттар ретінде хлор, аммиак, күкіртсутек, циан қышқылы, фосген әрекет ете алады.

Биологиялық (бактериологиялық) қаруды қолданудан жануарлар, адамдар, өсімдіктер зардап шегеді. Бактериологиялық қарудың негізгі құралдарына патогенді бактериялар, вирустар, патогенді саңырауқұлақтар, токсиндер жатады.

Осы зерттеу аясында 21 ғасырдағы заманауи қаруды қолдану арқылы адам қауіпсіздігі мәселелеріне сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға қатысқан әйелдер, негізінен 18-25 жас (84%), 10% - 26-35 жас, 6% - 36-45 жас. Респонденттердің басым бөлігі студенттер (74%), жұмыспен

камтылғандар 26%. Қазіргі әлемде адам қауіпсіздігіне қатер төндіретін факторлардың бар екендігі туралы сұраққа респонденттердің 97%-ы оң жауап берді, 3%-ы қазіргі әлемдегі адамның қорқатын ештеңесі жоқ деп санайды, 19%-ы ең ЖЗҚ (жаппай зақымдау қаруы) бактериологиялық қару болып табылады деп санайды, 13%-ы басқа құралдарды ұсынады, ал 68%-ы жаппай қырып-жоюдың ең қуатты қаруы болып табылатын ядролық қару екеніне сенімді. Барлық респонденттер «бактериологиялық қару» және «биологиялық қару» – синоним сөздер екенін жақсы біледі.

Градация дәрежесі бойынша адам қауіпсіздігіне қатер төндіретін негізгі фактор – қоршаған орта, одан кейін жеке қауіпсіздік, одан кейін – өмір салты, одан кейін халықтың медициналық белсенділігі, 5 орында – қозғалыс қауіпсіздігі ережелерін сақтау. Респонденттердің пікірінше, әлеуметтік ортадағы адам қауіпсіздігіне төнетін басты қауіп-көліктегі қауіпсіздік ережелерін бұзу, одан кейін -көпшілік арасында, содан кейін - тұрғын үй және осы тізбектің жалғасы - терроризм. Қауіпсіздікке ең алдымен балалар, жастар, қарттар, ересектер дәрежесі бойынша қауіп төнеді. Төтенше жағдайлар кезінде респонденттердің пікірінше, ең үлкен қауіп - табиғи төтенше жағдайлар, одан кейін лаңкестік әрекеттер, одан кейін әскери операциялар. Қорытындылай келе, респонденттерге бүгінгі күні қандай жою құралдары жиі кездесетіні туралы жауап беру керек болды: 1-орын – электромагниттік қару, 2-орын – травматикалық қару, 3-орын – ультрадыбыс, 4-орын – радиожілік құралдары, 5-орын – радиологиялық құралдар, 6-орын – геофизикалық қарулар. Осы сауалнама барысында адамдардың жаппай қырып-жою қаруын қолданбай-ақ адамға зиян келтіруге болатынын жақсы түсінетінін анықтауға болады. Әр қадамда жағымсыз тосынсый: бұзақылық, қарақшылар немесе тіпті агрессивті ит түрінде күтуі мүмкін. Мұндай қауіп-қатерден қорғану үшін бізде өзімізді қалай қорғау керектігі туралы ақпарат болуы керек. Адам меншігі де қол сұғушылықтан қорғауды қажет етеді. Әрине, адамның өзі де өзінің іс-әрекетімен қауіп тудыруы мүмкін, мысалы, бар байлық пен материалдық құндылықтарды ашықтан ашық көрсетсе. Өз мүлкінді қорғау үшін дабыл қондырғысын, бейнебақылауды, көптеген құлыптары бар сенімді қос есіктерді, терезе торларын қолдануға болады.

Адамзатты қазіргі әлемнің қауіп-қатерінен сақтай алатын шараларды қолдану қажет. Бұл мәселенің көптеген аспектілері бар. Қайырымдылықтың, гуманистік принциптеріне негізделген адам мен мемлекет туралы әмбебап теорияны жасаған Конфуцийдің өзін-өзі жетілдіруге, оқуға, дамуға, өзін-өзі дамытуға үнемі ұмтылатын адам туралы еңбектеріне жүгінуге болады.

Сондай-ақ денсаулықтың нашарлауының қауіп факторларын және оның тұрақтылығының факторларын зерттеу қажет, олар әлеуметтік-экономикалық, әлеуметтік-мәдени, әлеуметтік-саяси жағдайлар мен өмір сүру жағдайларының денсаулық жағдайына әсерін талдау бойынша жұмыс арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Халықтың денсаулығы; сонымен қатар салауатты өмір салты, өзін-өзі сақтау тәртібі, өмір қауіпсіздігі мәселелері бойынша жұмыстарды іске асыру арқылы жүзеге асырылады.

Осылайша, адам қауіпсіздігін бұзу түріндегі проблема бүгінде бар деп қорытынды жасауға болады. Ал адамға қауіп төндіретін кез келген факторларды жою үшін тиісті шараларды қолдану қажет. Заманауи әлемдегі адам қауіпсіздігіне төнетін қатерлерді қарастыру оңды нәрсе, бірақ бұл бағыттағы жұмысты жалғастыру қажет, өйткені кемелдікте шек жоқ екенін бәрі біледі, әсіресе адам қауіпсіздігіне қатысты.

Әдебиеттер:

1. Тіршілік қауіпсіздігінің негіздері
А.Т.Колушаева.,Г.Б.Асемкулова.,Д.А.Амирхожаева К.- 2015. – 151 с.
2. Долгов К. М. Философское наследие Китая: Конфуций и Шан Ян // Вопросы философии. – 2013. - № 10. – С. 67-76.

3. Зайцева Н. В., Лебедева-Несевря Н. А. Риски для здоровья в контексте социологического анализа // Социологические исследования. – 2013. - №9. – С. 137- 143.
4. Зуев В. Н., Иванов В. А. Ценностные ориентации молодежи при выборе спортивных субкультур экстремальной направленности // Теория и практика физической культуры. – 2013. - № 12. – С. 14 - 16.
5. Трушкина Л.Ю., Трушкин А.Г., Демьянова Л.М. Гигиена и экология человека. - Ростов н/Д.: Феникс, 2009

АҚТӨБЕ ҚАЛАСЫНЫҢ АУАСЫН ЛАСТАУШЫ ОБЪЕКТІЛЕРДІҢ СИПАТТАМАСЫ

Бимагамбетова Г.А.

Биология ғылымдарының кандидаты, профессор

Амиядинов Н.Ж.

7M11212 «Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау»

білім беру бағдарламасының 2 курс студенті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52;

Мақалада Ақтөбе қаласы бойынша ауаны ластаушы көздер мен олардың жыл сайынғы шығарылым көрсеткіштері салыстырмалы түрде көрсетіліп, олардың атмосфераны ластаудағы шығарындыларының көрсеткіштері туралы баяндалған.

Түйінді сөздер: Ақтөбе хром қосындылар зауыты, Ферроқорытпа зауыты, мың тонна, стационарлы көлік, қорғасын, концентрация.

ЗАГРЯЗНИТЕЛЬ ВОЗДУХА ГОРОДА АКТОБЕ ОПИСАНИЕ ОБЪЕКТОВ

Бимагамбетова Г.А.

кандидат биологических наук, профессор

Амиядинов Н.Ж.

Студент 2 курса образовательной программы

«Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды» 7M11212

Казахско-Русский Международный университет, 030006, г. Актобе, ул. Айтеке би, 52;

В статье приведены сравнительные показатели источников загрязнения воздуха и их ежегодных выбросов по г. Актобе, изложены показатели их выбросов при загрязнении атмосферы.

Ключевые слова: Актюбинский завод хромовых соединений, завод ферросплавов, тыс. тонн, стационарный транспорт, свинец, концентрация.

AIR POLLUTANT OF AKTOBE CITY DESCRIPTION OF FACILITIES

Bimagambetova G.A.

candidate of biological sciences, professor

Amiyadinov N.Zh.

2 st year student of "Life safety and environmental protection" educational program 7M11212

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52;

The article presents comparative indicators of air pollution sources and their annual emissions in Aktobe, outlines the indicators of their emissions from atmospheric pollution.

Keywords: Aktobe chrome compounds plant, ferroalloy plant, thousand tons, stationary transport, lead, concentration.

Атмосфера ауасын ластайтын негізгі көздер қатарына өнеркәсіп орындарының кейбір салалары, автокөлік және жылу энергетикасы жатады. Қазақстанда тұрақты өнеркәсіп орындарының көздерінен атмосфераға жыл сайын (1995 ж – 3,1 млн. т, 1997 ж. – 2,37; 1998 ж. – 2,33) зиянды заттар шығады атмосфераға кететін зиянды қосындылардың жартысына жуығын энергетика, ал түсті металдар – 22,7%, қара металдар – 15,7% береді. Атмосфераға зиянды заттарды шығаруда автокөліктер үлкен орын алады.

Қазақстанның үлкен қалаларында автокөліктердің зиянды заттарды шығарудағы үлесі 60 – 80 пайыз құрайды. Ең көп тарайтын улы заттар – көміртегі оксиді (CO), күкірттің диоксиді (SO₂) азоттың оксиды (NO_x) көмірсутегі (C_nH_m) және қатты заттар (шаң). Атмосфераға одан да гөрі улы заттар көптеп шығарылуда, мысалы, фтордың қосындысы, хлор, қорғасын, сынап және бензапирен. Атмосфераға жалы 500-ден астам улы заттар шығатын болса, оның саны күннен күнге ұлғаю үстінде екені мәлім.

Атмосфералық ауаның ластануы халық денсаулығының нашарлауына және қоршаған ортаның тозуына әсер етеді. Атмосфералық ауаның ластану проблемасы негізінен республика халқының жартысына жуығы өмір сүретін ірі қалаларға тән. Барынша ластанғандар қатарына 10 қала, оның ішінде 8 қала ауасы жоғары деңгейде ластанған қалаға жатқызылады. Өндірістің ескірген технологиялары, тиімсіз тазартқыш құрылыстар, қолданылатын отынның төмен сапасы, қуаттың жаңғыртылатын және дәстүрлі емес көздерінің аз пайдаланылуы қалаларда ауа ластануының жоғары деңгейінің себебі болып табылады. Ауа бассейнінің ластануы, сондай-ақ көмірсутегі шикізатының бұрынғы кен орындарын дамытумен және жаңа кен орындарын игерумен де байланысты, бұл атмосфераның күкіртсутегімен, меркаптандармен ластануын ұлғайта түседі. Алауларда ілеспе газдың жағылуы қызған газдардың, күкірт пен азот оксидтерінің едәуір көлемін атмосфераға шығарумен қатар жүреді, кен орындарының төңірегінде жоғары жылу аясы қалыптасады.

Жылу және атом электр станциялары, бу қазандары қатты немесе сұйық отындар жағу барысында құрамында толық немесе жартылай жанған заттары (көмір, азот, күкірт оксидтері, көмірсутектер) бар түтін бөледі. Энергетикалық қалдықтар мөлшері өте үлкен. Мысалы, қазіргі қуаты 2,4 мың кВт жылу электр станциялары тәулігіне 20 мың т көмір жағып, атмосфераға тәулігіне 680 т SO₂ мен SO₃ 120-140 т қатты бөлшектер (күл, шаң, күйе), 200 т азот оксидін шығарады. Сұйық отын (мазут) жағу күл қалдықтары мөлшерін төмендеткенмен, іс жүзінде күкірт пен азот оксидтерінің шығарылу мөлшері азаймайды. Газ отыны атмосфералық ауаны мазутпен салыстырғанда үш есе, ал таскөмірден бес есе кем ластайды. Осындай ластаушыла қатарынанн орын алғанда қатарына автотранспорт қалдықтары жатады. Көп мөлшерде мұнай өнімдерін жағып, атмосфералық ауаны ластайтын автомобильдер саны әлемде, әсіресе, ірі қалаларда жылдан-жылға артуда. Іштен жанатын қозғалтқыштардан (әсіресе, карбюраторлардан) шығатын газдар құрамында көп мөлшерде улы қосылыстар — бенз(а)пирен, альдегидтер, азот пен көміртегі оксидтері және өзгеше қауіпті қорғасын қосылыстары (этилденген бензин қолданғанда) болады.

Жанармай жүйесі реттелмеген автомобиль зиянды заттардың көп мөлшерін түзеді. Атмосфералық ауаның үдемелі ластануы минералдық шикізаттар өндіргенде және өңдеуде, мұнай-газ өңдеу зауыттарында, жерасты кендерін өндіргенде бөлінетін тозаң мен газдар, қалдықтар мен үйінді (террикон) кендер жанғанда байқалады.

Біздің республикамызда атмосфера ауасына шығарылатын зиянды заттар мен газдар, т.б. бөгде химиялық қосылыстар Казгидромет ғылыми-зерттеу институтының үнемі бақылауында болып отырады. Ол көршеткіштер әр жылға және тоқсанға жіктеліп «Ақпараттық экологиялық бюллетень» журналы арқылы көпшілікті хабардар етеді.

Республика жағдайында атмосфераның ластануына өнеркәсіптің техникалық жағынан жабдықталуынан нашар болуы әсер етеді. Яғни, ескерген технологиялық процестер

нәтижесінде құрамында қатты және сұйық бөлшектері бар газ тәрізді заттар орасан көп мөлшерде бөлінеді, әрі осы химиялық қосылыстар өте қауіпті, улы келеді.

Қазгидромет мәліметі бойынша республиканың әрбір шаршы километріне жылына орта есеппен 1,13 тонна зиянды заттар келетіні байқалған.

Қазақстан жағдайында көптеген қалалардың ауа бассейні автокөліктерден шығарылатын зиянды заттармен ластанып отыр.

Ауа бассейнінің құрамында ауыр металлдардың болуы да өте қауіпті.

Әсіресе, кадмий, қорғасын, мырыш, сынап, мөлшері үнемі бақылауға алынады. Ауыр металлдармен ауаның ластану республика бойынша жоғары болмағанмен жекелеген қалалар бойынша жағдай жақсы емес[1, 45 б.].

Ақтөбе қаласы ластану көрсеткіші бойынша республикада алғашқы ондықтан орын алған болса, Батыс Қазақстанда ең лас қала болып саналады. Бүгінде облыс орталығы ауасының жалпы ластану индиксі 9,9 бірлікті құрайды.

Қаланы ластаушы көздерге ондағы ірі кәсіпорындар, Ақтөбе хром қосындылар зауыты жылына 2,9 мың тонна, Ферроқорытпа зауыты 3 мың тонна, Ақтөбе жылу электр орталығы 1,2 мың тонна зиянды заттарды ауаға шығарады. Оның басым көпшілігі құрамында ауыр металдар бар химиялық улы қосылыстар. Жыл сайын 120 мың тоннадай өнеркәсіптік және тұрмыстық қалдықтар жиналып қосылуда. Бұған қоса қоршаған ортаның түгін мен ыс, шаң тозаң, газбен ластануында автокөліктердің де үлесі зор.

Қалада 2006 жылы барлығы 117697 мың автокөліктер тіркелген болса, оның ішінде 95015 жеңіл, 15586 жүк, 3548 автобустар, 2039 орта жүкті газельдер, 1509 басқа көлік түрлерінен орын алған, 2007 жылы барлығы 127394 автокөлік, оның 103203 жеңіл, 16885 жүк, 3653 автобус, 2260 орта жүкті газель және 1393 басқа көлік түрлері тіркелген. 2008 жылдың есебі бойынша, қалада барлығы 141913 мың автокөлік, оның 115703 жеңіл, 18528 жүк, 3841 автобус, 2338 орта жүкті газель және 1503 басқа көлік түрлері үлесіне еншіленген. 2006 жылмен салыстырғанда 2008 жылы Ақтөбе қаласының автопаркінің жеңіл көлік саны 20 688, жүк көлігі 2 942, автобустар 293 көлікке көбейген. Бұл мәліметтерден автокөлік түрлерінің жылдан-жылға көбейіп, өсіп отырғандығын көруге болады. Мысалы, жеңіл көлік саны жылына 10-20 мыңға көбеюде. Соның ішінде, негізгі автокөліктердің санының көбеюі жеке меншік көліктерінің үлесіне тиетінін ескерсек, 2006 жылы жеңіл көлік саны 95 мың, болып ол жалпы автокөліктердің 80,7% құраса, 2007 жылы бұл көрсеткіш 81%, ал 2008 жылы 82 % құрады. Қазіргі таңда қаладағы автокөлік саны 2007 жылмен салыстырғанда 35-40 % артқан.

Ақтөбе қаласы қоршаған ортаны қорғау орталығының мәліметі бойынша жыл сайын атмосфералық ауаға 79,8 мың тонна қалдық заттар шығарылады, оның 11,4 мың тоннасын стационарлы көлік көздері ауаға шығарады.

Кесте 1. Автокөліктермен ауаға шығарылатын газдардың құрамы
(% көлем есебімен)

Компаненттер	Автокөліктер		Ескерту
	Бензинмен	Дизельдік	

Азот	74,0-	75,0-	қауіпті емес
Оттегі	77,0	78,0	қауіпті емес
Су буы	0,2-8,0	2,8-18,0	қауіпті емес
Көміртегінің қос оксиді	3,0-13,5	0,5-10,0	қауіпті емес
Көмір оксиді	5,0-	1,0-12,0	өте қауіпті
Көмірсутектер	12,0	0,01-0,3	қауіпті
Альдегидтер	0,1-	0,01-0,5	қауіпті
Азот оксиді	12,0	0,0-0,05	өте қауіпті
Қоқыс заттар (қыш)	0,2-3,0	0,005-	қауіпті
Күкірт қос оксиді	0,0-0,2	0,2	қауіпті
Қорғасын қосылыстары	0,0-0,003	1,0-	қауіпті
	0,0-60,0	2000,0	
	100,0	0,0-	
	0,0-	0,015	
	0,003	-	
	0,0-		
	60,0		

Көрсетілген деректер қоршаған орта объектілерінің химиялық заттармен ластануы және оның биологиялық жүйеге қаншалықты салмақ түсіретінін түсіндіруге мүмкіндік береді.

Атмосфераның ластануы топыраққа қарағанда, жалпы тіршілік атауы үшін (өсімдік, жануар, адам) анағұрлым қауіпті болып саналатынын ескерсек, автокөліктер мен кәсіпорындардың нәтижелерінен (кесте 1) тіршілік біраз зардап шегетіні сөзсіз [2, 18 б.].

Атмосфералық ауаны ластаушылар қатарына жоғарыда атап өткен кәсіпорындарға келсек, оның көрсеткіштері төмендегідей.

Кесте 2. Ауа ластайтын кәсіпорындар көрсеткіштері (тонна)

Кәсіпорын аттары	Шығарындылар				Қалдықтар		
	2 005ж	2 006ж	2 007ж	2 008ж	2 005ж	2 006ж	20 07ж
Ферро - қорытпа зауыты»	3 977,6	3 573,4	3 706,4	3 1000	2 34303,9	3 59309,1	14 2959,9
Ақтқб е хром қосындылар зауыты	8 25,7	8 53,4	8 70,7	8 000	3 94967,9	3 33361,6	19 1705,6
Ақтөб е ЖЭО	1 100,09	1 07,36	1 87,8	1 000	6 24,34	6 75,7	27 1,5

2-ші кесте көрсеткіштеріне жүгінсек, қаладағы шығарындыларды ең көп шығаратын кәсіпорын «Ферроқорытпа» зауыты, ал қалдықтарды көп қалдыратын Ақтөбе хром қосындылар зауыты. Барлық кәсіпорындардың ауаны ластаушы заттарды шығару көрсеткіштері жылдан жылға төмендеп келе жатқаны байқалады [3, 21 б.].

Ақтөбе қаласының ауасын ластаушы негізгі көздер жыл сайын саны көбейіп келе жатқан автокөліктер мен үлкен кәсіпорындар екені айқындалды.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:
Список использованной литературы:

1. Рыскиева Г.Ә., — Алматы: Өнеркәсіп экологиясы, 2011. -262 бет.
- 2.Ерохина В.И., Жеребцова Т.П., Вольфгуб М.И.и др. Озеление населенных мест. Москва Стройиздат . 1987,480 с
3. Голубев И. Р.,Новиков Ю.В. Окружающая среда и транспорт. М., Транспорт,1987. – с.15-26.

РОБОРОБОДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ РОБОТОТЕХНИКАСЫ

Сағынова Айдана Мұналбайқызы

т.ғ.м., аға оқытушы

Тоғысова Айдана Серікқызы

т.ғ.м. оқытушы

Казагачев Виктор Николаевич

*Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, «Техникалық пәндер» кафедрасы, 030 006, Ақтөбе қ.,
Әйтеке би к-сі, 52*

Аннотация: Бұл мақалада робототехниканың даму мәселелері және RoboRobo робот жиынтығының оқу үрдісіне еңгізу сұрақтары қаралады.

Түйінді сөздер: робототехниканың дамуы, робототехникаға оқыту, RoboRobo робот жиынтығы.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ РОБОТОТЕХНИКА В ROBOROBO

Сағынова Айдана Мұналбайқызы

Магистр технических наук, старший преподаватель

Тоғысова Айдана Серікқызы

Магистр технических наук, преподаватель

Казагачев Виктор Николаевич

Казахско-Русский Международный университет, 030006, г. Актобе, ул. Айтеке би, 52;

Аннотация: В статье рассматривается процесс развития и внедрения в учебный процесс образовательной робототехники робототехнического комплекта RoboRobo.

Ключевые слова: образовательная робототехника, обучение робототехнике, набор RoboRobo.

EDUCATIONAL ROBOTICS IN ROBOROBO

Sagynova Aidana Munalbaykyzy

Master of Technical Sciences, Senior Lecturer

Togysova Aidana Serikkyzy

Master of Technical Sciences, Lecturer

Kazagachev Viktor Nikolaevich

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, st. Aiteke bi, 52;

Annotation: In article development and implementations in educational process of educational robotics on the example of a robotic set of RoboRobo which can be used in training is considered.

Key words: educational robotics, training in robotics, RoboRobo set.

Цифрлық технологиялар жаһандық нарықтардағы тепе-теңдікті тұрақты түрде өзгертуде. Өндірісті басқарудың, өнімді әзірлеудің, кәсіпорындарды жобалаудың әдеттегі тәсілдері тиімсіз болып, өзектілігін жоғалтады. ЖІӨ-нің максималды көлемін құрайтын көптеген дәстүрлі салалар әлемдік экономика құрылымында маңыздылығын жоғалтады. Аренаға жаңа индустриялар, цифрлық технологияларды, жасанды интеллектті дамытуға, ақпаратты өндеуге байланысты білімнің жаңа салалары шығады және осы саладағы зерттеулер мен әзірлемелер ең үлкен әлеуетке ие бағыттарға айналады.

Бұл үдерістің неғұрлым ұйымдасқан, неғұрлым басқарылатын және нәтижесінде неғұрлым нәтижелі болуы үшін Қазақстан Республикасында "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасы қабылданды.

БҰҰ – ның қамқорлығымен есептелетін акт дамуының негізгі әлемдік рейтингінде – ICT Development Index-Қазақстан 2016 жылы 2015 жылдан бастап өз позициясын өзгертпей, 175-тен 52-ші орынды иеленді. Бағдарламаны және басқа да стратегиялық бағыттарды іске асыру нәтижесінде ел рейтингте 2022 жылға қарай 30-орынға, 2025 жылға қарай 25-орынға және 2050 жылға қарай 15-орынға көтеріледі. [5]

Қазіргі заманғы өндіріске еңбек және әлеуметтік ұтқырлығы бар, технологиялық, пайдалану және басқару міндеттерін шеше алатын және бірқатар сабақтас кәсіптер бойынша терең кәсіби білімі бар түбегейлі жаңа типтегі инженерлік кадрлар қажет. Мұның бәрі инженерлік-техникалық бейіндегі студенттерді даярлаудың әдістемесі мен мазмұнын жаңартуды талап етеді.[3] "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасының белгіленген мақсаттарына қол жеткізу үшін іс-шараларды өткізу арқылы барлық деңгейдегі білім беруді толық жаңарту жоспарлануда:

- оқушылардың шығармашылық қабілеттерін және сыни ойлауын дамыту үшін 2-сыныптан бастап "бағдарламалау негіздері" пәнін кезең-кезеңімен енгізу;

- жалпы білім беретін мектептер мен лицейлердің жоғары сыныптарында STEM - элементтерді (қолданбалы мағынада-робототехника, құрастыру, бағдарламалау, модельдеу, 3D-жобалау және т. б.) қоса отырып, бағдарламалау тілдерін зерделеу;

- тұрақты хакатондарды өткізу (Хакатон - (ағылш. hackathon, Hack-тен (хакерді қараңыз) және марафон - марафон) -әзірлеушілер форумы, оның барысында бағдарламалық жасақтаманы әзірлеудің әртүрлі салаларындағы мамандар (бағдарламашылар, дизайнерлер, менеджерлер) кез-келген мәселені шешу үшін бірлесіп жұмыс істейді), олимпиадалар мен конкурстар, дарындылықты дамыту және қолдау мақсатында робототехника және бағдарламалау үйірмелерін ұйымдастыру жастар және техникалық және кәсіптік білім беру саласында;

- жаңа білімді жетілдіру және игеру үшін жаңа цифрлық технологиялар бойынша мұғалімдер мен оқытушылардың біліктілігін арттыру;

Балалар тауарлары мен қызметтері индустриясы қауымдастығы, Worldskills Russia, Cisco, IBM, Intel робототехниканың әсері айтарлықтай болатын болашақ кәсіптердің атласын жасады. Робототехникаға қатысты Болашақ міндеттердің мысалдары:

- роботтар мен робототехникалық кешендерді әртүрлі қажеттіліктерге жобалау: медицина, өнеркәсіп, үй шаруашылығы, балалар үшін;

- робототехникалық құрылғылардың элементтері үшін материалдарды әзірлеу және іріктеу;

- роботтандырылған жүйелердің дизайнын олардың адамдармен және қоршаған ортамен өзара әрекеттесу қажеттілігін ескере отырып әзірлеу;

- роботтарды оқыту жүйесін әзірлеу;

- жоғары күрделі робототехникалық кешендерді жобалау және басқару. [2]

Робототехника-механика, электроника және бағдарламалау қиылысында орналасқан ғылым мен техниканың саласы. Бүгінгі таңда робототехниканың дамуы адам қызметінің әртүрлі бағыттарына енгізілуде: әскери техника мен робо-автомобильдерден бастап тұрмыстық техника мен балалар ойыншықтарына дейін. Шынында да, робототехника бүгінде ғылым мен техниканың қарқынды дамып келе жатқан бағыттарының бірі болып табылады.

Роботтардың дамуына байланысты білім берудің әртүрлі деңгейлерінде және білім алушылардың әртүрлі жас санаттарында робототехниканы оқыту мәселелері өзектендірілді. Колледждерде, жоғары оқу орындарында оқу орнының жағдайына бағытталған робототехника курстары енгізілуде: материалдық-техникалық база, аппараттық-бағдарламалық қамтамасыз ету, оқу-әдістемелік қолдау және т. б. [1]

Білім беру робототехникасының заманауи курстарын материалдық-техникалық

қамтамасыз ету нарықтағы әртүрлі робототехникалық жиынтықтар бола алады: LEGO, Roborobo, FisherTechnics, OLLO, HUNA, Bioloid, Arduino және т. б. бұл жиынтықтарда, әдетте, үш бөлік бар: аппараттық (микроконтроллер, датчиктер, қозғалтқыштар және электроника мен мехатрониканың басқа бөлшектері); бағдарламалық жасақтама (құрастырылған робототехникалық модельді бағдарламалауға арналған бағдарламалық жасақтама); әдістемелік (жиынтықпен жұмыс істеу жөніндегі Нұсқаулық, сондай-ақ әртүрлі робототехникалық модельдерді құрастыру бойынша тапсырмалар мен ұсыныстар).

Робот конструкторлары-STEM оқыту жүйесінің негізгі құрамдас бөлігі болып табылады - қазіргі кезде технологияларды дамытуда шешуші рөл атқаратын төрт негізгі бағыттың аббревиатурасы (s - Science (жаратылыстану ғылымдары), T - Technology (технологиялар), E-Engineering (инженерия), m-Mathematics (математика));

Роботтарды бағдарламалаудың қарапайым және ерекше тәсілі корейлік RoboRobo компаниясының робототехникалық конструкторында жүзеге асырылады. Оңтүстік Кореяның RoboRobo компаниясын 2000 жылы Сеул ұлттық университетінің техника ғылымдарының докторлары тобы құрды. Компанияның миссиясы-жоғары оқу орындарының оқушылары мен студенттерін қамтитын STEM робототехникалық білім беру жүйесін құру. RoboRobo өнімдері жалпы білім беретін мектептерде, жеке институттарда кеңінен қолданылады, оны зерттеу Азия аймағының көптеген елдерінің оқу жоспарларына енгізілген.

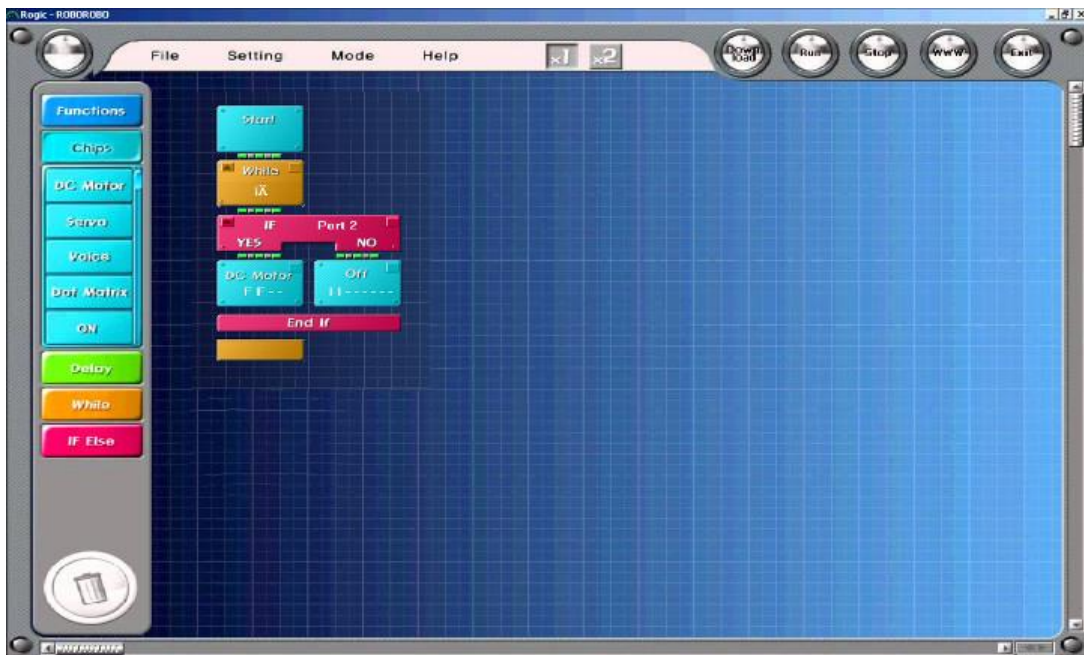
RoboRobo сонымен қатар өте кішкентай балаларға арналған жиынтықтарды ұсынады (5-7 жас): №1 Robo Kids және №2 Robo kids. Екінші жиынтық – біріншісіне қосымша. Бірінші жиынтықтан Сіз 16 Робот жинай аласыз, ал екіншісінен – тағы 16. Бұл жиынтықтарда өндіруші роботтарды басқарудың қызықты тәсілін ұсынады.

Бұл конструктор LEGO бөлшектеріне ұқсас пластикалық дизайн бөлшектерін, қозғалтқыштарды, инфрақызыл сенсорды, сенсорлық сенсорды, шамдарды, сигнал қорабын, контроллерді, сондай-ақ штрих-код карталарының жиынтығын және карталардан штрих-кодты оқу құралын қамтиды. RoboRobo robokids 2 конструкторы robokids 1-ден қосымша бөлшектермен, дыбыс сенсорымен және қашықтан басқару пультімен ерекшеленеді. Robokids 1 және robokids 2 конструкторларындағы роботтарды жобалау және бағдарламалау технологиясы бірдей. Қашықтан басқару пультінің болуы жобаланған роботтардың түрлерін кеңейтуге, роботтардың әрекеттерін модельдеудің күрделі мәселелерін шешуге және балаларға арналған әртүрлі жарыстарды өткізуге мүмкіндік береді, мысалы, HUNA/MRT білім беру конструкторларына негізделген іргс робототехникалық жарыстары.[6]

Карточкалардағы суреттер мен штрих-кодтар robo robokids роботының құрылғыларын басқарудың белгілі бір командаларына сәйкес келеді. Балалар роботтарға арналған бағдарламаларды тиісті командалардың орындалу ретімен осы карталарды үстелге орналастыру арқылы жасайды. Содан кейін олар карталардан штрих - кодты оқу құралын пайдаланып, құрастырылған бағдарламаны Робот контроллеріне жүктейді, келесі әрекеттерді орындайды:

1. оқу құрылғысындағы " R " түймесін басыңыз (контроллердегі ескі бағдарламаны жою);
2. карточканы оқу құрылғысы бойынша сырғытыңыз және жүктелетін карточканың нөмірі шыққаннан кейін "D" батырмасын басыңыз (картаны контроллерге жүктеу);
3. барлық карталарды жүктегеннен кейін "s" батырмасын басыңыз (бағдарламаны іске қосыңыз).

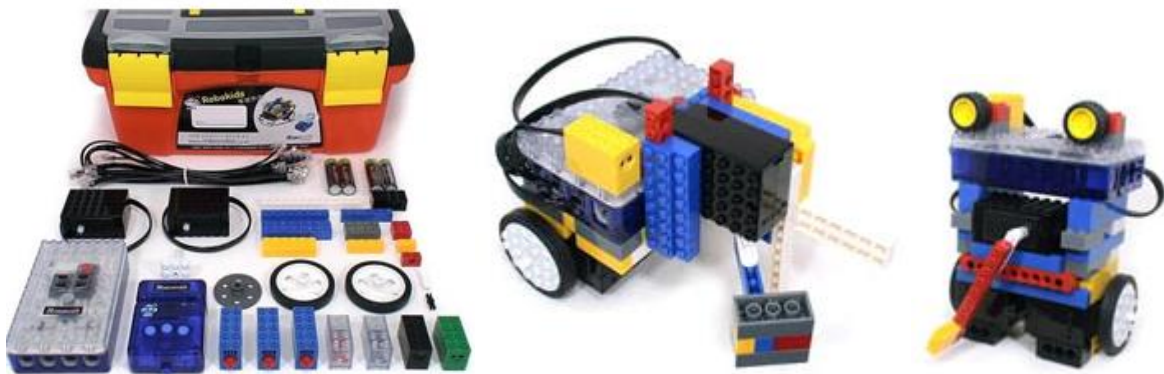
Бағдарламаларда қозғалысты басқару (алға, артқа, тоқтату, оңға, солға бұрылу), сенсорлармен және басқа құрылғылармен жұмыс жасайтын командалары бар карталар болуы мүмкін. "Егер" және "қайталау" командалары бар карточкалар тармақталған және циклдік құрылымның бағдарламаларын жасауға арналған. Тармақталған құрылым, мысалы, роботтың қозғалысын немесе басқа әрекеттерін басқару бағдарламалары, ол жақындағанда немесе кедергіге тигенде болады. Циклдік құрылым бағдарламасының мысалы ретінде роботтың траектория бойынша квадрат түріндегі қозғалыс бағдарламасын келтіруге болады.[4]

Сурет.1. Құрастыру тұжырымдамасы блок-схема түрінде жасалған.

Бағдарламалық жасақтамада графикалық интерфейс, "белгішелер" Ragic бағдарламасы арқылы бағдарламалау ортасы бар - жаңадан бастаушылар үшін түсінуге болатын суреттер.

RoboRobo robokids конструкторы негізінде жасалған робот модельдерін бағдарламалау көрнекі және қарапайым түрде жүзеге асырылатындықтан, балалар негізгі алгоритмдік құрылымдарды оңай игереді және роботтың қозғалысын және басқа әрекеттерін басқару бағдарламаларын сызықтық және тармақталған және циклдік құрылымды өз бетінше құра бастайды, бұл олардың логикалық және алгоритмдік ойлауын дамытуға ықпал етеді.

Сурет.2. Robo Kids жиынтығы және робот модельдері бар қорап

Electronic Kit сериясы блоктық түрде жиналатын электромеханикалық ойыншықтарды жобалауды үйрететін тек 1 жиынтықпен ұсынылған. Серияның мақсаты-пластикалық блоктарды дұрыс жинауға және модельдер әртүрлі функцияларды орындайтындай етіп электронды компоненттерді сымдармен байланыстыруға үйрету. Animal Kit сериясының үш жиынтығы робототехниканы ешқандай бағдарламалаусыз үйретеді-әр жиынтық батареямен жұмыс істейтін қарапайым электронды толтырудың арқасында қозғалатын әр түрлі жануарлардың 4 моделіне айналады. Екі серия да 6 мен 9 жас аралығындағы балаларға арналған.

Сурет.3. Electronic Kit және Animal Kit серияларының модельдері

Әрі қарай оқу үшін корейлық robot компаниясы бағдарламаланатын роботтарды құрастыруға арналған 5 білім жиынтығын ұсынады.

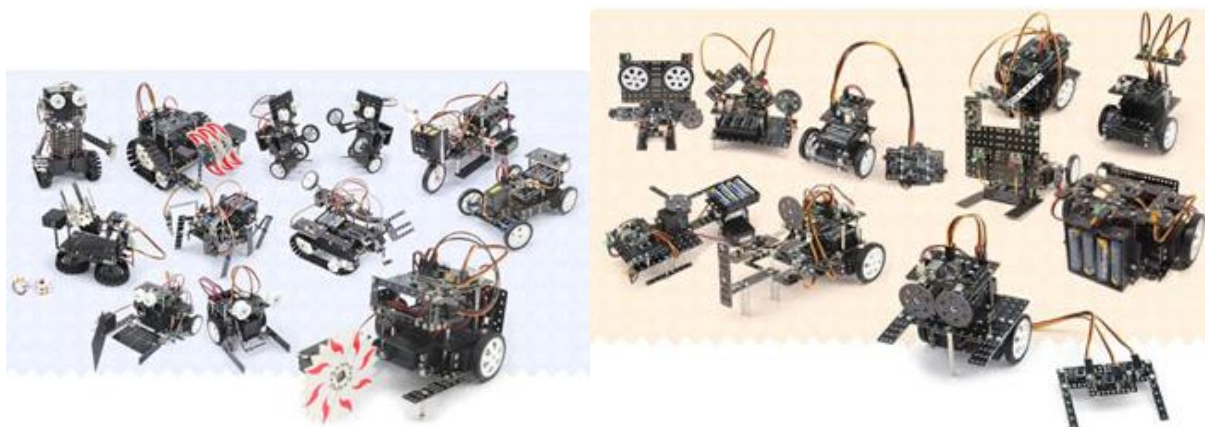
Бағдарламалық жасақтама while, if, break, loop және т.б. сияқты көптеген функцияларды орындауға мүмкіндік береді.

Сіз әрқашан №1 ROBOKIT-ті күрделілігі жоғары ROBOROBO конструкторларына дейін кеңейте аласыз. Ол үшін сізге жаңа жиынтық сатып алудың қажеті жоқ. Сізге robo ресурстық жинағын сатып алу жеткілікті болады.

Робот robokit 1 - Бастапқы болып табылады және 8 жастан асқан балаларға робототехниканың бастапқы дағдыларын үйретуге арналған. Оған процессоры бар электронды тақта кіреді-RoboRobo контроллері, IR сенсорлары, қосқыштар, 2 қозғалтқыш, штангалар, дөңгелектер, батарея бөлімі, металл және текстолит бөлшектері, сымдар мен бекіткіштер.

Робот Robokit 2. Бұл жинақ robokit 1 жинағын жаңартуға қызмет етеді, оның көмегімен сіз 24 жинай аласыз жұмыс.

Робот Robokit 3-4. Бұл жиынтық robokit 2 жиынтығын жаңартуға қызмет етеді, оның көмегімен сіз 36 Робот жинай аласыз.

Сурет.4. Robo Kit №1 және robokit №2 жиынтықтарындағы Робот модельдері

Модельдердің күрделілігі жиынтықтан жиынтыққа артады-қосымша датчиктер, белдік берілістер, әртүрлі индикаторлар, IR басқару пульті пайда болады, №3 - 4 жиынтықтарда Bluetooth модулі, сенсорлық датчиктер және "жауынгерлік" роботтарды жинауға мүмкіндік беретін электронды тақта бар.

Робот Robokit 3-4. Бұл жиынтық robokit 3 жиынтығын жаңартуға қызмет етеді, оның көмегімен сіз 42 Робот жинай аласыз.

Сурет.5. Robo Kit №3 және robokit №4 жиынтықтарындағы Робот модельдері

Дизайн және модельдеу жиынтығы-бұл үйде, мектепте және қосымша білім беру мекемелерінде робототехника негіздерін оқытуды ұйымдастыруға мүмкіндік беретін, оқу процесінде де, жаңа білімді жетілдіру және игеру үшін жарыстар мен цифрлық технологияларға қатысуға мүмкіндік беретін оңтайлы жиынтық;

Артықшылықтары:

- * Жиынтықтың төмен бағасы.
- * Металл бекіткіштер мен текстолит тақтайшаларының көмегімен жобалау.
- * Жиынтықтан роботтың 12 моделін жинауға болады.
- * Тегін бағдарламалық жасақтама
- * Ресурстар жиынтығы бар

Кемшіліктері:

- * Аз жарыстар өткізіледі, бірнеше аймақтық жарыстар бар.
- * Ағылшын тіліндегі бағдарламалық жасақтама
- * Бағдарламалау шектеулі.

Робототехникалық жиынтықтарды қолдану алғашқы роботты құру процесінде Робот құрылысының негіздерін және электр энергиясының, электронды құрылымның принциптерін зерттеуге көмектеседі. Сондай-ақ, LED, дыбыстық сигнал, электр қозғалтқыштары және сенсорлардың негізгі принциптері сияқты компоненттердің әртүрлі түрлері туралы біліңіз.

RoboRobo робототехникалық жинағын пайдалана отырып, 5B010200-Бастауыш оқытудың педагогикасы мен әдістемесі мамандығы үшін білім беру робототехникасы курсы енгізуді ұсынуға болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Абдулгалимов Г.Л, Гулюта А.А, Казагачев В.Н. Робототехника - массовый вид детского и молодежного технического творчества.// Информационные технологии в образовании. XXV Международная конференция-выставка. Сборник трудов Ч.П.-М.:Издательский отдел факультета ВМК МГУ имени М.В. Ломоносова, 2015. С. 21- 22.
2. Абдулгалимов Г.Л, Гулюта А.А. Современная образовательная робототехника: Проблемы подготовки кадров // III Международная научно-практическая конференции «Постсоветское пространство – территория инноваций». МРСЭИ, 2015.С. 83-85.
3. Данилов О.Е. Применение конструирования и программирования робототехнических устройств в обучении как инновационная образовательная технология. // «Молодой учёный». -№ 16 (120):-С.332-336.
4. Дмитриева А.М., Максимов В.В. Образовательный конструктор RoboRobo RoboKids на занятиях по робототехнике для учащихся начальных классов. - В сб. «Методика преподавания основ робототехники школьникам в основном и дополнительном образовании: Материалы II Всероссийской научно-методической конференции». - Екатеринбург: УрГПУ, 2014. – С. 22.
5. Лаптев А.С. К вопросу об использовании робототехнических конструкторов в

обучении.

6. Максимов В.В, Хабарова Л. М. Обучение дошкольников конструированию и программированию роботов на основе набора RoboRobo RoboKids.

7. Чернявский А.И. Цифровизация высшего образования. Материалы Республиканской научно-теоретической конференции «Сейфуллинские чтения – 14: Молодежь, наука, инновации: цифровизация - новый этап развития». - 2018. - Т.1, Ч.2. - С.46-49

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ОЙЛАУ

Жолмуратова Гүлзат Серікқызы

Магистр технических наук

Боранқұлов Н.

Магистрант 2-курса по специальности 7M05211 «Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»

Аңдатпа: ғылыми мағлұматтарды адамзаттың табиғатқа келеңсіз әсер етуі түріндегі ойланбай пайдаланудың теріс салдары – бұл ғылыми техникалық прогресс жетістігінің жоғарғы өтімі. Бұл мақалада экологиялық мәселелерді қарастыру барысында антропоцентризмнен кету әрекеті жасалды.

Түйінді сөздер: Экология, өмір, ақпарат, Геи гипотезасы, ағза, популяция, биосфера, антропоцентризм

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ

Жолмуратова Гүлзат Серікқызы

Магистр технических наук

Боранқұлов Н.

Магистрант 2-курса по специальности 7M05211 «Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»

Аннотация: Отрицательные последствия непродуманного использования научных знаний в виде негативного воздействия человечества на природу, это высокая плата за успехи научно-технического прогресса. В статье сделана попытка ухода от антропоцентризма при рассмотрении экологических проблем. Но это и не эгоцентризм, а скорее опыт философского осмысления всеобщей зависимости и значимости каждого земного организма.

Ключевые слова: экология; жизнь; информация; гипотеза Геи; организм; популяция; биосфера; антропоцентризм

ECOLOGICAL THINKING Zholmuratova Gulzat Serikkyzy

Master of Engineering

Borankulov N.

Master student of the 2nd course in the specialty 7M05211 "Life safety and environmental protection"

Abstract: The negative consequences of ill-considered use of scientific knowledge in the form of the negative impact of mankind on nature is a high price to pay for the success of scientific and technological progress. The article makes an attempt to avoid anthropocentrism when considering environmental problems. But this is not egocentrism, but rather an experience of philosophical understanding of the universal dependence and significance of every earthly organism.

Keywords: ecology; life; information; Gaia's hypothesis; organism; population; biosphere; anthropocentrism

---

Введение.

В обществе и науке существует мнение, что задача и будущее экологии заключается в теории создания измененного разумом человека мира. История человечества свидетельствует о том, что все глобальные и «разумные» планы преобразований любой формы жизни (живого вещества) были безуспешными, как в сфере духа (общество), так и в сфере материи (природа). Были и не прекращаются попытки построить идеальное государство, создать научную теорию, охватывающую все мироздание, попытки покорить природу (пожалуй, самые опасные в силу кажущейся доступности исполнения).

Материалы и методы.

В статье использованы материалы, полученные из научных и научно-популярных изданий, учебников, интернет - ресурсов и публикаций в периодических изданиях. Использован метод сбора, сравнительного анализа и обобщения полученных материалов в рамках рассматриваемой темы. Я не привожу цитаты из используемых мною источников. Цитатами, лишенными контекста можно обосновать практически какое угодно новое содержание. В тексте статьи указаны основные источники получения информации для обобщений и выводов. В моей статье «Материя, информация и жизнь» опубликованной в № 81 (май) 2020г электронного журнала **Sci-article** размещен глоссарий и содержатся материалы во многом актуальные и для настоящей статьи.

Научная новизна.

Термин «экология» в переводе с греческого «oikos» - дом, «logos» - наука; таким образом, «экология» — наука о доме, о взаимоотношениях между живыми организмами и окружающей их средой. С позиций антропоцентризма экология воспринимается в большей степени как наука, «обслуживающая» человека находящегося во взаимоотношениях с окружающей средой (своим домом), при этом его поведение оказывает очень значительное влияние на природу.

Современная наука о природе исходит из того, что все живые организмы Земли зависимы друг от друга как части организованной особым образом системы. Планета Земля (Гея) это место обитания планетарной формы живого вещества в космическом пространстве. [5;7;8]. В данной работе предлагается рассматривать экологию как науку о доме не как конструкции, в которой совместно проживают отдельные организмы, в том числе и человек, а о доме, как семье состоящей из множества различных видов организмов совместно поддерживающих надлежащее состояние свое и всех частей этого дома. Несмотря на мощное воздействие на окружающую среду, человеческая популяция - продукт естественного отбора – не является основным и системообразующим элементов этой «семьи». И в силу биологических особенностей как формы живого вещества, никогда им не станет. Отход от антропоцентризма и переоценка силы и значимости научных знаний в процессе познания природы, а также системный подход к природным явлениям - суть экологического мышления.

Цели и задачи.

Вера во всемогущество науки, использование религии и философии в политических целях приводят к разобщенности элементов познания, препятствуют безопасному, с точки зрения сохранения человечества, миропониманию. Проблема состоит в том, что экологическое мышление, как, например, и альтруизм, входит в противоречие с природной сущностью человека как элемента жизни. Входит в противоречие с направленностью научной формы познания: познать законы природы, чтобы управлять природой [2]. Не покорять, а жить в единстве с природой - важнейшая задача, связанная с выживанием каждого человека и человечества как элементов земной жизни. Осознать себя частью мироздания, стараться познать природные законы для того, чтобы следовать им – важнейшая задача всех форм познания. Познавать, чтобы существовать, а не познавать, чтобы управлять. Попытка максимально доступно обозначить эту задачу является целью настоящей работы.

Общая часть.

Жизнь на Земле представляет собой жестко коррелированное сообщество отдельных организмов и того, что мы определяем как костная материя. Но вначале следует рассмотреть, что мы понимаем под словом жизнь. Слова и определения связанные с живой материей и процессами, в ней происходящими, несут, как правило, эмоциональную окраску, что придает им дополнительную многозначность. В этой статье я рассматриваю жизнь (живое вещество), в первую очередь, как форму существования материи.

Граница между живым и неживым в познаваемом мире весьма условна и зависит от критериев, принимаемых при определении этих понятий. Для определения содержания понятия жизни будем исходить из того, что «первичный материал» для жизни (живого вещества) и неорганического вещества одинаков. Такая форма материи как вещество и весь многообразный мир предметов и организмов в своей основе состоит из однообразных, в нашем представлении, элементарных частиц. Даже такое специфическое вещество, как мозг, создан из обычных «мертвых» атомов и молекул.

Существуют различные объяснения появления и формирования жизни. Одним из них является предположение, что появление жизни (живого вещества) это закономерное самопроизвольное зарождения порядка в сложных системах происходящее при определенных условиях. [3]. Следствие естественного мирового порядка, а не в высшей степени неправдоподобная случайность. Первые прообразы жизни могут представлять собой локальные области концентрации энергии и информации. Дальнейшие формы этих различного рода открытых систем, прообразов живого вещества, могут проявляться в виде изменений в их эволюционной истории путем обмена энергией и информацией с внешней средой, за счёт чего и происходят последующие усложнение процессов локальной упорядоченности и самоорганизации. В самом общем смысле жизнь можно определить как одну из возможных форм проявления материи, соответствующую определенному уровню концентрации энергии и информации. Для известных нашему познанию условий это открытая материальная структура, использующая получаемую извне энергию для поддержания и эволюционного самовоспроизведения, способная на некоторых этапах и формах своего движения, воспринимать (проявлять) и познавать окружающий мир и самое себя. Поиск и использование энергии и информации и обмен ими, а также способность к неограниченному самоповторению (экспансия, агрессия и репликация) - основные первичные задачи и свойства всех форм живого вещества.[9]. На границе неживой и живой материи ученые разместили вирусы. Вирусы похожи на живые организмы в том, что они имеют свой набор генов и эволюционируют путём естественного отбора, а также в том, что способны размножаться, создавая собственные копии путём самосборки. Не важно, кем или чем считают вирусы ученые. Важно то, что вирусы являются одной из самых распространённых по численности форм существования органической материи на планете, и они играют важную роль в регуляции численности более сложных форм живых организмов.

Земля как форма жизни планетарного масштаба.

Существует гипотеза Геи, которую выдвинул английский ученый Джеймс Лавлок - теория о Земле как суперорганизме, который в результате саморегуляции способен поддерживать основные параметры среды на постоянном уровне и имеющий свои системы обмена веществ и дыхания. Можно соглашаться или не соглашаться с подобной гипотезой. Проблема скорее в формулировках отдельных понятий и используемых при этом словесных определений. Многими уже признано, что Земля это особая форма организации живой материи во Вселенной, активно поддерживающая на протяжении последних 3,6 миллиардов лет в планетарном масштабе эволюционирующие, относительно стабильные и комфортные для живых организмов условия существования. Важнейшие параметры земной биосферы (состав атмосферы, ионный состав океана, климат) поддерживаются живыми организмами в состоянии, весьма далеком от равновесия. Иначе говоря, биотоп организует глобальные параметры среды, непрерывно подстраивая их "под себя" в процессе собственного эволюционного развития.

Элементы жизни, сформировавшиеся под воздействием окружающей среды, на каком-то этапе начинают формировать окружающую среду под себя. Жизнь на Земле это не совокупность живых организмов на планете и не живой организм в общепринятом понятии – это еще не изученное наукой новое качество. Особая форма организации материи в Космосе - форма жизни планетарного масштаба. Человек и все другие земные организмы это только отдельные элементы Геи. [5].

Только строго определенный набор видов живых организмов, образующих жестко скорректированное сообщество, способен поддерживать состояние среды на приемлемом для земной жизни уровне. Механизм, обеспечивающий такое состояние, будет вынужден применять ответные меры по устранению внесенных извне возмущений или отклонений и если такое возможно, источников их возникновения. Равновесие обязательно должно быть восстановлено, возможно, в каком-то другом новом состоянии. Это может привести к изменению численности или к исчезновению некоторых групп земных организмов, в том числе и человеческой популяции, как элемента земной жизни, в случае, если человеческая деятельность является источником вносимого возмущения. Человеческая популяция не является основным (системообразующим) элементом Геи, и ее исчезновение для сохранения равновесия в системе нельзя будет даже назвать экологической катастрофой планетарного масштаба. Жизнь не обязательно предполагает наличие организмов с функцией, которую мы определяем как разум. В основе эволюции лежит не усложнение формы живой материи, а совершенствование ее энергоэффективности. Наличие функции разума обеспечивает живому веществу новые, практически неограниченные возможности в получении энергии и информации. Однако при этом человек нарушает природные процессы, разрушает обратные связи и природное равновесие Геи. Встает вопрос эффективности использования человеком доступных ресурсов энергии и информации. Разум дает людям огромное преимущество в доступе к источникам энергии и информации, но не является столь уж большим преимуществом людей по сравнению с функциональными возможностями, обеспечивающими выживаемость других земных организмов. Ничтожность человека и технологического прогресса в масштабах Геи особенно наглядно видна во время природных катаклизмов. Человек не в состоянии уничтожить жизнь на Земле, но он в состоянии уничтожить собственную популяцию, а жизнь без разума быстро сотрет все следы его пребывания на Земле.

Жизнь в известной для нас форме может существовать только в системном виде. Ни один земной организм не может существовать в отрыве от присущей ему экосистемы. Ни одна экосистема не является самостоятельной формой организации жизни в отрыве от своего биоценоза [7]. Даже человеческий организм это не обособленный механизм, а сбалансированная система организмов, начиная от вирусов и микробов до собственно человека, обеспечивающая свое взаимное существование. Так же как клетка организма не может быть свободной от организма и управлять жизненными процессами, происходящими в организме, также и человек не может быть свободным от общества и природы и в полной мере управлять происходящими в них процессами. Природа Земли (Гея), как эволюционирующая система с многообразно взаимодействующими подсистемами, не может быть сведена к универсальной схеме чем-то или кем-то управляемой из единого центра. Непонимание того, что не самая важная и необходимая часть земной жизни не может доминировать над земной жизнью, часть не может управлять целым, характерно для массового сознания и значительной части научного познания. Мы хотим управлять природой, но при этом как бы забываем, что разум отдельного человека не способен в полном объеме управлять даже своим организмом. В силу природного антропоцентризма обусловленного разумом, люди не осознают себя частицей природы, не хотят осознать, что их собственное существование подчинено законам природы. Человечество стоит перед выбором: познавать, чтобы управлять, или познавать, чтобы существовать.

В чем смысл жизни человека не как элемента живой материи, а конкретного человека с функцией разума? У каждого отдельного человека будет свой, как правило, эмоционально окрашенный ответ: в правильном мироощущении, в осознании не своего главенства, а своего единства с природой и другими людьми, в следовании природным законам и гуманистическим правилам человеческого общежития. Человек одновременно существует в двух состояниях: как биологическое существо, живой организм, элемент жизни и как духовный образ, личность. Несмотря на разум, люди, как биологические существа, в значительной мере генетически детерминированы в своем поведении. Возможно, человечество, единственная продолжающая активно эволюционировать в информационном поле разума, форма живых существ на нашей планете. Эволюция для популяции статистическое понятие и происходит она через отдельных носителей в информационном поле популяции. Каждый организм уникальный носитель частички информационного поля популяции своего вида. В информационном поле человечество эволюционирует через религию, философию, социальные науки и культуру в разных ее проявлениях.

Ограничение вмешательства человека в природные балансы регулируется обществом в лице государства на уровне законодательства, поведение человека в природе регулируется законодательно, а также на уровне моральных запретов и правил поведения в обществе. Законы принимаются, а моральные принципы и правила поведения соблюдаются, если коллективное сознание готово к этому. Человеком положительно воспринимается и усваивается та информация, которая доступна его мировоззрению и уровню образования. Идеи, изложенные обыденным языком, быстрее проникают в общечеловеческое информационное поле, насколько они там закрепляются, зависит от формы их подачи и востребованности. Экология это наука, являющаяся теоретической основой поведения человека в природе, и, как любые специальные знания, она требует особого мышления, напряжения ума и способностей. Однако основы экологического мышления должны быть представлены в общедоступной для массового сознания форме и расцениваться как безусловные правила поведения человека в обществе, например, как правила гигиены, влиять на внутреннюю и внешнюю оценку морального и физического облика человека.

Формирование массового и общедоступного экологического мышления - важнейшая задача, стоящая перед всеми формами познания и обществом в целом. Массовая информация интуитивно считается достоверной. Она во многом определяет общественное мировоззрение и сознание. Сам термин «экология» и различные экологические понятия вторгаются в разные отрасли общечеловеческой деятельности, и отражает различные социальные явления, теряя биологический смысл. Под экологией в большинстве случаев имеют в виду любое взаимодействие человека и природы или ухудшение качества среды, вызванное хозяйственной деятельностью. [4]. Но можно встретить даже и такие выражения как «экология совести» и ему подобные. Мы часто слышим и читаем в источниках информации формирующих массовое сознание «плохая экология». Как уже сказано экология это научная дисциплина. А понятия «плохо» или «хорошо» можно применить только в отношении состояния окружающей среды для определенной формы жизни. «Экологически чистая энергия» в ее нынешнем представлении, такой же абсурд, как и классовое искусство. Развитие альтернативной энергетики, в том числе развитие термоядерной энергетики, которая дала бы нам неограниченный запас «экологически чистой» энергии; не решит всех вопросов экологического благополучия Геи. Даже если люди перейдут на «экологически чистые» способы получения энергии, «грязными» останутся результаты и технологии связанные с ее использованием. Такой же абсурд заключен и в словах «защита природы», «охрана природы». Защищать и охранять можно какой-то элемент природной среды, как правило, это происходит из экономических или эстетических соображений. Элементы целого, занялись защитой целого от самих себя. То направление человеческой деятельности, которое мы называем «Охрана природы» можно определить в лучшем случае как «Методы безопасной эксплуатации

природных ресурсов». Формирование любой формы мышления и достоверная передача информации невозможны без логичного, грамотного и однозначного употребления используемых при этом слов и определений.

Как уже было отмечено, живое вещество Земли это особая, самостоятельная и на настоящее время системно не изученная наукой форма жизни в Космосе. В ней все сбалансировано и нет случайностей. Несомненно, что специалисты учитывают далеко не все причины, влияющие на различные балансы природных явлений и циклов (тепловой, химический, биологический и др.) и их последствия. А функциональное значение некоторых из них зачастую существенно искажается в силу причин социального или политического характера. Изменение климата это наиболее заметное проявление изменений в биосфере. Дальше могут последовать изменения в мире системообразующих живых организмов биосферы (вирусов, микробов, и микроорганизмов). Для отдельных представителей животного мира это может иметь характер катастрофы. И различные земные катаклизмы: пандемии, климатические и разного рода другие стихийные бедствия – это не случайность. Пандемия среди людей или среди других живых организмов по своему влиянию явление более мощное, чем, например локальные цунами, извержение вулкана или землетрясение. Пандемии возникают как реакция окружающей среды на какие-то возмущения и могут иметь в перспективе непредсказуемые последствия.

С энергетической точки зрения своей сути Гея - открытая материальная система с обособленным информационным полем, состоящая из элементов – отдельных организмов, объединенных локальными для данной системы информационными полями в популяции. Мы не знаем и не в состоянии предполагать, в какой форме, и на каком временном этапе развития находится Гея. Какое место в ней занимают разумные формы жизни и, какие формы может все это принять в результате эволюции.

Заключение.

В силу природного антропоцентризма обусловленного разумом, люди не осознают себя частицей природы, ставят себя над природой и не хотят осознать, что их собственное существование подчинено законам природы. [6]. Человек это элемент земной жизни, который выделил себя из природы и начал делать попытки управлять ею и затем лукаво «охранять» природу. Охранять природу нужно только от неразумного вмешательства человеческого разума в природные процессы. Никто и ничто не может причинить вред земной жизни кроме космических сил и человека. Главной задачей экологии является установление общих закономерностей круговорота вещества, материи, энергии и информации в живом покрове Земли с тем, чтобы выработать такие формы участия в нем, при которых создавались бы оптимальные условия для существования Геи и человечества в ее составе. Не поиск форм и методов овладения природными процессами для управления ими, что неосуществимо, а глубокое познание природных процессов с учетом их сбалансированности множеством обратных связей и приведение человеческой деятельности в соответствие с ними - важнейшая задача общества и всех форм познания на современном этапе и обозримую перспективу.

Библиографический список:

1. Конрад Лоренц. Агрессия (так называемое "зло"): Пер. с нем. — М.: Издательская группа "Прогресс", "Универсал", 1994. — 272 с.
2. Концепции современного естествознания. Под ред. Михайлова Л.А Учебник для вузов Издательство Питер, 2008 г. - 336 стр.
3. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: Пер. с англ./ Общ. ред. В. И. Аршинова Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. — М.: Прогресс, 1986. - 432 с.
4. Розенберг Г.С., Рянский Ф.Н. Теоретическая и прикладная экология: Учебное пособие. 2-е

- изд. — Нижневартовск: Изд-во Нижневарт. пед. ин-та, 2005. 292 с. (Учебная книга. Вып. 9).
5. Философские мысли натуралиста. В.И.Вернадский. М.:Наука, 1988г., 520 с.
  6. Хайнд Роберт. Поведение животных. Синтез этологии и сравнительной психологии. М.:Мир, 1975 г.-856 с.
  7. Экологические очерки о природе и человеке. под ред. Б. Гржимека. – М.: Прогресс, 1988. – 640 с.
  8. Энергетика биосферы и устойчивость состояния окружающей среды / В. Г. Горшков. Итоги науки и техники Серия: Теоретические и общие вопросы географии ; т. 7. Москва: ВИНТИ, 1990. 236 с.
  9. Королев Г.Н. Материя, информация и жизнь [Электронный ресурс] // SCI-ARTICLE.RU. 2020. URL: <http://sci-article.ru/> (дата обращения: 27.08.2020).
  10. Королев Г.Н. Гипотеза Геи и Экологическое мышление[Электронный ресурс] // proza.ru/202005/21/1411/ (дата обращения: 27.08.2020).

«КТП-ТРАНС» ЖШС САНИТАРЛЫҚ-ҚОРҒАУ АЙМАҒЫНЫҢ КӨЛЕМІН НЕГІЗДЕУ

Жанаева Н.З.

«Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау» білім беру бағдарламасы бойынша 2 оқу жылының магистранты

Қазақ-орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе қ-ы, Әйтеке би к-сі, 52

Бұл мақалада «КТП-Транс» ЖШС санитарлық-қорғау аймағының көлемін негіздеу қарастырылады.

Түйінді сөздер: өндіріс орындары, шығарындылар, климаттық көрсеткіштер.

ОБОСНОВАНИЯ РАЗМЕРА САНИТАРНО-ЗАЩИТНОЙ ЗОНЫ ТОО «КТП-ТРАНС»

Жанаева Н.З.

Магистрант 2 года обучения по образовательной программе

«Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»

Казахско-Русский Международный университет, 030006, г.Актөбе, ул.Айтеке би, 52

В данной статье приводится обоснования размера санитарно-защитной зоны ТОО «КТП-Транс».

Ключевые слова: производственные площадки, выбросы, климатические показатели

Justification of the size of the sanitary protection zone of «KTP-Trans» LLP

Zhanayeva N.Z.

masters student of the second year of study in the educational program «Life safety and environmental protection»

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.

This article provides an Justification of the size of the sanitary protection zone of «KTP-Trans» LLP

Key words: production sites, emissions, climatic indicators

Предприятие ТОО «КТП-Транс» имеет 2 производственные площадки:

1. Асфальтобетонный завод расположен по адресу г. Актөбе, 41 разъезд. Основная деятельность предприятия – изготовление асфальтобетонной смеси и товарного бетона для строительства объектов и ремонта автодорог. Для производства асфальтобетонных смесей используются следующие материалы: щебень, отсев, песок, минеральный порошок как наполнитель и жидкий битум.

Предприятие выбрасывает в атмосферу загрязняющие вещества 12 наименований, 8 из которых вещества, обладающие эффектом суммарно вредного воздействия, которые создают 5 группы суммации. На предприятии имеются 67 источников выделения, 34 из которых – организованные, остальные 33 – неорганизованные. Основными ингредиентами являются сера диоксид, азота диоксид, углерод оксид и др.

2. Месторождение песчано-гравийной смеси и строительного песка «Каратугайское» находится в Мартукском районе Актюбинской области, в 2км к югу от пос. Каратугай. Все

внешние перевозки, связанные с функционированием карьера (доставка горно – добычных механизмов, строительных конструкций, ГСМ, административных и бытовых вагончиков, рабочих смены т.д.), предусматривается осуществлять из г. Актобе по существующим и проектируемым подъездным дорогам на расстояние 40 км. Товарная продукция (добытые ПРС и песок строительных) будет транспортироваться на строительные объекты г. Актобе автотранспортом разработчика и самовывозом. Средневзвешенная величина плеча внешних перевозок будет составлять 40 км.

Определено 6 источников выбросов загрязняющих веществ, на 2014-2017 гг. – 7 источников, все источники неорганизованные. Загрязнение атмосферы предполагается в результате выделения веществ 8 наименований в 2009-2013 гг., и 8 наименований загрязняющих веществ в 2014-2020 гг.

Климат расположенного района «КТП транс» резко континентальный с продолжительной холодной зимой, устойчивым снежным покровом и сравнительно коротким, умеренно жарким летом. Характерны большие годовые и суточные колебания температуры воздуха, поздние весенние и ранние осенние заморозки, глубокое промерзание почвы, постоянно дующие ветры.

Рельеф территории представляет равнинную местность, которая характеризуется по границе абсолютными отметками от 200,0 до 213,0 м.

Климатический подрайон площадки – III А.

Нормативный вес снегового покрова – 100 кгс/м².

Нормативный ветровой напор – 38 кгс/м².

Глубина промерзания грунта – 1,8 м.

Расчетная зимняя температура наружного воздуха наиболее холодной пятидневки – 31⁰С. Район не сейсмичен, до 6-ти баллов. Грунтовые воды вскрыты на глубине 2,3-2,5 м. Абсолютные отметки установившегося уровня воды 2,1-2,2 м. от поверхности земли. В период весеннего паводка уровень воды может повыситься на 1,2-1,3 м. относительно зафиксированного.

Грунтовые воды не агрессивны по отношению к бетонам марки W4 на портланд-цементе и к ж/б конструкциям.

К алюминиевой оболочке кабеля агрессивность высокая. Коррозийная активность грунтов к углеродистой стали на глубине 0,7-1,5 м. высокая.

Интенсивность дождя составляет 40 л/с на один гектар при его продолжительности 20 минут и повторяемости – один раз в год; количество осадков, мм за год – 275; суточный максимум – 49 мм.

Средняя месячная относительная влажность воздуха наиболее холодного месяца – 79%, наиболее жаркого месяца – 44%.

Абсолютная максимальная температура наружного воздуха +40⁰С; абсолютная минимальная температура наружного воздуха -40⁰С;

В условиях сухого резкоконтинентального климата одним из основных факторов климатообразования является радиационный режим, формирующий температурный режим территории. Интенсивность притока прямой солнечной радиации (154-158 ккал/см²), которая увеличивает тепловую нагрузку в летний период на 15-20⁰С.

Наибольшая облачность отмечается в холодное полугодие, что сказывается на продолжительности солнечного сияния зимой и составляет 5-6 часов в сутки, летом же составляет 11-12 часов. Этот регион относится к зоне ультрафиолетового комфорта.

Чрезмерный перегрев отмечается в течении 60-70 дней, когда температура воздуха превышает 33⁰С при безветрии или 36⁰С при скорости ветра более 6 м/сек. В особенно засушливые жаркие месяцы (с мая до первой декады сентября) температура воздуха на южных участках исследуемой территории достигает 45⁰С.

Безморозный период длится 170 дней. В начале октября возможны заморозки, как в воздухе, так и на почве.

Зима холодная продолжительностью 190 дней, отмечаются морозные погоды, когда температура воздуха опускается ниже -25°C при ветре более 6 м/сек. Эти условия образуют дискомфортность зимней погоды со значительным охлаждением в течение 4,5-5 месяцев. В особо холодные зимы температура опускается до -35°C , а иногда и до -40°C .

Основные климатические показатели приведены в таблице 1.

Таблица 1

Основные климатические показатели

Название метеостанций		I	II	V		I	II	III	X		I	II	од
Среднемесячная и годовая температура, град. С.													
	14,0	14,4	7,3	,9	5,0	0,2	2,5	0,4	3,7	,6	3,9	11,3	,2
Среднемесячная и годовая относительная влажность воздуха, %													
	0	9	0	7	4	6	4	5	2	9	7	1	4
Среднемесячное и годовое количество осадков, мм													
	6	3	6	9	7	1	3	2	3	8	5	2	75
Среднемесячные, максимальные и минимальные показатели температуры поверхности почвы													
Средняя Максимальная Минимальная	15	14	8		9	6	8	5	6		4	12	
	9	7		1	7	6	9	6	4	7		6	9
	21	21	14	2		1	4	2		2	9	17	3
Среднемесячные показатели скорости ветра, м/сек.													
	,4	,8	,6	,3	,0	,6	,8	,8	,4	,6	,8	,4	,5

Современное состояние воздушного бассейна территории определяется взаимодействием природно-климатического потенциала и техногенных факторов. Основными факторами, определяющими длительность сохранения загрязнений в местах размещения их источников, является ветровой режим, наличие температурных инверсий, количество и характер выпадения осадков.

В целом, территория характеризуется повторяемостью приземных и приподнятых температурных инверсий, способствующих концентрации загрязнения в приземном слое, в пределах 40-45% за год. Наибольшая повторяемость инверсий отмечается в декабре-феврале (до 50-70% ежемесячно). Мощность инверсий в зимний период достигает 600-800 м. Летом инверсии температуры быстро разрушаются, повторяемость их 30-35%.

Повторяемость слабых ветров невелика, среднемесячные скорости ветра колеблются на территории от 3,5 до 8 м/с. В дневные часы ветер усиливается до 10,5 м/с. На высотах свыше 100м. среднемесячные скорости ветра равны 6 м/с и более. Активная ветровая деятельность, как на высоте, так и в приземном слое способствует рассеиванию вредных примесей в атмосфере.

Осадки, как фактор самоочищения атмосферы, не оказывают ощутимого воздействия вследствие их небольшого количества, особенно в засушливые годы. В переходные сезоны года, под воздействием резко меняющейся синоптической обстановки, создаются наиболее благоприятные влажностные условия для самоочищения атмосферы от примесей. Согласно

районированию территории Республики Казахстан, проведенному Казахским научно-исследовательским гидрометеорологическим институтом, по потенциалу загрязнения атмосферы (ПЗА) район расположения объекта относится к III-й зоне – зоне повышенного потенциала загрязнения воздуха. Эта зона характеризуется повторяемостью приземных инверсий до 40-60% при их мощности зимой от 0,6 до 0,8 км., а летом – не более 0,4 км. Во все сезоны повторяемость скорости ветра 0-4 м/с на высоте 500м. составляет 20-30%. Накопление примесей в атмосфере обусловлено частыми туманами во время смены барических условий в осенний и весенний периоды.

Рассматриваемая территория характеризуется довольно низкой динамикой атмосферы, не создающей условия интенсивного турбулентного, а в теплый период года и конвективного обмена в нижней тропосфере и не препятствующей развитию застойных явлений. Об этом свидетельствует высокая повторяемость штилевых ситуаций, наблюдаемых в продолжение года. В среднем для рассматриваемой территории она составляет около 39% от общего числа наблюдений.

Средние месячные значения скорости ветра незначительно превышают показатель, характеризующий среднюю скорость на территории Казахстана (3,7 м/с), который колеблется в пределах от 3,7 до 5,5 м/с (средняя за год – 4,5 м/с) (Таблица 2).

Таблица 2

Среднемесячные показатели скорости ветра, м/сек

Название метеостанции		I	II	V		I	II	III	X		I	II	од
	,4	,8	,6	,3	,0	,6	,2	,2	,4	,6	,8	,9	,5

Условия рассеивания выбросов в атмосфере с повторяемостью основных направлений ветра в приземном слое для Асфальтобетонного завода ТОО «КТП-Транс» показаны в Табл. 3, для месторождения «Каратугайское» – табл. 4 (СНиП РК 2.04-01-2001 «Строительная климатология»).

В геологическом разрезе выделяется два структурных этажа. Нижний- фундамент платформы – сложен различными по генезису и степени метаморфизма сложно дислоцированными морскими и континентальными отложениями от мелового до современного возраста. По литологическому составу преобладают обломочные образования, но неоген-четвертичные осадки имеют преимущественно глинистый состав. Покровные платформенные толщи имеют преимущественно малую мощность (0-15м) и лишь в эрозионно-тектонических депрессиях у восточной границы увеличивается до 80-100 м.

Исследованная территория относится к бассейну р. Илек. Правобережье р. Илек имеет всхолмленный характер – гряды и холмы-увалы. Большинство гряд ориентировано в субмеридиональном направлении и прорезаны множеством поперечных и продольных оврагов – балок. На левобережье р. Илек рельеф более спокойный, слабовсхолмленный и характеризуется слабонаклоненными и платообразными возвышенными равнинами.

По принятой классификации водотоки района относятся к малым рекам, по условиям режима к казахстанскому типу с резко выраженным преобладанием стока в весенний период.

В годовом разрезе режим стока большинства водотоков характеризуется высоким весенним половодьем и низкой летней меженью. После окончания весеннего половодья на водотоках наступает летне-осенняя межень: величина стока резко уменьшается, и на многих водотоках сток совсем прекращается, за исключением водотоков, питающихся карьерными водами и родниками. Промерзание рек зимой наблюдается на всех реках территории.

В период паводков вода часто выходит из берегов, в это же время проходит основная часть наносов. Химически состав растворенных в воде солей в течение года изменяется от

преобладания гидрокарбонатов до хлоридов, что обусловлено различной степенью засоленности почв и грунтов, на которых формируются почвенно-поверхностные и русловые воды.

Своеобразие геологического строения, обусловленное солянокупольной тектоникой, предопределило сложные гидрогеологические условия района. Проявление соляной тектоники приводит к разобщенности разновозрастных водоносных горизонтов в одних случаях и взаимосвязи водоносных горизонтов различных систем в других случаях, создавая очень сложный режим питания, движения и формирования подземных вод, как в количественном, так и в качественном отношении.

Рассматриваемая территория расположена в зоне сухих степей. Для этой зоны характерно распространение темно-каштановых почв.

Особенность почвенного покрова – высокая комплектность, связанная с микрорельефом, обуславливающим различный характер увлажнения и солевого режима почв. В профиле каштановых почв гумусовый горизонт имеет мощность 20-25 см, буровато- или коричневатосерый цвет, комковато-порошистую структуру. Содержание 2-5%. Для солонцеватых почв характерно равномерное распределение илистой фракций и полуторных окислов по всему профилю. При возрастании степени солонцеватости происходит накопление ила и полуторных окислов.

Для асфальтобетонного завода ТОО «КТП-Транс» разработан проект ПДВ загрязняющих веществ в атмосферу. Ближайшая жилая зона находится с юго-восточной стороны предприятия за пределами СЗЗ на расстоянии от границы предприятия 1,1 км. На границе СЗЗ концентрация вредных веществ не превышает ПДК, а в жилой зоне возможные максимальные приземные концентрации по загрязняющим веществам и по группам суммации не превышают 0.006 ПДК.

Согласно «Методике расчета концентраций в атмосферном воздухе...» п. 8.6 необходимо определить СЗЗ для Асфальтобетонного завода ТОО «КТП-Транс» в зависимости от мощности выброса и розы ветров. Размеры СЗЗ уточняются отдельно для различных направлений ветра в зависимости от результатов расчета загрязнений атмосферы и среднегодовой розы ветров района расположения предприятия по формуле (ОНД-86, п. 8,18):

$$L=L_0 \times (P/P_0), \text{ м}$$

где, L - расчетный размер СЗЗ, м

L_0 – расчетный размер участка в данном направлении, где концентрация вредных веществ превышает ПДК, м.

P – среднегодовая повторяемость направлений ветров, рассматриваемого румба, %

P_0 – повторяемость направлений ветров одного румба при круговой розе ветров, %

$$P=100/8 = 12,5\% \text{ (8-ми румбовая роза ветров)}$$

Данные по среднегодовой розе ветров взяты согласно СНиП РК 2.04-01-2001г. «Строительная климатология».

Сводная таблица

Направление ветра по румбам	С	В	С	В	Ю	Ю	З	Ю	З	З	С
P	7	2	1	4	1	5	3	1	3	4	1
P/P_0	.56	.96	0	.12	1	.2	.04	1	.04	.12	0

Размер СЗЗ в окончательном виде

Направление румба	С	С	В	В	Ю	Ю	З	Ю	З	З	С
	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	040	040	120	000	000	000	000	120	200		

Метеорологические характеристики и коэффициенты, определяющие условия рассеивания загрязняющих веществ в атмосфере г.Актобе

Таблица 3

Асфальтобетонный завод ТОО «КТП -Транс»

Наименование характеристик	Величина
Коэффициент, зависящий от стратификации атмосферы, А	200
Коэффициент рельефа местности в городе	1,00
Средняя максимальная температура наружного воздуха наиболее жаркого месяца года, град. С	29,2
Средняя температура наружного воздуха наиболее холодного месяца(для котельных, работающих по отопительному графику), град С	-15,4
Средняя роза ветров, % м/с,	
С	7,0
СВ	12,0
В	14,0
ЮВ	15,0
Ю	13,0
ЮЗ	13,0
З	14,0
СЗ	12,0
Среднегодовая скорость ветра, м/с	4,0
Скорость ветра (по средним многолетним данным), повторяемость превышения которой составляет 5%,м/с	8,0

Расчеты концентраций вредных веществ в атмосферном воздухе выполнены с помощью программного комплекса «ЭРА 1.7», разработанного ООО НПП «Логос-Плюс»

(г. Новосибирск), согласованного с ГГО им. Войкова (СПб) и МООС РК.

Расчеты концентраций загрязняющих веществ были выполнены для определения концентрации на границе санитарно-защитной зоны (СЗЗ 1000м), на контрольных точках, при одновременной работе всех действующих объектов.

Анализ результатов моделирования показывает, что при регламентном режиме работы объектов предприятия и одновременно работающих источников выбросов экологические характеристики атмосферного воздуха в районе расположения по всем загрязняющим ингредиентам будут в пределах нормативных величин. Химическое загрязнение на границах расчетной СЗЗ по расчетным данным, характеризуется как незначительное. Концентрации наиболее влияющих веществ лежат в пределах 1,0 ПДК мр.

По результатам расчетов рассеивания вредных веществ в атмосферном воздухе максимальные приземные концентрации загрязняющих веществ и физического воздействия (шумовое) на атмосферный воздух с учетом среднегодовой розы ветров и метеохарактеристик не превышают критериев качества атмосферного воздуха для населенных мест, корректировка (уменьшение, увеличение) расчетной санитарно-защитной зоны не требуется и составляет не

менее 1000м, так как проведенный анализ показал, что воздействие объектов асфальтобетонного завода в пределах нормы.

Для месторождение «Картугайское» ТОО «КТП-Транс» разработан проект ПДВ загрязняющих веществ в атмосфере.

Согласно «Методике расчета концентраций в атмосферном воздухе ...» п 8.6 необходимо определить размер СЗЗ месторождения «Картугайское» ТОО «КТП-Транс» в зависимости от мощности выброса и розы ветров. Размеры СЗЗ уточняются отдельно для различных направлений ветра в зависимости от результатов расчета загрязнений атмосферы и среднегодовой розы ветров района расположения предприятия по формуле (ОНД-86, п.8.18):

$$L = L_0 \times (P / P_0), м$$

где, L – расчетный размер СЗЗ м

L_0 - расчетный размер участка в данном направлении, где концентрация вредных веществ превышает ПДК, м.

P - среднегодовая повторяемость направлений ветров, рассматриваемого румба, %

P_0 - повторяемость направлений ветров одного румба при круговой розе ветров, %

$P - 100 / 8 = 12,5 \%$ (8 –ми румбовая роза ветров)

Данные по среднегодовой розе ветров взяты согласно СНиП РК 2.04-01-2001г. «Строительная климатология».

Сводная таблица

Направление ветра по румбам	С		В		Ю		З	
	В	В	В	В	В	В	В	В
P	7	0	1	2	1	3	4	2
P / P ₀	,56	,8	,88	,96	,88	,04	,12	,96

Размер СЗЗ в окончательном виде

Направление румбам	С		В		Ю		З	
	В	В	В	В	В	В	В	В
L, м	50	50	50	50	50	50	40	50

Расчеты концентраций вредных веществ в атмосферном воздухе выполнены с помощью программного комплекса «ЭРА 1.7», разработанного ООО НПП «Логос-Плюс» (г. Новосибирск), согласованного с ГГО им. Войкова (СПб) и МООС РК.

Таблица 4

Метеорологические коэффициенты, определяющие условия рассеивания выбросов загрязняющих веществ в атмосфере. Месторождение «Картугайское»

Наименование характеристик	Обозначение характеристик	Числовое значение
Коэффициент, зависящий от стратификации атмосферы	A	200
Коэффициент рельефа местности		
Средняя максимальная температура наружного воздуха наиболее жаркого месяца года, С	η	1
Средняя максимальная температура наружного воздуха наиболее холодного месяца года, С	$T_{нар(ж)}$	25
Наибольшая в году скорость ветра с повторяемостью не менее 5%	$T_{нар(ж)}$	20

	U	15
Средне годовая повторяемость направлений ветра, по румбам, %		
Север	С	7,0
Северо-восток	СВ	10,0
Восток	В	11,0
Юго-восток	ЮВ	12,0
Юг	Ю	11,0
Юго-запад	ЮЗ	13,0
Запад	З	14,0

Степень опасности загрязнения атмосферного воздуха характеризуется максимальным значением концентрации, соответствующей наиболее неблагоприятным условиям, в.т.ч. опасной скоростью ветра, встречающейся примерно в 1-2% случаях.

Расчеты концентраций загрязняющих веществ были выполнены для определения концентрации на границе санитарно-защитной зоны (СЗЗ 500м), на контрольных точках, при одновременной работе всех действующих источников. Максимальные приземные концентрации отмечаются у источников выбросов загрязняющих веществ. Анализа результатов моделирования показывает, что при регламентном режиме работы объектов месторождения и одновременно работающих источников выбросов экологические характеристики атмосферного воздуха в район расположения по всем загрязняющим ингредиентам будут в пределах нормативных величин. Химическое загрязнение на границах расчетной СЗЗ по расчетным данным, характеризуется как незначительное. Концентрации наиболее влияющих веществ лежат в пределах 1,0 ПДК мр. По результатам расчетов рассеивания вредных веществ в атмосферном воздухе максимальные приземные концентрации загрязняющих веществ и физического воздействия (шумовое) на атмосферный воздух с учетом среднегодовой розы ветров и метеохарактеристик не превышают критериев качества атмосферного воздуха для населенных мест, корректировка (уменьшение, увеличение) расчетной санитарно-защитной зоны не требуется и составляет не менее 500м, так как проведенный анализ показал, что воздействие объектов месторождения в пределах нормы.

ПЕРЕЧЕНЬ ЛИТЕРАТУРНЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. «Методика проведения инвентаризации вредных физических воздействий на атмосферный воздух и их источников утвержденной приказом Министра охраны окружающей среды Республики Казахстан от 18 июля 2007 года №229-п»;
2. СанПиН «Санитарно-эпидемиологические требования по установлению санитарно-защитной зоны производственных объектов», утвержденный приказом И.о. министра здравоохранения Республики Казахстан № 795 от 06 октября 2010 года»;
3. «Правила инвентаризации выбросов вредных (загрязняющих) веществ, вредных физических воздействий на атмосферный воздух», утвержденный приказом МООС за №217-п от 04.08.05г.;
4. Методика определения нормативов эмиссий в окружающую среду, 2007г.;
5. Инструкция по нормированию выбросов загрязняющих веществ в атмосферу. РНД 211.2.02.01-97, Алматы, 1997 г.;
6. Временное руководство по контролю источников загрязнения атмосферы, РНД 211.3.01.06.-97, Алматы, 1997 г.;
7. Сборник методик по расчету выбросов вредных в атмосферу различными производствами. Алматы, КазЭКОЭКСП, 1996 г.;
8. Экологический Кодекс РК от 09.01.2007 г.;
9. «Сборник методик по расчету выбросов вредных в атмосферу различными производствами». Алматы, КазЭКОЭКСП, 1996 г.;

10. «Методические указания по расчету выбросов загрязняющих веществ в атмосферу предприятиями строительной индустрии. Предприятия нерудных материалов и пористых заполнителей», Алма-Ата, НПО Амал, 1992г.;
11. Методика расчета нормативов выбросов от неорганизованных источников. Приложение №13 к Приказу Министра охраны окружающей среды Республики Казахстан от 18.04.2008 №100-п;
12. Методика расчета выбросов загрязняющих веществ в атмосферу от предприятий по производству строительных материалов Приложение №11 к Приказу Министра охраны окружающей среды Республики Казахстан от 18.04.2008 №100-п;
13. СНиП РК 2.04-01-2001 «Строительная климатология»

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

**ТҰРҒЫН ҮЙ ҚҰРЫЛЫСЫНА ҮЛЕСТІК ҚАТЫСУ САЛАСЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ**

Саимов Айдархан Жандарбекович

«Құқық» кафедрасының 2-курс магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада үлескерлердің құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталған мәселелер қозғалады. Осыған орай, заң арқылы тұрғын үй құрылысына қатысудың жаңа тәсілдері қамтылып отыр. Бұлар: тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу бойынша кепілдіктер беру; екінші деңгейлі банктер арқылы жобаны қаржыландыру; тұрғын үй қаңқасын құрылыс салушының жеке қаражатына тұрғызу.

Түйінді сөздер: Тұрғын үй, кепілдік, мердігер, үлестік меншік, кодекс, көппәтерлі тұрғын үйдегі үлес.

**ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ В СФЕРЕ ДОЛЕВОГО УЧАСТИЯ В
ЖИЛИЩНОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ**

Саимов Айдархан Жандарбекович

Магистрант 2-курса кафедры «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, г.Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В данной статье затрагиваются вопросы, направленные на защиту прав и интересов дольщиков. В этой связи, законом предусмотрены новые подходы к участию в строительстве жилья. Это: предоставление гарантий по долевному участию в жилищном строительстве; финансирование проекта через банки второго уровня; возведение каркаса жилого дома на собственные средства застройщика.

Ключевые слова: жилой дом, гарантия, подрядчик, долевая собственность, кодекс, доля в многоквартирном жилом доме.

**STATE REGULATION IN THE FIELD OF SHARED PARTICIPATION IN HOUSING
CONSTRUCTION**

Saimov Aidarkhan Zhandarbekovi

2nd-year master's student of the Department of "Law"

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article addresses issues aimed at protecting the rights and interests of shareholders. In this regard, the law provides for new approaches to participation in the construction of residential buildings. These are: provision of guarantees for equity participation in housing construction; financing of the project through second-tier banks; construction of a housing frame at the developer's own funds.

Keywords: housing, guarantee, Contractor, shared ownership, code, share in an apartment building.

Біздің әрқайсымыз жеке меншіктегі жылжымайтын мүлік туралы армандаймыз, оны сатып алудың әр түрлі мүмкіндіктері бар. «Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы» Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 7 сәуірдегі Заңына сәйкес, тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу – тараптардың тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы шартқа негізделген қатынастары. Жай сөзбен айтқанда – сіз ақша төлейсіз, ал сізге үй салып береді.

Қазақстандағы үлескерлік құрылыс – өсіп келе жатқан жылжымайтын мүлік нарығын және азаматтардың оған мұқтаждығын ескере отырып, жетерліктей кеңінен таралған тәжірибе. Үлескерлік құрылыстың бірқатар артықшылықтары бар, олардың бастысы қайталама тұрғын үймен салыстырғанда төмен бағасы болып табылады. Сонымен бірге, белгілі бір қатерлер де бар, мысалы, тұрғын үй құрылысын ұзақ күту немесе шартты ресімдеген кезде құрылыс салушы (уәкілетті орган) тарапынан алдау не үміттерге сәйкес келмеу. Осы мақалада сіз жылжымайтын мүлікті үлескерлік құрылыс арқылы сатып алған кезде күтпеген оқиғалардан сақтану үшін қандай шаралар қолдану қажет екені туралы білесіз.

Кез келген мемлекетте тұрғын үй мәселесі негізгі мәселелердің бірі болып саналады, себебі, азаматтарының әлеуметтік игілігі олардың тұрғын үймен қамтылуына тікелей байланысты. Қазақстан тұрғын үй саласын дамытудың бірыңғай моделін әзірлеуде, оның негізгі қағидаты әсіресе, әлеуметтік әлжуаз топтағы тұрғындар үшін тұрғын үйдің қолжетімділігін арттыру болмақ. Осы мақсатта елімізде тұрғын үй ипотекасының қолжетімділігін арттыруға ықпал ететін жаңа тұрғын үй бағдарламалары енгізілуде.

2019 жылы жергілікті атқарушы органдар үлескерлердің қаражатын тартуға 123 рұқсат берді және Кепілдік беру қоры кепілдік беруге 23 шарт жасады.

Биыл үлестік қатысу шарттарын есепке алу үшін тұрғын үй құрылысына үлестік қатысудың Бірыңғай ақпараттық жүйесі («ҚАЗРЕЕСТР» АЖ) іске қосылды. Ақпараттық жүйенің негізгі мақсаты — тұрғын үй құрылысындағы үлестерді есепке алуды мемлекеттік тіркеу саласындағы мәліметтерді автоматтандырылған жинау (енгізу), өңдеу, өзектендіру, сақтау және талдау.

Әсері:

- үлестік қатысу шарттарын есепке алуды орталықтандыру;
- берілген рұқсаттар бойынша ақпарат мониторингі;
- жылжымайтын мүлікті заңсыз сату, оның ішінде қосарланған сату қауіптерін жою.

Ақпараттық жүйе базасында жергілікті атқарушы органдар «Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы шарттың есептік жазбасы туралы көшірме беру» мемлекеттік қызметін іске асыруда. Шарттарды есепке алуды уәкілетті компанияның ұсынуы бойынша көп пәтерлі тұрғын үйдің орналасқан жері бойынша әкімдіктер жүргізеді.

Ақпараттық жүйені енгізу мемлекеттік қызмет көрсету мерзімін 6-дан 3 жұмыс күніне дейін қысқартуды қамтамасыз етті. Құрылыс және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық саласындағы ҚР заңнамасын жетілдіру мақсатында кейбір заңнамалық актілерге өзгерістер мен толықтырулар әзірленді. Бұл өзгерістер тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы заңнаманы айналып өтіп, құрылысты жүзеге асыратын құрылыс салушылардың жауапкершілігін күшейтуді көздейді.

2016 жылғы қазаннан бастап елімізде «Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы» ҚР жаңа заңы әрекет етуде, онда құрылыс салушылардың үлестік құрылыс нарығындағы барлық қатысу ережелері көрсетілген.

Үлескерлердің қаражатын тарту мына тәсілдердің бірімен ұйымдастырылады:

1. «Тұрғын үй құрылысына кепілдік беру қоры» АҚ кепілдігін алу;
2. Екінші деңгейлі банктің жобасына қатысу;
3. Тұрғын үйдің қаңқасын тұрғызғаннан кейін үлескерлердің қаражатын тарту.

Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы шарт – уәкілетті компания мен үлескер арасында жасалатын, бір тарап тұрғын үйдің (тұрғын ғимараттың) құрылысын қамтамасыз

етуге және құрылыс аяқталған соң екінші тарапқа тұрғын үйдегі (тұрғын ғимараттағы) үлесін беруге міндеттенетін, ал екінші тарап төлем жүргізуге және тұрғын үйдегі (тұрғын ғимараттағы) үлесін қабылдауға міндеттенетін, тараптардың тұрғын үй құрылысына үлестік қатысумен байланысты құқықтық қатынастарын реттейтін шарт.

Үлескер – тұрғын үйдегі (тұрғын ғимараттағы) үлесті алу мақсатында тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы шартты жасасқан жеке тұлға (уақытша болатын шетелдіктерді қоспағанда) немесе заңды тұлға).

Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы шарт жазбаша нысанда жасалады және оны тәртіпте тұрғын үй (тұрғын ғимарат) орналасқан жер бойынша жергілікті атқарушы органда есепке қою сәтінен бастап жасалған деп есептеледі.

Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу:

- кепілдік беру қорынан кепілдік алу;
- екінші деңгейдегі банктің жобаға қатысуы;
- тұрғын үйдің (тұрғын ғимараттың) қаңқасы тұрғызылғаннан кейін үлескерлердің ақшасын тарту тәсілдерінің бірі арқылы ұйымдастырылады.

Тұрғын үйлердің (тұрғын ғимараттардың) құрылысы үшін жеке және заңды тұлғалардың ақшасын тартуға тыйым салынады.

Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы шарт жазбаша нысанда жасалады және көппәтерлі тұрғын үйдің орналасқан жеріндегі жергілікті атқарушы органда оны есепке қойған кезден бастап жасалған болып есептеледі.

Үлестік құрылысқа қатысу шарты - оның негізінде құрылыс салушы жылжымайтын мүлікті белгілі бір мерзімде салып, үлескерге (үлестік құрылысқа қатысушыға) тапсыруға міндеттенеді. Акционер шартта көрсетілген соманы төлеуге және объектіні қабылдауға міндетті. Іс жүзінде бұл келісімді жалғастыру мүмкін болмайтын жағдайлар туындайды және оны тоқтату қажет болады.

Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы келісімшарт жазбаша түрде жасалады және жергілікті атқарушы органында оның есепке алу сәтінен бастап жасалған деп есептеледі. Уәкілетті компания тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу мақсатында келісімшарт жасасуға ниетті жеке және заңды тұлғаларға құрылыс объектісі туралы толық ақпарат беруге міндетті. Құрылыс салушы компания уәкілетті органның рұқсатын алған соң ғана үлескердің қаржысын тарта алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

Список использованной литературы:

- 1 «Тұрғын үй қатынастары туралы» ҚР Заңы. 16 сәуір 1997. <http://adilet.zan.kz/>.
- 2 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть). Комментарий.// Отв. ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. Алматы: Жеті жарғы. 2000 (Басин Ю.Г., Алиханова Г.А., Базарбаев Б.Б., Жанайдаров И.У., Ильясова К.М., Ихсанов У.К., Каудыров Т.Е., Маметова Р.А., Мукашева К.В., Осипов Е.Б., Покровский Б.В., Тулеугалиев Г.И., Худяков А.И., Ченцова О.И.). 800 с. Общий объем 49.17 п.л. Сулейменов М.К. - 4 п.л.
- 3 Азаматтық құқық. том I. Жауапты ред. М.К. Сүлейменов, Ю.Г. Басин. Алматы. ҚазГЗУ 2003 жыл 736 бет.
- 4 Гражданское право (общая часть). Учебное пособие. Под ред. Диденко А.Г., Алматы, 2003.
- 5 Төлеуғалиев Г.И. Қазақстан Республикасының азаматтық құқығы.- Алматы: 2002. - 420 бет.
- 6 Гражданское право. учебник. Ч.1. / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. - М.: «Проспект», 1997. - 693 бет.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТҰРҒЫН ҮЙ ҚҰРЫЛЫСЫНА ҮЛЕСТІК ҚАТЫСУ ТУРАЛЫ ЗАҢНАМАСЫН БҰЗҒАНЫ ҮШІН ЖАУАПТЫЛЫҚ

Саимов Айдархан Жандарбекович

«Құқық» кафедрасының 2-курс магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада үйді тапсыру мерзімінің кешіктірілуі — жиі байқалатын құбылыс туралы қарастырылған. Оның әр түрлі себептері болуы мүмкін, бірақ олардан да басқа жағдайды алатын болсақ, мысалы, үлескердің қашпаған қашардың уызын күтуден жалығып, өзінің көңілін қалдырған құрылыс салушымен арадағы шартты бұзуды ұйғаруы.

Түйінді сөздер: Құрылыс, шарт, тұрақсыздық айыбы, кепілдік, мердігер, үлестік меншік, кодекс.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН О ДОЛЕВОМ УЧАСТИИ В ЖИЛИЩНОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ

Саимов Айдархан Жандарбекович

Магистрант 2-курса кафедры «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, г.Актөбе, ул.Айтеке би, 52;

В этой статье мы поговорим о просрочке сдачи дома-частом явлении. На это могут быть разные причины, но есть и другая ситуация, например, когда дольщику надоело ждать молозива сбежавшего теленка, и он решает расторгнуть договор с разочарованным застройщиком.

Ключевые слова: строительство, контракт, штраф, гарантия, подрядчик, долевая собственность, кодекс.

LIABILITY FOR VIOLATION OF THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ON SHARED PARTICIPATION IN HOUSING CONSTRUCTION

Saimov Aidarkhan Zhandarbekovich

2nd-year master's student of the Department of "Law"

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

In this article, we will talk about the delay in the delivery of the house — a frequent phenomenon. There may be different reasons for this, but there is another situation, for example, when a shareholder gets tired of waiting for the colostrum of a runaway heifer and decides to terminate the contract with a disappointed developer.

Keywords: construction, contract, penalty, guarantee, Contractor, shared ownership, code.

Үйді тапсыру мерзімінің кешіктірілуі — жиі байқалатын құбылыс. Оның әр түрлі себептері болуы мүмкін, бірақ олардан да басқа жағдайды алатын болсақ, мысалы, үлескердің қашпаған қашардың уызын күтуден жалығып, өзінің көңілін қалдырған құрылыс салушымен арадағы шартты бұзуды ұйғаруы. Бұл ретте қандай қиындықтарға

ұшырайтындығын және жалпы қандай жағдайда өзінің ақшасын қайтаруды талап етуге болатындығын байқап көрейік.

Бұдан екі-үш жыл бұрын, құрылыс компаниялары қаржылық дағдарысты басынан өткерген кезде, оларға тәуелді немесе тәуелсіз себептерге байланысты құрылыс мерзімін кешеуілдететін, құрылыс салушылармен үлестік қатысу шартын бұзу туралы мәселе Қазақстанда тым өткір көтерілді. Заң статистикаларға сәйкес, қазір құрылыс нарығындағы құрылыс салушылардың қаржылық жағдайы тұрақтанып келе жатқандықтан, тұрғын үй құрылысындағы үлестік қатысу шартын бұзу сирек кездеседі.

Алайда, соған қарамастан, өз міндеттеріне салақ қарайтын құрылыс салушылар мен өкпелі үлескерлердің арасындағы соттық қараулар саны соңғы бес жылдың ішінде 500-ден асты. Әрі көпшілік жағдайларда үлескерлердің пайдасына шешілді.

Жалпы алғанда шарттар нысанды пайдалануға берудің кешіктірілуіне байланысты бұзылады. Кешіктіру себептері әр түрлі болуы мүмкін, әрі тіпті құрылыс салушыға байланысты болмайтын, мысалы, құрылыс салуға рұқсат алуға қатысты қағазбастылық, құрылыс материалдары нарығындағы өзгерістер сияқты жағдайлар.

Үлестік қатысу шартын бұзу үшін себеп — ең алдымен шартта белгіленген, құрылыс мерзімінің бұзылуы. Шартта тұрғын үй кешенін тапсыру мерзімі белгіленеді. Бірақ құрылыс салушыға байланысты болмайтын себептер бойынша үйді тапсыру мерзіміне қатысты өзгерістер болуы мүмкін. Мысалы, климаттық өзгерістер. Сондықтан да үлескерлердің алдымен мерзімнің кешіктірілуіне не себеп болғандығын анықтағаны дұрыс болады. Және де шартта осындай жағдай үшін, үйді пайдалануға тапсыру кешіктірілген жағдайда компания төлейтін, пайыздың белгіленгендігін ескеру қажет. Штаттан тыс жағдайлардан ешкім қашып құтыла алмайды. Біздің құрылыстағы тапсырыс берушілеріміз клиенттерге қолдау көрсетуге және осындай жағдайлардың пайда болуын себепін түсіндіруге тырысады. Бейбіт және достық қатынастағы келіссөз барысында клиенттердің шартты бұзу ниетінен бас тарту жағдайлары да көптеп кездеседі. Мысалы кешіктіру орын алған жағдайда компания — тұрғын үй кешені құрылысының бас мердігері болады, ал тұрғын үй Кешені тұрғын үй құрылыс кооперативі болып есептелетін, құрылыстағы тапсырыс берушілерді іске қосады. Және ТҚК нысанның құрылысының аяқталу мерзімін олардың ресми мерзімінің аяқталған кезінен бастап үш қосымша айға ұзарту құқығын өзіне қалдыра алады. Жалпы алғанда, құрылыстың мерзіміне байланысты даулардан аулақ болу үшін үлескерлердің құрылыс нарығында өзін жақсы жағынан көрсеткен және осы қызметпен ұзақ уақыттардан бері айналысатын, құрылыс салушыны мұқият таңдағаны дұрыс. Салынған жылжымайтын мүлік нысандарының саны мен сапасы да маңызды рөл атқарады. Құрылыс салушыны іздестіру кезінде бірден компанияның өзіне бару міндетті емес, таңдаудың дұрыстығына көз жеткізу үшін ең алдымен, салынып қойған үйлердің тұрғындарынан сұрастырған жөн болады. Алайда құрылыс салушының өзінің салақтығы себеп болатын жағдайлар да жиі кездеседі. Үлескер үй құрылысының кешігіп жатқандығын (немесе одан да жаманы — мүлдем жүргізілмей жатқандығын) көрген кезде, жуықта жаңа үйге қоныстанудан үмітін үзеді және соған салған өз еңбегімен табылған ақшасын қайтарып алуға тырысады. Үлестік қатысу шартын бұзудың ең бірінші себебі — шартта белгіленген, құрылыс мерзімінің бұзылуы. Құрылыстың жүрмей жатқанын көрген үлескер не едәуір сенімді құрылыс компаниясына, не дайын тұрған үйді сатып алуға салу үшін өзінің ақшасын қайтарып алуды қалайды, «Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы» ҚР заңында құрылыс салушының шартта белгіленген мерзімнің ішінде тұрғын жайды салуға және оны үлескерге дайын тұрғын үй түрінде пайдалануға беруге міндеттенетіндігі көрсетілген. Іс жүзінде құрылыстың кешіктірілуі жиі кездеседі. Үлескерлердің пайдасына шешілген істерге қатысты сот тәжірибесі көрсеткендей, көпшілігі деуге болады. Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу шартын бұзу және ақша қаражатын өндіріп алу туралы даудан басқа құрылыстың уақытында

аяқталмауына және пәтердің меншікке дер кезінде берілмеуіне байланысты шартта белгіленген тұрақсыздық айыбын өндіріп алу туралы даулар да қаралады. Шартта құрылысты аяқтау және тұрғын үйді пайдалануға енгізу мерзімі бойынша құрылыс салушының міндеті белгіленгендіктен, сот үлескердің пайдасына шешім шығарады.

Үлестік қатысу бұзылған кезде банк-агент үлескерге депозиттегі ақшасын және жинақталған сыйақы мөлшеріндегі ақшасын қайтаруы тиіс. Шартта сондай-ақ, шарттың міндетті талаптарын бұзғаны үшін өсімпұл көзделген: үлескер біржақты тәртіпте шартты орындаудан бас тартып және тұрақсыздық айыбын (мерзімі өткен әрбір күн үшін үлескердің тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу шарты бойынша төлеген, сомасының 0,1 пайызы) төлеуді талап ете алады.

Ал енді жұқарған жүйке үшін моралдық зиянды өтеу және мәжбүрлікпен тұрғын үй жалдауға жұмсалған қосымша шығыстардың орнын толтыру, заңгердің сөзі бойынша, екіталай. Алғашқы жағдайда, тараптардың арасындағы өзара қатынас мүлтік сипатта болғандықтан, құрылыс салушыдан моральдық зиян өндірілмейді. Екінші жағдайда тек шартта құрылыс мерзімі кешіктірілген кезде тұрғын жай жалдағаны үшін шығынды өтеу талабы белгіленген болса ғана ақшаны қайтарып алуға болады. Егер болмаса, құрылыс салушы үлескерге жалдау шығыстарын қайтаруға міндетті емес. Жалпы алғанда, үлескер құрылыс салушыдан тек шарт бойынша қабылданған, міндеттерді бұзғаны үшін өтем талап етуге құқылы.

Заң бойынша құрылыс салушымен қатынасты үзудің екі себебі бар: Үлескер «Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы» заңның 13 бабына сүйене отырып, өзінің ақшасын қайтаруды талап ете алады. Бірінші себеп — жобалау компаниясының үлескерлер ақшасын тарту есебінен тұрғын жайлар құрылысын ұйымдастыру жөніндегі қызметке лицензиясының қолданылуы тоқтатылғанда. Жобалау компаниясы — бұл жарғылық капиталының 50%-дан астамын құрылыс салушы қалыптастырған, заңды тұлға. Үлескерлердің ақшасын тарту есебінен тұрғын жайлар құрылысын ұйымдастыру жөніндегі қызметті іске асыратын да, дәл осы ұйым. Екінші себеп — жобалау компаниясының тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы шартта көрсетілген тұрғын жайды пайдалануға беру мерзімін бұзуы. Сонымен қатар, үлескер тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы шартты мерзімінен бұрын бұзуға және банк шотының шарты жасалған кезден бастап 30 күнтізбелік күннің ішінде үлескердің депозитінің сомасын талап етуге құқылы. Ал құрылыс салушы және жобалау компаниясы құрылысты мерзімінде аяқтап және лицензиялармен де ешқандай қиындық болмаған, бірақ олар үлескерге нысан туралы толық және анық емес ақпараттар ұсынған жағдайда, қаласаңыз мәмілені жарамсыз деп тану туралы талаппен сотқа жүгінуге болады. Әрине, сот талқылауының көңілге қонатын нұсқа емес екендігі рас. Өзіңізді түңілдірген, құрылыс салушыдан ең жеңіл құтылудың тәсілі — құқықтық қайта табыстау. Астананың адвокаттар алқасының мүшесі Гульнара Айтжанованың сөзі бойынша талап ету құқығын басқаға беру үлескер шарттың бағасын төлегеннен кейін немесе бір мезгілде борышын жаңа үлескерге аударғаннан кейін ғана мүмкін болады. Мұның барлығы «Тұрғын үй құрылысындағы үлестік қатысу туралы» заңда белгіленген. Құқықты осылай басқаға беру кезінде тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы шартқа өзгерістерде немесе қосымша келісімде үлескер тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы шарт бойынша тұрғын жайдағы үлесті талап ету құқығын басқаға беретін, ал жаңа үлескер оған ие болатын құн туралы ақпарат болуға тиіс. Үлескердің тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы шарт бойынша талап ету құқығын басқаға беруіне шарттар есепке алынған кезден бастап салынған тұрғын үйдегі тиісті үлесті беру туралы актіге тараптар қол қойған кезге дейін жол беріледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

Список использованной литературы:

1 «Тұрғын үй қатынастары туралы» ҚР Заңы. 16 сәуір 1997. <http://adilet.zan.kz/>.

2 Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть). Комментарий.// Отв. ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. Алматы: Жеті жарғы. 2000 (Басин Ю.Г., Алиханова Г.А., Базарбаев Б.Б., Жанайдаров И.У., Ильясова К.М., Ихсанов У.К., Каудыров Т.Е., Маметова Р.А., Мукашева К.В., Осипов Е.Б., Покровский Б.В., Тулеугалиев Г.И., Худяков А.И., Ченцова О.И.). 800 с. Общий объем 49.17 п.л. Сулейменов М.К. - 4 п.л.

3 Азаматтық құқық. том I. Жауапты ред. М.К. Сүлейменов, Ю.Г. Басин. Алматы. ҚазГЗУ 2003 жыл 736 бет.

4 Гражданское право (общая часть). Учебное пособие. Под ред. Диденко А.Г., Алматы, 2003.

5 Төлеуғалиев Г.И. Қазақстан Республикасының азаматтық құқығы.- Алматы: 2002. - 420 бет.

6 Гражданское право. учебник. Ч.1. / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. - М.: «Проспект», 1997. - 693 бет.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

ИНВЕСТИЦИЯНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ КАТЕГОРИЯ РЕТІНДЕ СИПАТТЫ БЕЛГІЛЕРІ

Аманқосов Құрманғали Жандосұлы

"Қаржы" білім беру бағдарламасының магистранты

Бекқалиев Еркін Қайырғалиұлы

"Экономикалық пәндер" кафедрасының аға оқытушысы

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би, 2

Мәулина Нұргүл Хасанқызы

Экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Логистика және көлік академиясы, Алматы, Шевченко, 97

Мақалада инвестициялардың экономикалық категория ретіндегі ерекше белгілері қарастырылады. Инвестициялардың маңызды сипаттамаларының негізгі түсініктері мен анықтамалары зерттелді.

Түйінді сөздер: инвестиция, белгілер, белгі.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ ИНВЕСТИЦИЙ КАК ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ

Аманқосов Курманғали Жандосович

Магистрант образовательной программы «Финансы»

Бекқалиев Еркін Қайырғалиевич

Старший преподаватель кафедры «Экономические дисциплины»

Казахско-Русский международный университет, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би, 52

Маулина Нургуль Хасановна

Кандидат экономических наук, доцент

Академия логистики и транспорта, Алматы, Шевченко, 97

В статье рассматриваются специфические признаки инвестиций как экономической категории. Исследованы основные понятия и определения сущностных характеристик инвестиций.

Ключевые слова: инвестиция, признаки, сущность.

SPECIFIC FEATURES OF INVESTMENTS AS AN ECONOMIC CATEGORY

Amankosov Kurmangali Zhandosovich

Master's student of the educational program "Finance"

Bekkaliev Yerkin Kayyrgalievich

Senior Lecturer of the Department of "Economic Disciplines"

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, Aiteke bi, 52

Maulina Nurgul Khasanovna

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Academy of Logistics and Transport, Almaty, Shevchenko, 97

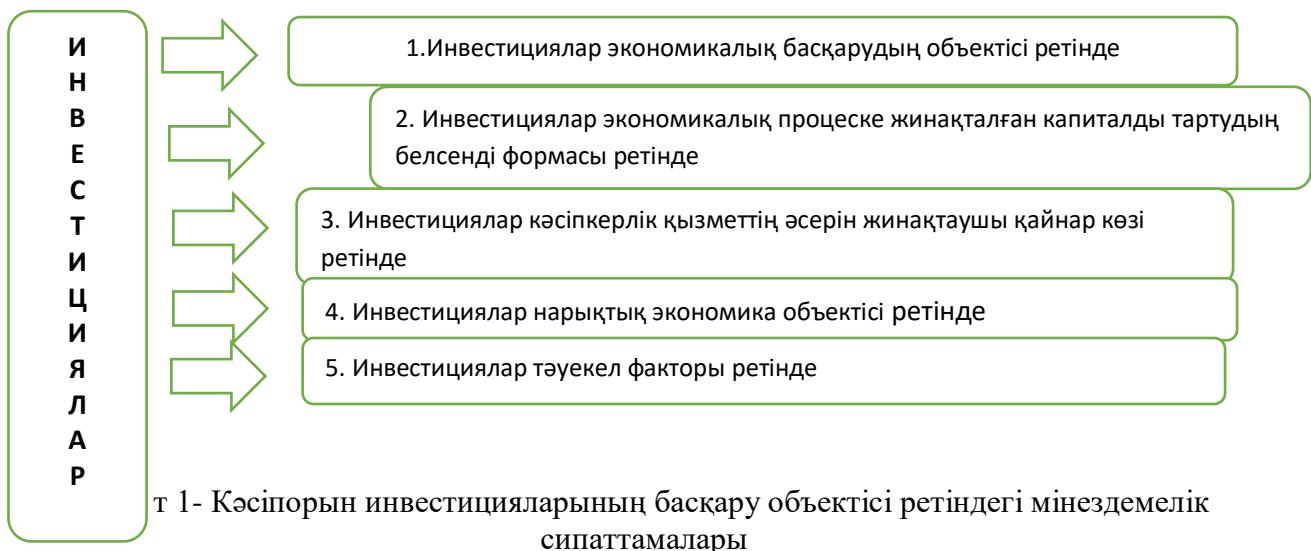
The article discusses the specific features of investments as an economic category. The basic concepts and definitions of the essential characteristics of investments are investigated.

Keywords: investment, signs, essence.

Инвестициялар экономикалық жүйенің микро және макродеңгейінде жиі кездесетін категориялардың бірі. Дегенмен де экономикалық ғылыми ой инвестиялардың әмбебап анықтамасын әлі күнге дейін бере алмай келеді. Қазіргі экономикалық әдебиеттердегі инвестициялардың анықтамалары оның мазмұнын толық аша алмай отыр, көп жағдайда тек кейбір жақтарына ғана көңіл бөлінуде.

Көптеген анықтамалар инвестицияларды тек қана капиталдың өсуін мақсат тұтумен немесе ағымдағы экономикалық пайда табуды көздеумен байланыстырады. Капиталды салымдар ұғымында инвестициялар өндірістік немесе өндірістік емес сфералардағы негізгі құралдардың ұдайы өндірісіне салынатын капиталды қарастырады. Ал сонымен қатар инвестициялар материалды емес активтерге де, қаржылық құралдарға да салынатыны аян. Яғни, инвестициялар капиталды салымдар ұғымынан әлде-қайда кең ұғым болып табылады. Сонымен бірге көптеген анықтамалар инвестицияларды ұзақ мерзімді салымдар деп қарастырады. Сөзсіз инвестициялардың басым көпшілігі ұзақ мерзімге салынады, бірақ қысқа және орта мерзімге де салынатын инвестициялар да бар ғой. Мысалы, облигациялар, қысқа мерзімді қаржылық салымдар, депозиттік сертификаттар.

Қазіргі отандық және шетелдік әдебиеттердегі инвестиция түсінігінің көптүрлі түсіндіру оның көпқырлылығымен сипатталады. Сондықтан да бұл категорияның мазмұнын қалыптастыратын негізгі мінездемелік сипаттарына аса көңіл бөлу керек. Инвестициялар кәсіпорынның басқару объектісі ретінде келесідей мінездемелік сипаттамалардан тұрады [1-5]:

Біріншіден, инвестициялар экономикалық басқарудың объектісі ретінде.

Инвестициялар технологиялық, экологиялық, әлеуметтік салалармен тығыз байланыста болғанмен экономикалық қатынасты, экономикалық қызметті білдіреді. Сәйкесінше, инвестициялар экономикалық мүдделерді қамтамасыз ететін микро және макродеңгейдегі экономикалық басқарудың объектісі болып табылады.

Екіншіден, инвестициялар экономикалық процеске жинақталған капиталды тартудың белсенді формасы ретінде. Инвестициялар мен жинақталған капитал бір-бірімен тығыз

байланысты. Бұл инвестициялуға бағытталған экономикалық ресурс болып табылатын капиталдың табиғи мазмұнымен астарлас. Жинақталған капитал тек қана инвестициялау арқылы нақты экономикаға тартыла алады.

Үшіншіден, инвестициялар кәсіпкерлік қызметтің әсерін жинақтаушы қайнар көзі ретінде. Кәсіпорын деңгейінде инвестициялаудың мақсаты экономикалық әсерге қол жеткізу болып табылады. Ал инвестициялардың экономикалық әсерге табысты жинақтау әлеуеттік қабілеттілігімен қол жеткізеді. Инвестициялар табыстың қайнар көзі ретінде инвесторлардың болашақ әл-ауқатын қалыптастыратын маңызды қаражат болып табылады. Сонымен бірге инвестициялардың табыс әкелу сияқты әлеуетті қабілеті лезде жүзеге асып отырмайды, табыс тек инвестициялық объектілерді тиімді таңдау шартымен қамтамасыздандырылады.

Төртіншіден, инвестициялар нарықтық экономика объектісі ретінде.

Кәсіпорындардың пайдаланатын инвестициялық ресурстары инвестициялық нарықта шоғырланады. Инвестициялық нарықта оның бағасы сұраныс пен ұсыныс нәтижесінде қалыптасады. Сондай-ақ инвестициялық тауарлар мен құралдардың бағасы олардың инвестициялық тартымдылығымен сипатталады. Бұл баға инвестициялық нарықтың нақты жағдайларындағы инвестициялық тауарлар мен құралдарға деген сатушылар мен сатып алушылардың экономикалық қызығушылығы мен мүдделерін көрсетеді.

Бесіншіден, тәуекел факторы ретінде. Тәуекел инвестициялардың барлық түрлері мен формаларының ажырамас сипаттамасы болып табылады. Инвестор инвестициялауды жүзеге асыру процесінде міндетті түрде түрлі тәуекелге бел буатыны сөзсіз. Инвестициялық тәуекел кәсіпкерлік қызметтегі табыс табу көзімен тікелей байланысты. Инвестордың инвестициялардан түсетін табыстың деңгейі жоғары болған сайын оның тәуекел деңгейі де соғұрлым жоғары болады, яғни табыстылық деңгейі мен тәуекел деңгейі бір-бірімен объективті байланысы пропорционалды болады [6-8].

Сонымен, «инвестиция» экономикалық категориясының жоғарыда келтірілген мазмұнын қалыптастыратын негізгі мінездемелік сипаттарына талдау жасай отырып, мыныдай қорытындыға келуге болады:

Кәсіпорын инвестициялары қаржының, оның барлық нысандарында пайда табу мақсатында шаруашылық қызметтің түрлі объектілеріне, сондай-ақ басқа да экономикалық және экономикалық емес әсерге жетуге бағытталған, уақыт пен тәуекел факторына байланысты, нарық принциптеріне негізделі отырып жүзеге асады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Асилова А.С. Инвестицияны қаржыландыру және несиелеу: оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2015. – 248 б.
2. Альжанова Н.Ш. Инвестиционное проектирование: Учебное пособие. Алматы: Нур-Пресс, 2016. - 73с.
3. Көшімова М.Ә., Аманиязова Г.Д. Кәсіпорынның инвестициялық қызметі: Оқу құралы.-Алматы: Экономика, 2011.-258 бет.
4. Мамыров М.К. Эффективность инвестиций в промышленном производстве. – Алматы: Экономика, 2014. – 229 с.
5. Мухамедова М. М. Инвестицияларды қаржыландыру және несиелеу: Оқу құралы. – Павлодар: Кереку, 2012. - 63б.
6. Сейтказиева А.М. Инвестиционная деятельность предприятия. Алматы: Экономика, 2008г.
7. Аленова Н. М. Кәсіпорынның инвестициялық қызметі оқу құралы. – Павлодар : Кереку, 2013. - 25 б.

8. Бланк И.А. Основы инвестиционного менеджмента.- Киев.: Эльга-Н, Ника-Центр, 2019.- 536с.

КӘСПОРЫН ҚЫЗМЕТІН ЖОСПАРЛАУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ, НЕГІЗГІ ТҮРЛЕРІ

Ильясов Нұрлыбек Нұрланұлы

«Қаржы» білім бағдарламасының магистранты

Сағидолла Айбек Кенжеғалиұлы

«Қаржы» білім бағдарламасының магистранты

*Қазақ-Орыс халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе,
Әйтеке би, 52*

Сугурова Айнұр Жанатбекқызы

Экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Логистика және көлік академиясы, Алматы, Шевченко, 97

Мақалада қазіргі жағдайда кәсіпорын қызметін жоспарлаудың экономикалық мәні мен мазмұны қарастырылады. Жоспарлаудың негізгі принциптері, жоспарлау түрлері, сондай-ақ кәсіпорындағы жоспарлау процесі зерттеледі.

Түйінді сөздер: кәсіпорын, жоспарлау, қызмет.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ПЛАНИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ, ОСНОВНЫЕ ВИДЫ

Ильясов Нурлыбек Нурланович

Магистрант образовательной программы «Финансы»

Сағидолла Айбек Кенжеғалиевич

Магистрант образовательной программы «Финансы»

Казахско-Русский международный университет, 030006, Актөбе, Айтеке би, 52

Сугурова Айнұр Жанатбековна

Кандидат экономических наук, доцент

Академия логистики и транспорта, Алматы, Шевченко, 97

В статье рассматриваются вопросы экономической сущности и содержания планирования деятельности предприятия в современных условиях. Исследованы основные принципы планирования, виды планирования, а также процесс планирования на предприятии.

Ключевые слова: предприятие, планирование, деятельность.

ECONOMIC ESSENCE AND CONTENT OF ENTERPRISE ACTIVITY PLANNING, MAIN TYPES

Pyasov Nurlybek Nurlanovich

Master's student of the educational program "Finance"

Sagidolla Aybek Kenzhegalievich

Master's student of the educational program "Finance"

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, Aiteke bi, 52

Sugurova Ainur Zhanatbekovna

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Academy of Logistics and Transport, Almaty, Shevchenko, 97

Нарықтық жағдай кәсіпорындағы жоспарлаудың белгілі бір мақсатты бағыты мен сипаты болуын талап етеді. Дер кезінде кәсіпорынға ықпал ететін сыртқы факторларын (бәсекелестердің, өткізу нарығының, тұтынушылардың және т.б.) ескеру, алдағы ғылыми-техникалық, әлеуметтік-экономикалық, ұйымдастырушылық, экологиялық, саяси және басқа да өзгерістердің ықпалын анықтауға ұмтылу керек.

Мемлекеттік органдардың бұрынғы функциялары кәсіпорынға тікелей өтеді: кәсіпорын деңгейінде өз бетінше дамудың ұзақ мерзімді стратегиясын жасау қажеттілігі туындайды. Осыдан зауыттық жоспарлаудың қағидалары мен түрлері өзгереді. Ағымдағы жоспарлаудың шеңбері санаулы болады, бұл болашағы бар жоспарлаудың қажеттігін меңзейді. Болашақ жоспары стратегиялық мақсатты көрсететін ағымдағы жоспарлау үшін басты бағыт болады және ірі өнеркәсіптік кәсіпорындардың негізгі қызметі болып табылады. Өз кезегінде ағымдағы қызметтің жылдық нәтижесі шаруашылық жағдайлардың өзгерісін ескере отырып, болашақ жоспарды кезінде түзету үшін пайдаланылады. Басқаша айтқанда өзгермелі жоспарлау қағидасы қолданылады.

Барлық басқару функциясының ішінде жоспарлау ең елеулісі болып табылады, өйткені мұның өзі кез-келген балама әрекеттерді таңдап алуға байланысты. Жоспарлау кәсіпорын басшылығындағы негізгі функциялардың бірі ғана емес, оның өзі жеке төрт функцияда (ұйымдастыру, кадрлармен жұмыс істек, басшылық, жетекшілік және бақылау) көрініс табады. Сонымен, басшы ұйымдастырады, кадрлармен жұмыс істейді, бағыттайды және басшылық етеді, сондай-ақ жоспарға сәйкес көзделген мақсатқа жету үшін бақылайды.

«Жоспарлау» ұғымына мақсатты айқындау және оған жету жолдары енеді: батыста кәсіпорынның әрекетін жоспарлау, өткізу, қаржы, өндіріс және сатып алу секілді маңызды бағыттар бойынша жүзеге асырылады. Мұндайда, әрине, барлық жоспарлар бір-бірімен тығыз байланыста болады.

Жоспарлау процесінің өзі төрт кезеңінен тұрады[1,2]:

- жалпы мақсатты ойластыру;
- белгіленген біршама уақыт кезеңіне (2, 5, 10 жылға) арналған нақтылы мақсатты айқындау;
- оған жетудің жолдары мен амалдарын айқындау;
- жоспарлы көрсеткіштерді нақты көрсеткіштермен салыстыру арқылы қойылған мақсатқа жетуді бақылау.

Басқарушылық саласына қатысты «жоспарлау» түсінігін кең және тар ауқымды деп қарастыруға болады. Жоспарлау қызметінің кең түсінігінде – мақсат құру, болжау, сонымен қатар орындалу мен қадағалау әрекеттерін ұйымдастыруын анықтайды [3]. Тар мағынада жоспарлау қабылданған жоспарлардың орындауын болжау және ұйымдастыру кезеңдері арасындағы оқшауланған кезең, басқарушылық цикл ретінде қарастырылады. Аталған екі түсініктеме бір-біріне қарама-қайшы келмейді және бірін-бірі толықтырады.

Жоспарларды жасау қажеттілігі көптеген факторлармен келісілген, олардың ең маңыздылары: келешектің белгісіздігі, фирманың әр түрлі бөлімшелерінің қызметін үйлестіру қажеттілігі, ресурстардың шектеулігі және т.б. Жоспарлау барысында отандық тәжірибесімен бірге, дүниежүзілік практикасының қазіргі замаңғы амалдары да алынады.

Қазіргі заманғы экономикалық орта жоғары жылдамдық пен өзгерістер үздіксіздігімен сипатталады. Бұл жағдайларда кез келген кәсіпорынның өзін-өзі сақтап қалуы, дамуы мен көркеюі көбінесе оның менеджментінің дер кезінде болуы мүмкін өзгерістерді болжап, олардың салдарына бейімделуге мүмкіндік беретін шешімдерді қабылдау қабілеттілігімен анықталады.

Жоспарлаудың негізгі міндеттері[4]:

- кәсіпорынның болашағы бар даму бағыттарын анықтау;

- барлық бизнес-үдерістердің, жеке бөлімшелердің, қызметтердің және қызметкерлердің мақсаттық бағдарлануы, шоғырлануы мен үйлесуі;
- әлеуетті тәуекелдерді тауып, олардың деңгейін төмендету;
- сыртқы экономикалық ортаның өзгерістеріне бейімделу, икемділікті жоғарылату.

Қаржылық жоспарлаудың көмегімен белгіленетін болжамдар нақтыланады, нақтылы жолдар, көрсеткіштер, өзара үйлесілген міндеттер, оларды іске асырудың дәйектілігі, сондай ақ таңдалынған мақсатқа жетуге көмектесетін әдістер анықталады.

Қаржылық жоспарлау – қаржы жоспарларын (тапсырмаларын) әзірлеу, қаралған мерзімде оларды орындау, белгіленген мақсаттарға жету. Жоспарлау - басқарудың элементі ретінде қаржы саясаты құралдарының бірі. Ол ірі шаруашылық өзгерістерді байсалды және елеусіз жасауға мүмкіндік туғызады[5].

Қаржылық жоспарлаудың объектісі шаруашылық жүргізуші субъектілері мен мемлекеттің қаржылық қызметі, ал қорытынды нәтижесі қаржы жоспарлары мен жеке мекеменің сметаларынан бастап мемлекеттің жиынтық қаржы жоспарына дейінгі қаржы жоспарларын жасау болып табылады. Әрбір жоспарда белгілі бір мерзімге белгіленген кірістер мен шығыстар, қаржы және кредит жүйелерінің буындары мен байланыстары анықталады. Қаржылық жоспарлау фирма қызметін жоспарлау жүйесінің маңызды бөлігі болып келеді де, негізгі назарын инвестициялық, қаржы және операциялық саясатының негізгі элементтеріне аударады. Олардың маңыздылары[5,6]:

- активтердің әр түрлеріне қажет инвестициялар;
- қаржы қорларға қажеттілік және оларды тарту көздері;
- келешек табыстарды үлестіру; фирманың қаржылық тұрақтылығы мен операциялардың тиімділігі араларында ымыраны іздеп табу және т.б.

Қаржы жоспарын әзірлеу мүмкіндік береді[7]:

- қойылған мақсаттарды нақты құндық көрсеткіштер түрінде білдіру;
- кәсіпорынның әр түрлі бөлімшелерінің өзара-әрекеттестігін қамтамасыз ету;
- фирманың әр түрлі даму түрлерін анықтап, талдау, инвестициялар көлемдерін және қаржыландыру тәсілдерін;
- келеңсіз оқиғалардың болуы мүмкін жағдайға шаралар бағдарламасын әзірлеу.

Жоспарлаудың болмысы ұйымның мақсатына жету барысында ұйым мүшелерінің дара күштерін оңтайлы түрде мақұлдаумен түсіндіріледі. Бұндай келісім екі негізгі аспектен тұрады. Біріншіден бұл – ұйымның жеке дара мүшелері мен бөлімшелері арасындағы функционалды міндеттерді бөлу, олардың негізгі міндеттерін анықтау және ортақұйымдық мақсаттармен түйіндеу. Бұл – мазмұнына қарай жоспарлау. Екіншіден – бөлімшелер мен жеке орындаушылардың міндеттерін хронологиялық үйлестіру, оңтайлы кезекте орындалуын анықтау. Бұл – уақыт бойынша жоспарлау. Бірінші жағдайда орындалушылардың қандай атқаратынын анықтаса, екіншісінде қай уақытта және қандай кезекте жасалынатыны қарастырылады. Нәтижесінде ұйымның әр саласындағы біріккен қызметі мазмұнды әрі уақытша тәртіптілікке ие болады, олардың күштері бірігеді, ал ұйым қызметі бүтін және үйлесімді сипатқа ие болады.

Осылайша жоспарлау басқарудың негізгі қызметін қамтамасыз етеді. Басқарудағы жоспарлаудың басты рөлі мекеменің өзге де бөлімшелері атқаратын қызметтердің күрделілігі мен алуаныдығының үйлесуі.

Алғаш жоспарлаудың ортақ қағидаларын А.Файол тұжырымдаған. Әрекет бағдарламалары немесе өндіріс жоспарын жасауға бағытталған негізгі талаптар ретінде 5 қағидат құрылған [8].

1. Оңтайлылық принципі барлық кезеңдегі жоспарлаудың бірнеше мүмкін баламаларының ең үздік нұсқасын таңдауды қажеттілігімен түсіндіріледі.

2. Тепе-тепдік қағидасы, яғни кәсіпорынның қорлары мен мүмкіндіктерінің теңдестірілген есебі.

3. Ғылыми қағида, яғни ғылым және техниканың соңғы жетістіктері есебі.

4. Талдап тексеру қағидасы, яғни жоспарлаудың тереңдігінің деңгейі

5. Қабылдаудың қол жетімділік қағидасы, яғни жоспарды әзірлеуші мен қолданушылардың түсіну деңгейіне сай келуі.

Жоспарлау әрқашанда бұрынғы деректерге сүйенеді, алайда кәсіпорынның болашақтағы дамуын айқындауға және бақылауға тырысады. Сондықтан да, жоспарлаудың сенімділігі бұрынғы нақты көрсеткіштердің дәлдігіне тәуелді. Мұндай сенімділікті қамтамасыз ету бухгалтерлік дәл есепсіз және ауқымды статистикалық қажетті базаға ие болмай мүмкін еместігі айқын. Кәсіпорын әрқашанда жалпы рыноктың шағын бөлігі ғана болып саналатыдықтан, ел экономикасын дәл жоспарлау үшін дәл ақпаратты мүмкіндігінше көбірек алу қажет[9].

Егер кәсіпорынның дамуы нақты елдегі жалпы экономикалық дамуымен қатар өтуі міндетті болмаса, онда рынок көрсеткіші кәсіпорынды жоспарлаудың бастапқы деректері болып саналады. Кәсіпорын неғұрлым ірі болса, әдетте, жоспарлау, соғұрлым оңайырақ болады. Дегенмен, ірі кәсіпорындарға қарағанда, ұсақ кәсіпорындарда басшылар үшін кейбір факторлар едәуір айқынырақ болады.

Кәсіпорында жоспар жасау үшін, қажетті ақпараттар толық болмағандықтан, ал кейбіреуі мүлдем белгісіз болғандықтан, кейбір деректер жетіспейтіндіктен, жоспарлау сатысы көбінесе қызметкерлердің өз ісін қаншалықты жетік білетіндігіне байланысты.

Осыған орай, жоспар жасаған кезде барлық көрсеткіштер толық пайдалануы, сонымен қоса жоспар жасағанда өзгеріс енгізетіндігі ойластырылуы, ал жоспардың өзі жоспардың өзгеруіне қарай үйлестіріліп отыруы тиіс. Сондықтан да, жоспарда резервтер ескеріледі. Алайда, резервтің көп болуы жоспардың көптігіне нұқсан келтіреді, ал шамалы резервтер жоспарды жиі-жиі өзгертуге мәжбүр етеді. Жоспар көрсеткіштерін нақты басшының билігінде, оның орындалуын үйлестіру мен бақылау да соның игілігінде.

АҚШ-тың шаруа фермері ауыл шаруашылық кезеңге ауыл шаруашылығы өнімдеріне жыл басындағы қалыптасқан биржалық бағаға, тасымалдық қызмет бағасына, ауа райы жағдайына байланыс әрекет ету жоспарын жасайды (қандай сортты егу, қандай көлемде, қанша, кімге қандай өнімді сату туралы).

Демек, кәсіпорынның жоспарлы жүйесі, кәсіпорынның сан түрлі саласының қызметі бір-бірінен айқын шектелген, жекелеген жоспардан тұрады. Қойылған мақсатқа жетуді көздеу үшін жоспарлау кәсіпорын қызметінің барлық маңызды учаскелерін қамтитындығын тағыда атап көрсетеміз. Мұның өзі барлық кәсіпорында қолданылады.

Жоспардың екінші сатысы – кәсіпорын учаскелері өндірісінің нақты бағыттары бойынша жоспар жасау. Онда жекелеген міндеттер қойылып, ақша, сондай – ақ сандық көрсеткіштері айқындалады. Мұнда жоспарлау кезінде осал орындар, басқаша айтқанда, кәсіпорын қызметінің маневрлігін, демек істің даму мүмкіндігін шектейтін салалар қатыстырылмауы тиіс.

Барлық жоспардың табыс және шығын бөліктерінің сальдосы (актив пен пассив жиынтығы) бюджетке, яғни шығын мен табыс жоспарына енгізіледі, өйткені мұндайда негізгі бағыт өтімділігі – кәсіпорынның төлем қабілетін сақтау болып саналады. Әдетте, жекелеген жоспарлар тек сандық көрсеткіштер бойынша жасалады, оларды өзара байланыстырғаннан кейін ғана ақша көрсеткіштерін есептейді.

Батыс кәсіпорындары қызметінің осал тұстары, сату саласы болып саналады, сондықтан да кәсіпкерлік пен басқарудың барлық негізгі салаларында рынок сыйымдылығы мен өткізу көлемін болжамдау негізгі роль атқарады.

Кез-келген қаржы жоспарының нақты бағасы өнімді сату көлемінің мүмкіндігін болжамдауға немесе өткізуден түскен пайда көлемін болжамдауға байланысты. Сол себепте де рынок сыйымдылығы мен өткізу көлемін болжамдау маркетингте және өткізу ісінде айрықша роль атқарып қоймай, басқа да іс-әрекет бағытында шешуші фактор болып саналады. Мәселен, өндірісте - өндірістік қуат ауқымын жоспарлағанда, жабдықтауда – шикізат қажетін, ал қаржы саласында – ақша айналымы мен күрделі қаржыны жоспарлағанда болжамдау ерекше қажет.

Маркетинг пен өткізу саласында жоспарлаудың ең шешуші пункт мынадай көрсеткіштерді анықтау болып саналады[10]:

- қысқа мерзімдік: өнімнің әр түрін өткізу (көлемі және құны), географиялық бағыт бойынша өткізу (көлемі және құны), бәсекелестер бағасы, сауда қызметкерлеріне қойылатын мақсатты нұсқаулар, қор деңгейі;

- орташа мерзімдік: өнім категориясы бойынша өткізудің жалпы өткізу, бағалар, жалпы экономикалық жағдай, рынокқа тауар жеткізілуінің ерекшеліктері, жаңа өнімдерді енгізу;

- ұзақ мерзімдік: өнім категориясы бойынша өткізудің жалпы көлемі, рынок орындарына тауарды толтыру, жаңа өнімдерді енгізу, рыноктағы бұрынғы өнімдерді әкету, маркетингті зерттеудің маңызды ерекшеліктері, т.б.

Болжамдаған кезде, тек қысқа мерзімді ғана емес, сондай ақ орташа және ұзақ мерзімді бағалау мен болжамдауды ескеру керек. Соңғы екі уақыт мүмкіндігіне жататын факторлар ішінара болуы мүмкін, алайда олар қысқа мерзімдік болжамдауға елеулі ықпал етеді (мәселен, технологияның өзгеруі, кез келген артық материалдардың қолайлылығы, т.б.). Рынок сыйымдылығы, өткізу көлемі мен бюджет аралықтарындағы байланыстарды үш түрлі тәсілмен анықтауға болады[11]:

- рынок пен өткізу болжамы дегеніміз, нақты тауар мен қызметтің заттай түрінде болашақта өткізілуі (өткізудің сандық көрсеткіштің болжамы) және нақты, әрі потенциалды клиенттердің белгілі бір уақыт аралығында (қысқа, орташа және ұзақ мерзімде) тауарды өткізуден түскен пайда құнының болжамы;

- бюджет дегеніміз, табыстардың, шығындардың және белгілі бір уақыт кезеңінде сатылған өнім санының мүмкіндігі туралы қаржы құжаты;

- рынок сыйымдылығы мен өткізу көлемінің болжамы сол уақытта бюджет болады, егер оны компаниядағы жалпы қызметке жауаптылар қарап, бекітетін болса.

Жоспар жасаудың алғашқы қадамы бастапқы ақпарат жинау болып саналады, өйткені мұның өзі рынок туралы толық мағлұмат береді.

Жоспарлаудың директивті және индикативті түрлері де белгілі. Директивті жоспарлау оны орындайтын бөлім үшін міндетті болып саналады. Директивті жоспарлау нарықтық қатынаста балама түрінде бола отырып, мемлекеттік басқару мен кәсіпкерлікте, мысалы, кәсіпорында ағымдағы жоспарлау үшін қолданылады. Индикативті жоспарлау макродеңгейде жиі қолданылады. Индикативті жоспарлаудың тапсырмасы орындалуы міндетті болмайды. Олар әлеуметтік-экономикалық саясат бағамындағы мемлекеттік басқару органының әзірлеуі мен қалыптасуы нәтижесінде анықталынған елдің экономикасының даму бағыты мен көрсеткіштерін сипаттайды.

Кәсіпорын индикативті жоспарды келесідей нысандардың бірінде жүзеге асыруда қатыса алады[12]: 1) республикалық немесе аймақтық мақсатты кешенді бағдарламаларда қатысу; 2) өнімді жеткізу, мемлекеттік қажеттілік үшін қызмет пен жұмыстардың орындалуы. Индикативті жоспарлау микродеңгейде де, оның ішінде болашақты жоспарлауды құруда және жасауда қолданылады.

Мазмұны, мақсаты және міндеттеріне байланысты жоспарлаудың келесідей нысандарын саралауға болады. Жоспар ұзақтығы бойынша келесілерге бөлінеді[13]: 1) ұзақ

мерзімді жоспарлау; 2) орташа мерзімді (бір жылдан жоғары) жоспарлау; 3) қысқа мерзімді (ағымдағы) жоспарлау.

Банк менеджментінің теориясы мен тәжірибесінде жоспарлаудың келесі түрлері кездеседі (Кесте 1) [14].

Кесте 1

Жоспарлаудың басты түрлері мен сипаттамалары

Жоспарлау-дың түрлері	Мінездемесі
Стратегиялық жоспарлау	Ұзақ мерзімді жоспарлаудағы банктің борышын, оның мақсаттары мен міндеттерін, басымдық және перспективалық дамуын анықтауды бағамдайды
Ағымдағы жоспарлау	Бизнес-жоспардың орындалуы мен орындалу болжамының (тоқсандық және айлық) мониторингі, сонымен қатар ағымдағы жағдайға қатысты жөнделген және бейімделген іс-әрекеттер жиынтығы.
Бизнес-жоспарлау	Стратегиялық мақсаттар және перспективалық банктік қызметтерді ендіру, сонымен қатар банктің тәуекел деңгейінің шектеуінде оңтайлы қаржылық жетістіктерге жетуге қол жеткізетін нақты шешімдер жолын анықтайды. Бизнес-жоспар стратегияны қысқа мерзім ішінде (әдетте 1-3 жыл) анықтайды және орта мерзімді сипатқа ие.
Процесстік жоспарлау	Банктің бизнес-процестерінің қалыптасу, даму және оңтайландырудың міндеттері мен әрекеттері жоспарын анықтайды. Соның ішінде: банк өнімдерін сатудағы жоспарлық тапсырмалар, сандық көрсеткіштер, несиелік портфельдер, комиссиялық кірістер жатады.
Қаржылық жоспарлау (бюджеттеу)	Банктің қор мүмкіндігі мен нәтижелілік көрсеткіштердің үйлестірілген жүйесінің дамуының бүкіл жоспарын келістіруге көзделген. Оның жоспарлау шегі мен қамту кеңдігі жоспарлау әрекетінің түріне және қандай қаржылық құрылым элементіне тағайындалып жатқанына байланысты
Стратегиялық жоспарлау	Ағымдағы қызметтің дамуы мен банктің үстеме шығындарының көлемі және қажетті капитал шығындарын анықтау жайлы, сонымен қатар несиелік ұйымның жаңа бағдарламалары мен жобалар сұрақтар қозғайды. Бұл бюджеттеудің құрамдас бөлігі болып табылады.
Маркетингтік жоспарлау	Банк өнімдері, сонымен қатар онымен байланысты маркетингтің кешендерін әзірлеу және дамытуға бағытталған.
Ресурстық жоспарлау	Банктің ағымдағы және келешектегі мәселелерін шешу мақсатында қажетті білікті персонал жинақтауға, сонымен қатар оларды стратегиялық мақсаттарға жетуге ынталандыру көзделген. Шартты түрде: дербес құрылымдық бөлімшенің ресурстық жоспары, жұмысшыларға арналған жұмыс орындарының есебі, қолданыстағы желінің ресурстық жоспары және жоспар тұрпаты, қосымша кеңселер, несиелік-кассалық кеңселер, несиелік-кассалық кеңселер, банктің операциялық кеңселері.
Ескерту – [14] дерек көзі негізінде құрастырылды	

Маркетинг, кәсіпкерлік, инвестициялау, инновация облысында қабылданатын көптеген шешімдер болашақта болатын жағдайларды бағалауға негізделген, яғни болашақта болатын жағдайлардың болжамы болады. Жоспарланған нысанның немесе үдерістің дамуының әр түрлі баламаларын болжау көмегімен анықтау және тиімді баламаны таңдауды негіздеу болжауды болашақты жоспарлаудың кезеңдерінің бірі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Орташа мерзімді жоспарлау бір жылдан бес жылға дейін жасалынады. Ағымдағы жоспарлау бір жылға дейінгі кезеңде жүзеге асады және жарты жылдық, тоқсандық, айлық, апталық және тәуліктік жоспарлаудан тұрады. Жекелеген кәсіпорындар орташа мерзімді жоспарлауды ағымдағымен біріктіреді: өзгермелі бес жылдық (үш жылдық) жоспар құрылады, онда бірінші жыл ағымдағы жоспар деңгейіне дейін бөлшектеліп көрсетіледі. АҚШ-та кәсіпорындарда жоспарлау бір жылдан үш жылға дейін жүзеге асады. Жапонияда жоспарлар корпорацияларда 5 жылдан 15 жылға дейін жасалады. Жылдық жоспарлар әсіресе нарықтық экономикаға өтуге дейінгі соңғы жылдары жиі реттеліп отырды. Сондықтан кәсіпорынның ағымдағы қызметін жоспарлаудың негізі тоқсандық және айлық жоспарлар болды. Қазіргі уақытта «өмір сүру» мәселесі бар кәсіпорындарда кәсіпорынның ағымдағы қызметін жоспарлау негізі тоқсандық және айлық жоспарлар болып табылады.

Жоспарлау бірқатар қағидаларға негізделеді, олар: бірлік, қатысу, толассыздық, икемділік, тиімділік[15].

Бірлік қағидасы жоспарлау жүйелі сипатты болу екендігін ұйғарады. Кәсіпорын біріңғай күрделі, көп деңгейлі әлеуметтік-экономикалық жүйе ретінде қаралады. Бұндай жүйенің элементтері - жеке бөлімшелер, олардың өзара байланыстары мен бизнес-үдерістері, сонымен бірге пайдаланатын ресурстар. Осы элементтердің әр қайсысы жоспарлау функциясымен қамтылады.

Жоспарлар бірлігі экономикалық мақсаттардың - бірдейлігі мен жүйенің барлық элементтерінің өзара әрекеттестігін білдіреді. Элементтердің өзара әрекеттестігі тік жол бойынша ықпалдасу және саралау әдісімен, ал көлденең жол бойынша - құрылымдық бөлімшелердің жоспарларын үлестіру тәсілімен іске асырылады.

Қатысу қағидасы - кәсіпорынның әр бөлімшесі, әр қызметкері жоспарлау қызметінде қатысуға тиісті. Нәтижесінде, жоғары менеджмент орын алған проблемалар мен оларды шешу жолдары жөніндегі тұтас көрінісін, ал орта мен төменгі тізбегінің қызметкерлері - өз бөлімшесінің қызметі, оның басқа бөлімшелерімен өзара байланысы, шаруашылық қызметінің жалпы нәтижесіне қосқан үлесі жөнінде терең ұғым алады.

Толассыздық қағидасы - кәсіпорында жоспарлау қағидасы жүйелі түрде іске асырылуы керек, ал әзірленген жоспарлар - бір-бірін ауыстырып отырады. Жоспарлаудың толассыздығы сыртқы және ішкі ортаның өзгерістеріне байланысты қызмет бағдарламасын дер кезінде түзетіп бейімдеуге мүмкіндік береді.

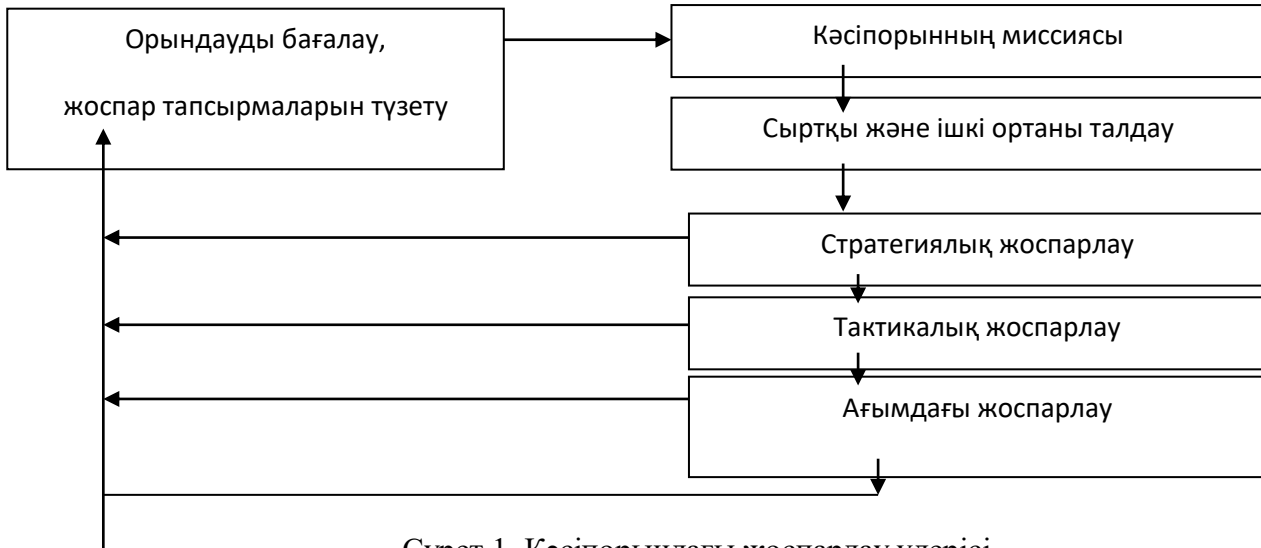
Икемділік қағидасы - толассыздық қағидасымен тығыз байланысты, ол кәсіпорынның белгіленген көрсеткіштері мен шаруашылық қызметінің негізгі параметрлерін үйлестіруде және түзету мүмкіндігінде тұрады. Практикадағы оның іске асыруы арнайы қорлардың, «қауіпсіздік жастықтардың» құруын ұйғарады. Мысалы, қаржы менеджері фирма үшін артық «несие әлеуетін» сақтауға тиісті, ақша керек болған жағдайда займды тез тарту үшін. Өндіріс аясында бұндай қорлар артық қуаттардың құруымен, іске асыруы аясында - клиентураны дайын өнімнің артық қорларымен әртараптандыру және т.б. қамтамасыз етіледі.

Тиімділік қағидасына сәйкес жоспарлауға шыққан шығындар оны қолданудан алынған нәтижелерінен аспауға тиісті. Нарық жағдайларында кәсіпорынның қызметін жоспарлау - күрделі, көп деңгейлі үдеріс.

Қазіргі заманғы фирманың жоспарлау сызбасы 1- суретте көрсетілген. Жоспарлау үдерісі фирма миссиясының тұжырымынан басталады. Миссияға кіретіндер[16]:

- фирманың бар болуының (өмір сүруінің) мақсатын тұжырымдау;
- қызмет аясын, сонымен бірге ұсынылатын өнімдер мен қызмет көрсетулерді сипаттау;
- корпоративтік «құндылықтарды», көзқарастар мен қағидаларды ашу;
- әлеуметтік-қоғамдық міндеттемелер және т.б.

Миссия - бизнестің жалпы «философиясын» білдіреді, бірақ онда ұзақмерзімді немесе жақын болашаққа менеджменттің міндеттері мен мақсаттық бағдарлары жоқ.

Сурет 1. Кәсіпорындағы жоспарлау үдерісі

Өз миссиясын анықтап, кәсіпорын оны іске асыруға бағытталған стратегиясын әзірлеуге тиісті.

Ортаны талдау – келешекте экономикаға әсер ететін ең маңызды факторларды табу. Ортаны талдау сыртқы және ішкі ортаның негізгі элементтерін анықтаудан басталады. Сонан соң олардың санынан ең маңыздыларын таңдап, қажет ақпаратты жинайды да, оны өңдеп, бағалайды.

Бұндай зерттеудің ажыратылмайтын бөлігі – кәсіпорынның қаржы қызметінің жағдайларын зерделеу және оларды жоспарланған кезеңде өзгерту мүмкіндігі. Бұл кезеңде қаржы нарығының конъюктурасы талданып, кәсіпорын қызметіне олардың ықпалының болжамы жасалады.

Ішкі және сыртқы орта элементтерін талдаудың соңғы нәтижесі – кәсіпорынның келешек қызметіне олардың оң және теріс ықпалын табу. Алынған нәтижелер бизнестің даму стратегиясының мүмкін нұсқаларын әзірлеу үшін пайдаланады.

Стратегиялық жоспар кәсіпорынның қызмет бағыттарының, мақсаттары мен міндеттерінің тұжырымын білдіреді[17].

Әдетте стратегиялық жоспарлау ұзақ уақыт кезеңін қамтиды – 5 жылдан бастап 10 жылға дейін, кейде одан да көп. Біздің отандық кәсіпорындары үшін стратегиялық жоспарлау мерзімі қысқа, 3-5 жыл. Стратегияны әзірлеу үшін жауапкершілік – кәсіпорынның жоғары басшылығында. Осылайша болашақтық жоспарлау стратегиялық міндеттерді шешуге бағытталған ұзақ мерзімді жоспарларды қалыптастырудан тұрады. Стратегиялық жоспарлау - сыртқы ортаның басты факторы ретінде нарықтық мүддеге, нарықты есепке алуға жоспарлауды айқын бағыттау болып табылады. Стратегиялық басқарудың құрамдас элементі ретінде стратегиялық жоспарлау - балама нұсқаны іздеудің көп кезеңді үдерісі, олардың ең тиімдісін таңдау, осы таңдаудың негізінде жалпы даму стратегиясын құру, оны жүзеге асырудың арнайы тетігін қалыптастыру.

Әлемдік тәжірибе бойынша көбінесе ұзақ мерзімді және стратегиялық жоспарлау түсінігі қолданылады. Ұзақ мерзімді жоспарлау дамудың қалыптасқан үрдісінің алдағы уақытта болатынын және оларды жоспарлау үлгісінде болашақты бағалау үшін негіз болады. Болашақтағы дамуға өткен заңдылықтармен құрылымдық сипаттамаларды ауыстыру, мұндай ыңғайдың ерекшелігі мен кемшілігі болып табылады, себебі болашақ өткен кезеңге қарағанда жақсы болатындығына үміттелінеді. Стратегиялық жоспарлаудың негізі болып «мақсат ағашын» және жоспарлау бағдарламасын құру, жағдайлық үлгінің негізінде жоспарлар жасау, шаруашылық әрекеттер баламаларын сарапты және матрицалық бағалау және т.б. саналады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Президентінің «Жаңа Қазақстан» атты Қазақстан халқына Жолдауы, 2022 жыл
2. Финансы: Учебное пособие/ Под ред. проф. А.М. Ковалевой. – М.: Финансы и статистика, 2017. -60с.
3. Глухов В.В., Бахрамов Ю.М. Финансовый менеджмент /Учебное пособие – СПб: Специальная литература. Санкт-Петербург, 2015-429с.
4. Балабанов Т.И. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом? - М.: Финансы и статистика, 2015.- 57с.
5. Стоянова Е.С.Финансовый менеджмент.-М.: Перспектива, 2012,-47с.
6. Балабанов И.Т. и др Игровой практикум по финансам. М.: Финансы и статистика. 2017 год
7. Ковалев В.В. Введение в финансовый менеджмент. М.: Финансы и статистика. 2011 г.- 76 с.
8. Павлова Л.П. Финансовый менеджмент/ Управление денежным оборотом/ -М.: Финансы и статистика, 2013.-160с.
9. Ипотечно-инвестиционный анализ. Учебное пособие /под ред. Проф. В.Е. Есипова – СПб,2018.-207с.
10. Теплова Т.В. Финансовый менеджмент: управление капиталом и инвестициями. - М.: ГУ ВШЭ, 2009. -504с.
11. Финансы предприятия: Учебное пособие /Под ред. Е.И. Бородиной. – М.: Банки и биржи, 2015.
12. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. Финансы предприятий. – М., ИНФРА – М.: 2016.
13. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. Финансы предприятий. – М., ИНФРА – М.: 2018.
14. Финансовый менеджмент: Учебник./Г.Б. Поляк, И.А.Акодис, Т.А. Краева и др. – М.: ЮНИТИ, 2017
15. Рэдхэд К., Хьюс С. Управление финансовыми рисками./ Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2016. – 112 с.
16. Уткин Э.А. Риск-менеджмент. – М.: ЭКМОС, 2018. – 288 с.

КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕР БАНКТІК БӘСЕКЕЛЕСТІКТІҢ СУБЪЕКТІЛЕРІ РЕТІНДЕ

Муканова Алина Ахметжановна

«Қаржы» білім бағдарламасының магистранты

Матякупова Намира Замирқызы

«Қаржы» білім бағдарламасының студенті

Алдан Нұрлан Нұрбайұлы

«Қаржы» білім бағдарламасының студенті

Қазақ-Орыс халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би, 52

Мақалада коммерциялық банктердің қызметі Қазақстандағы банктік бәсекелестіктің негізгі субъектісі ретінде қарастырылған. Коммерциялық банктердің қызмет ету ережелері мен механизмдері нормативті талаптар негізінде талқыланған.

Түйін сөздер: коммерциялық банк, бәсекелестік, қызмет ету.

КОММЕРЧЕСКИЕ БАНКИ КАК СУБЪЕКТЫ БАНКОВСКОЙ КОНКУРЕНЦИИ

Муканова Алина Ахметжановна

Магистрант образовательной программы «Финансы»

Матякупова Намира Замирқызы

Студент образовательной программы «Финансы»

Алдан Нурлан Нурбаевич

Студент образовательной программы «Финансы»

Казахско-Русский международный университет, 030006, Актөбе, Айтеке би, 52

В статье рассматривается деятельность коммерческих банков как основных субъектов банковской конкуренции в Казахстане. Раскрыт механизм и правила функционирования коммерческих банков согласно нормативным требованиям.

Ключевые слова: коммерческий банк, конкуренция, функционирование.

COMMERCIAL BANKS AS SUBJECTS OF BANKING COMPETITION

Mukanova Alina Akhmetzhanovna

Master student of the educational program "Finance"

Matyakupova Namira Zamirkyzy

Student of the educational program "Finance"

Aldan Nurlan Nurbaevich

Student of the educational program "Finance"

Kazakh-Russian international University, 030006, Aktobe, Aitek bi, 52

The article deals with the activities of commercial banks as the main subjects of banking competition in Kazakhstan. The mechanism and rules for the functioning of commercial banks in accordance with regulatory requirements are disclosed.

Key words: commercial bank, competition, functioning.

Коммерциялық банктер - кәсіпорындар мен ұйымдарға, сондай-ақ халыққа тікелей және жан-жақты кешенді қызмет көрсететін банктер. Сондықтан да олардың басқа арнаулы несие мекемелерінен айырмашылығы осы. Ал банктік емес несие мекемелерінің банктерден өзгешелігі олар тек кейбір банктік операциялар жүргізумен және кейбір қызмет түрін көрсетумен шұғылданады. Коммерциялық банктердің негізгі мақсаты - неғұрлым жоғары пайда табу.

Қазақстан Республикасында Коммерциялық банктер өз қызметін 1995 жылы 30 наурызда қабылданған «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» және 1995 жылдың 31 тамызында қабылданған «Қазақстан Республикасындағы банктер және банктік қызмет туралы Қазақстан Республикасының заңын (19.09.2022 жылдың толықтырулары мен енгізулерін есепке ала отырып) басшылыққа алады.

Коммерциялық банктер банктік жүйенің екінші деңгейін білдіреді, сонымен қатар банктік ресурстарды шоғырландыра отырып, заңды және жеке тұлғаларға кең көлемде банктік операциялар мен қаржылық қызметтерді жүзеге асырады [1,2].

Қазіргі жаһандану жағдайындағы банктік жүйе 1990 жылдың аяғынан бастап қалыптасты, яғни қазақстандық банктік жүйенің небары 30 жыл тарихы бар.

Коммерциялық банктер клиенттер үшін бүкіл операциялық қызметтерді орындайтын ақша нарығының жұмыс жасаушы «әмбебап» буыны ретінде қатысады.

Коммерциялық банктердің лицензиясының өзіндік стандартты формасы бар және онда айналысатын қызмет түрі жазылады. Елімізде берілетін лицензияның дамыған шетелдерден айырмашылығы әмбебаптығы болып табылады.

Банк операцияларын жүзеге асыруға алатын лицензиядан басқа Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің валюталық операцияларды жүзеге асыруға Бас лицензия алады. Бас валюталық лицензия оларға өз қызметін жүзеге асыруға қажетті саналатын банктер қатарымен корреспонденттік қатынастар орнатуға, сондай-ақ дамыған шетелдерде өз филиалдары мен өкілеттігін ашуға құқық береді.

Сонымен бірге, Қазақстандық коммерциялық банктерге бағалы металдармен операцияларды жүзеге асыру үшін Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі лицензия береді.

Қазақстан Республикасы Конституциясына және заңдарына сәйкес банк емес несие мекемелері өзінің негізгі немесе қосымша қызметтері ретінде депозиттер қабылдауға құқы жоқ.

Сонымен бірге өзінің атауында, құжаттарында, хабарландырулар мен жарнамаларында «банк» деген сөзді, ия болмаса депозиттер қабылдап, басқа банктік операциялар жүргізеді немесе банк ісіне аудиторлық бақылау жүргізеді деген ұғым қалыптастырылатын туынды сөздерді қолдануға тыйым салынады. Бұндай тыйым Ұлттық банкке, банктердің филиалдары мен өкілдіктеріне, халықаралық қаржы ұйымдарына қолданылмайды.

Мемлекеттік банктің лицензиясыз жүзеге асырылған банк операциялары жарамсыз деп табылады.

Егерде банк мемлекеттік банк болмаса және банкпен мемлекет өзара міндеттеме алмаған жағдайда банктермен мемлекет бір-бірінің міндеттемелеріне жауапты емес.

Банк жүйесіндегі екінші деңгейдегі банктер өз қызметтерін үйлестіру, ортақ мүдделерді қорғау және білдіру, бірлескен жобаларды ісіне асыру, сондай-ақ басқа да ортақ мақсаттарын орындау үшін банктік ассоциациялар және одақтар құруға құқылы.

Ассоциациялар коммерциялық ұйымдарға жатпайды, яғни оларды банк жүйесіндегі бәсекелестікті шектеу, процестік мөлшерді реттеу, несие беру және басқа банктік қызметтер жағдайларын үйлестіру мақсатында қолдануға болмайды.

Қазақстанның кез-келген жерінде және оның шекарасынан тыс жерлерде банктер өздерінің еншілес банктерін, филиалдарын және өкілдіктерін ашуына болады.

Коммерциялық банктер алғашында ұсынушы акциясын шығаруға құқы жоқ жабық типті акционерлік қоғам формасында ұйымдастырылады. Егерде банк Ұлттық банктің депозит қабылдауға берген лицензиясын алғаннан кейін бір жыл ішінде үздіксіз шығынсыз қызмет істеп және ақша формасында несие беріп, сондай-ақ жыл бойы Ұлттық банк бекіткен лимиттер мен міндетті нормаларды орындаған жағдайда ашық типті акционерлік қоғам болып қайта құрылғаннан кейін қандай да болсын қосымша артықшылығы болмайды немесе олар басқа акционерлерге қарағанда қандай да бір қосымша міндет атқармайды [3,4].

Коммерциялық банктер құрылтайшылар шарты негізінде құрылып, өзінің жарғысына сай қызмет атқарады.

Банкті құру туралы құрылтайшылар шартында шаруашылық серіктестіктері туралы заңда қарастырылған мәліметтерден басқа міндетті түрде төмендегі анықтамалар болуы керек:

- құрылтайшылар туралы мағлұматтар, оның ішінде олардың әрқайсысының толық фирмалық атауы және тұрған мекені, сондай-ақ оларды мемлекеттік тіркеуден үшін- аты, азаматтығы, тұрған жері және басын куәландыратын құжаттағы белгілер.

- акциялардың мөлшері, категориясы және көрсетілген құны туралы мәліметтер.

Банктердің жарғылық қоры оның міндеттемелерін қамтамасыз етіп, банктік операциялар жүргізудің негізгі көзі болып саналады. Алғашқысы ол (мемлекеттік банкті қоспағанда) акция сату есебінен, ия болмаса құрылтайшылардың жарнасынан қалыптасады [5,6].

Коммерциялық банктердің ұйымдастырылу құрылымы банкті басқару құрылымына және оның функционалдық бөлімшелері мен әртүрлі қызметтерінің құрылымына бөлінеді.

Пайда алу мақсатында коммерциялық банктер қызметінде басқару органы тиімді жетекшілік етуді қамтамасыз етеді. Банк құрылтайшылары басқару органына тікелей қатысады.

Нарықты экономикалы елдердің бүкіліне тән болып саналатын коммерциялық банктердің дәстүрлі, сол сияқты дәстүрлі емес бүкіл қызметін негізгі үлгіде топтастыруға болады[7].

Коммерциялық банктер бір жағынан, шаруашылық субъектілердің уақытша бос ақша қаражаттарын тартатын болса, екінші жағынан, бұл қаражаттар есебінен кәсіпорындар мен ұйымдардың әртүрлі қажеттерін қанағаттандыратын арнайы мекеме. Банктің пассивтік операциялары негізінде оның қызметінің жүзеге асырылуы үшін қажетті банк ресурстары жинақталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мақыш С.Б. Банк ісі: Оқулық. - Алматы: Жетіжарғы, 2016. - 552 б.
2. Мақыш С.Б. Ақша, несие, банктер теориясы : Оқулық / С. Б. Мақыш. – Алматы : Жеті Жарғы, 2017. - 368 б.
3. Сейітқасымов Ғ. С. «Ақша, Несие, Банк», Алматы «Экономика», 2011. 466 б.
4. Костяшкина О.Г. Кредитная политика коммерческого банка. Учебное пособие, Красноярск 2019 г. – 130 с.
5. Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банка. – М.: ИКЦ «ДИС», 2018. – 464 с.

6. Банковское дело: учебник / под ред. Г.С. Сейткасымова // Алматы “Қаржы-Қаражат” 2017.
7. Банковское дело: учебник / под ред. О.И. Лаврушина // Москва “Финансы и стататистика” 2018.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

Уважаемые коллеги
Казахско-Русский Международный университет принимает статьи для
Международного научного журнала «Вестник КРМУ»
Журнал имеет ISSN 2307-5686

Научный журнал включает статьи по следующим *направлениям*:

1. *Гуманитарные науки;*
2. *Естественные науки;*
3. *Технические науки;*
4. *Экономические науки;*
5. *Юридические науки.*

Общие требования к содержанию:

1. К рассмотрению принимаются научно-теоретические и экспериментальные работы по проблемам общественных, гуманитарных и прикладных наук, содержащие научную новизну и практическую значимость;
2. Статья должна отражать современный уровень знаний по данному направлению, квалифицированно излагать научно-технические вопросы, обладать сжатым и хорошим литературным изложением, иметь четко выполненные иллюстрации;
3. Материал, предлагаемый для публикации, должен являться оригинальным, неопубликованным ранее в других печатных изданиях;
4. Автор несет ответственность за опубликованные материалы, их научную достоверность, статьи должны быть отредактированы автором и не содержать грамматических, лексических ошибок.
5. Автор представляет свою статью в Научно-исследовательский отдел на бумажном и электронном носителях.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

I. Структура статьи (построчно):

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ – прописными буквами.

Имя, отчество, фамилия (полностью).

Ученая степень, звание.

Полное наименование организации, город, страна.

Аннотация (не более 8-ми строк) на трех языках (аннотация на казахском, на русском и на английском языках).

Текст статьи.

Список источников.

II. Оргкомитет просит авторов при подготовке докладов руководствоваться следующими правилами:

1. Формат страницы - А4, книжная ориентация. Объем материалов должен составлять 3-7 страниц, отпечатанные через 1,0 интервал, в редакторе «Word», шрифт «Times New Roman», цвет шрифта черный, кегль - 12. Поля: верхнее и нижнее - 2,0 см, левое – 3 см, правое – 1,5 см.

2. Форматирование текста: запрещены любые действия над текстом («красные строки», центрирование, отступы, переносы в словах, уплотнение интервалов).

3. Все рисунки должны быть выполнены черно-белыми и не должны превышать страницу формата А4, изображения должны быть высокого качества. Формат рисунка должен обеспечивать ясность всех деталей. Иллюстрации и таблицы нумеруются, если их количество больше одной.

4. Литература. Список использованной литературы должен быть оформлен в соответствии с ГОСТ 7. 1-84. Например:

1. Автор. Название статьи // Название журнала. Год издания. Том (например, Т.26) - номер (например, №1.) - страница (с.34. или с. 15-24.)

2. Аманов С.А. Название книги. Место издания (например Алматы:) Издательство (например, Наука), год издания. Страница.

3. Петров И.И. Название диссертации: дис.канд.биолог.наук. М.: Название института, год.

4. С. Christopolos, The tranmisson-Line Modeling (TML) Metod, Piscataway, N. Paris. 1995.

5. Ссылки на источник в виде порядкового номера помещают в тексте в квадратных скобках: [16, с.45].

III. На отдельной странице (в бумажном и электронном варианте) приводятся сведения об авторе:

Сведения об авторе

Фамилия, имя, отчество

Название статьи

Направление

Полное название организации – места работы (учебы), ее почтовый адрес

Занимаемая должность, ученая степень

Номера телефонов (служебный и домашний) с указанием кода города

E-mail

Домашний адрес (фактический) с индексом

Примечание. Укажите, пожалуйста, с кем из авторов (если авторов несколько) вести переписку или переговоры и по какому адресу или телефону.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи, рукописи и электронные версии не возвращаются, статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и не возвращаются авторам.

Материал просим выслать по адресу: 030006 г. Актобе, ул. Айтеке би, 52, Казахско-Русский Международный университет, Вестник КРМУ.

Телефоны для справок:

8(7132) 22-15-16, факс: 8 (7132) 21-06-08

E-mail: vestnikkrmu@mail.ru

Международный научный журнал
«Вестник Казахско-Русского Международного университета»

«Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің хабаршысы»
халықаралық ғылыми журналы

2022
Выпуск №3 (40)

Редактор *Амре Марат Шамильевич*
Технический редактор *Искендіров Самат Русланұлы*

Подписано в печать: 30.09.2022 г.

Тираж 100 экз.

Адрес типографии:

Типография и дизайн-студия «Палитра»
Казахско-Русского Международного университета
Республика Казахстан, 030006, г. Актобе, ул. Айтеке би, 52

По вопросам опубликования статей в журнал обращаться
в Казахско-Русский Международный университет
тел.: 8(7132)- 21-73-65, 22-15-16, факс: 21-42-12;
сайт: kriu.edu.kz E-mail: vestnikrmu@mail.ru mmu@akparat.kz

Международный научный журнал «Вестник Казахско-Русского
Международного университета» зарегистрирован в Комитете информации и архивов
Министерства Культуры и информации Республики Казахстан
(№ 13379-Ж от 19 февраля 2013 г.)

и в обязательном порядке распространяется по следующим адресам:

1. *Национальная государственная Книжная палата РК*, г. Алматы, ул. Пушкина 2, 8-этаж, каб. 811;
2. *Дом Мажилиса Парламента РК, библиотека Парламента РК*, г. Астана, ул. Орынбор 4;
3. *Национальная библиотека РК*, г. Алматы, проспект Абая 13;
4. *Агентство связи и информации при Министерстве культуры РК*, г. Астана, ул. Орынбор 8

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасына сай болмауы мүмкін.
Жарияланымдағы фактілер мен мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.
Редакция қолжазбаларды қайтармайды және оған пікір білдірмейді.
Материалдарды қайта басу редакцияның рұқсатымен мүмкін болады.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

Опубликованные материалы могут не совпадать с точкой зрения редакции.
Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.
Редакция не возвращает и не рецензирует рукописи.
Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.
Ссылка на журнал обязательна.

ISSN 2307-5686

9 772307 568187